

શિંતલ ચંદરવો

૪

પ. પૂ. ગ. આચાર્યદેવ
શ્રી જયદોષ સૂ. મ. સા.

श्री प्रेम-लुवनलानुसूरीश्वरसद्गुरुभ्यो नमः

JITENDRA GAW

चिंतन-चंद्रवो

लेखक

अकांतवाद्यतिमिरतरणी स्व. प. पू.
आ. श्री लुवनलानुसूरिमहाराजना
पद्मलंकार गच्छाधिपति प. पू. आ.
श्री जयघोष सूरीश्वरजी म.

संपादक

मुनिश्री सत्यकांतविजयजी म.

प्रकाशक

दिव्य दर्शन ट्रस्ट
१० कुमारपाण वी. शाह
३८, कलिकुंड सोसा.
घोणका-३८७८१०

વિ. સં.
૨૦૫૪

દ્વિતીય આવૃત્તિ
૫૦૦

: કિંમત :
૧૬=૦૦ રૂ.

: પ્રાપ્તિસ્થાન :

● દિલ્હી ટ્રસ્ટ ●

૩૯, કલિકુંડ સોસાયટી,
મફલીપુર ચાર રસ્તા,
ધોળકા - ૩૮૭૮૧૦.

● રસિકલાલ રતિલાલ ●

એલ. કે. ટ્રસ્ટ બિલ્ડીંગ,
પાંચકુવા,
અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૨.

● લાલભાઈ ત્રિકમલાલ ●

૪૫૬/એ, શાંતિનાથની પોળ,
હાજાપટેલની પોળમાં,
રીલીફરોડ, અમદાવાદ-૧.

● શરદાવિલાસ જે. શાહ ●

૮૯, શેખ મેમણ સ્ટ્રીટ,
૨ જે માળે,
મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૧.

: મુદ્રક : કિરીટ ગ્રાફીક્સ

૨૦૮/આનંદ શોપીંગ સેન્ટર, રતનપોળ, અમદાવાદ-૧ ● ફોન : ૫૩૫૨૬૦૨

મારે કંઈક કહેવું છે

પારસ ઔર સંતમેં, બરો અંતરો જન;
વહ લોહા સોના કરે, વહ કરે આપ સમાન.

એક સાચા સંતને કોની સાથે સરખાવાય? એવા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કવિએ ઉપરોક્ત દોહરો લલકાર્યો છે. (એમાં જણાવવા માગે છે કે) આ જગતની સર્વોત્તમ ગણાય એવી ચીજોમાંનું એક પારસમણિ, તે પણ સાચા સંતો-સદ્ગુરુઓની તોલે આવી શકે નહિ. પારસમણી લોઢાને સોનું કરે, પારસ તો ન બનાવે; જ્યારે સંત તો સંપર્કમાં આવનારને પોતાના સમાન બનાવે જ. આગળ વધીને કહીએ કે પોતાનાથી પણ મહાન એવા ભગવાન બનાવે. આવા સદ્ગુરુઓની પંક્તિને શોભાવે તેવા આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ જયઘોષ સૂરીશ્વરજી મહારાજ અનેક ગુણરત્નોના નિધાન, શાસ્ત્રરહસ્યપારગામી છે.

કુશાગ્ર મેઘા અને મૂળગ્રાહી દ્રષ્ટિને કારણે આગમશાસ્ત્રોના ઐદમ્પાર્યર્થ સુધી પહોંચવાનું તેઓશ્રીનું સામર્થ્ય સમગ્ર જૈનશાસનમાં જાણીતું અને માનીતું છે. સારું યે જીવન આગમશાસ્ત્રોના અધ્યયન-અધ્યાપનમાં સમર્પિત કરી દીધું હોવાના કારણે તેઓશ્રીનો ક્ષયોપશમ તીવ્ર હોવાની સાથે સાથે એટલો તો શાસ્ત્રપરિકર્મિત બની ગયો છે કે જેથી જેમ રોહણાયલ પર ચાલતાં ઠોકર લાગે તો પણ તે રત્નની જ ઠોકર વાગી હોય તેમ તેઓશ્રીના મુખમાંથી અનાયસે નીકળી ગયેલા શબ્દરત્નો પણ આગમની અનેકાનેક રહસ્યો ભરેલી અજાયબ દુનિયાને ખોલી દેનારા જ હોય છે.

મહાત્માઓ સમક્ષ અપાતી વાચના દરમ્યાન નીકળી ગયેલા અને વેરવિખેર પથરાયેલા ચિંતનરત્નોને એકઠા કરી નજરાણું ધરવાનું એક અતિમહત્વનું કાર્ય અહીં સંપન્ન થયું છે. એક

એક ચિંતનરત્નો અવાવરા આત્મખંડમાં જામી પડેલા અજ્ઞાનના અંધકારને દૂર કરવા અત્યંત સમર્થ છે.

વાતોના વડાથી પેટ ન ભરાય એ ન્યાયે પૂજ્યશ્રીના જ્ઞાનવૈભવની પ્રસાદી સ્હેજ ચાખીએ.

★ અધ્યાત્મ એટલે (૧) આત્માને ઉદ્દેશીને શુભ પ્રવૃત્તિ (૨) આત્માના સ્વરૂપને-ગુણોને અનુકૂળ પ્રવૃત્તિ.

■ જીવોની વિચારણા-બુદ્ધિ બે પ્રકારે જન્મે છે

(૧) કર્મના ઉદયાનુસાર (૨) પોતાની રુચિ-જ્ઞાનાનુસાર

+ મનને પ્રેરણા કરનાર-ઉત્પન્ન કરનાર-પ્રવર્તાવનાર બે તત્ત્વ છે.

(૧) અશુભ સંસ્કારયુક્ત અશુભ કર્મના ઉદયો અને (૨) શુભ સંસ્કારયુક્ત અથવા વિવેક-જ્ઞાનદ્રષ્ટિયુક્ત આત્માનો સમ્યગ્ પુરુષાર્થ.

પૂજ્યશ્રીની કલમ માત્ર પદાર્થનું નિરૂપણ કરીને અટકી જતી નથી, પરંતુ સાથે સાથે વૈજ્ઞાનિક અભિગમરૂપે How & Why ના પ્રશ્નો પૂછી જગતની, માનવમનની અને કર્મોની વિચિત્રતાના મૂળમાં લઈ જઈ રહસ્યોદ્ઘાટનની અમૃતધારામાં વાયકોને તરબોળ બનાવી દે છે. વિશ્વભૂતિના અને અગ્નિશર્માના પ્રસંગમાં તો પૂજ્યશ્રીએ કમાલ કરી નાખી છે.

જ્ઞાનના સાગર, ગીતાર્થતાની ટોચે પહોંચેલા અને છતાંય નિરભિમાની, નિઃસ્પૃહી મહામના આચાર્યદેવેશશ્રી પર ખરેખર સરસ્વતીના ચાર હાથ છે. જીવનનું અમૃત તેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું છે. કોઈ પણ વિષય તેઓશ્રીની બુદ્ધિની પ્રસાદીને પ્રાપ્ત કરી ધન્ય બની જાય છે; ચાહે અધ્યાત્મની વાત હોય કે આચારની, વિષયવિરાગની વાત હોય કે કષાયની ભયંકરતાનું વર્ણન હોય, આશ્રવપરિહારની કથની હોય કે ગુણસ્વસ્તિકની માંડણી હોય, અસ્ખલિત વાણીનો પ્રવાહ પ્રત્યેક વિષયને ન્યાય આપે છે.

મારા જેવો બાળક બીજું તો શું કહી શકે? ખાબોચિયાની દુર્ગંધમાંથી કદી બહાર ન નીકળેલો કાગડો માનસરોવરની સુંદરતાં, ભવ્યતા અને નિર્મળતાની વાત કરવા બેસી જાય એના જેવી મારી હાલત છે, પણ એક જ આશાએ એવી ધૃષ્ટતા કરવા બેસું છું. “ઉત્તમના ગુણ ગાવતાં, ગુણ આવે નિજઅંગ”.

તર્કસપ્રાટ પંન્યાસપ્રવરશ્રી જયસુંદરવિજયજી ગણિવરશ્રીએ વિષયને અનુરૂપ સુંદર હેડિંગો આપી સોનામાં સુગંધ ભેળવવા જેવું મહત્વનું કાર્ય કરી આપ્યું છે.

પૂજ્યશ્રી પ્રત્યેના ઉછળતા ભક્તિભાવથી જ આ પુસ્તકનું સંપાદનનું AtoZ કામ સંભાળનાર મુનિરત્ન શ્રી સત્યકાંતવિજયજી પાયાની ઈંટ જેવા છે.

પ્રાન્તે સાગર શા ગંભીર આચાર્યદેવ પોતાના અંતઃસ્તલમાં રહેલ શ્રુતરત્નોને બહાર કાઢી સકલ સંઘને સાચો રાહ ચિંધવાનું પુણ્ય કાર્ય સતત કરતા રહે એજ એક પ્રાર્થના સહ વિરમું છું.

મુનિ સંયમબોધિવિજય.

શું વાંચશો

	પાના નં.
૧ વાવો તેવું લણો	૧
૨ નિર્વેદનું સંવેદન	૫
૩ અધ્યાત્મ: યોગનું પ્રથમ ચરણ	૯
૪ મન! તારો ન્યારો પ્રપંચ	૧૬
૫ મન સાધ્યું તેણે સઘળું સાધ્યું	૨૨
૬ વિવેક જળનો અભિષેક	૨૮
૭ યમ-નિયમથી સમાધિ તરફ	૩૧
૮ ગુણ ભજીએ વળી દૂષણ તજીએ	૩૮
૯ ભવિજન ભાવે રે આશ્રવ પરિહરો	૪૬
૧૦ ધર્મમાં સ્થિર થવાનાં ત્રણ ઉપાયો	૫૧
૧૧ આચાર: પ્રથમો ધર્મ:	૫૬
૧૨ સંવેદનાના આંતરસૂર	૫૮
૧૩ રુકે પાપ સુકે સંતાપ	૬૨
૧૪ ચાર પ્રકારનાં ભાવ પ્રાકાર	૬૬
૧૫ ચિત્ત પ્રસન્નતાનાં ઉપાયો	૬૮
૧૬ ચિત્તસમાધિ	૭૩

વાવો તેવું લણો

એક નગરમાં બે ભાઈ રહેતા હતા. બન્નેને પરસ્પર ગાઢ પ્રેમ હતો. એકવાર બન્ને એક ગાડામાં બેસી ક્યાંક જઈ રહ્યા હતા. નાનો ભાઈ ગાડું ચલાવતો હતો. ગાડાના રસ્તામાં કોઈ સંજી (મનવાળું) પશુ બેઠેલું જોઈને મોટો ભાઈ કહે છે, ગાડુ બાજુથી લે, નહિતર મરી જશે. નાના ભાઈએ જવાબ વાળ્યો-વચ્ચે કેમ બેઠું છે. વચ્ચે બેસે એને એ સજા થાય. એમ કરીને ગાડુ જોશથી, ચલાવી બેઠેલ પશુને કચરી નાખ્યું. તે પશુ મરીને મનુષ્યભવમાં સ્ત્રી થઈ. આ બેની વાત સાંભળવાથી નાના ભાઈ ઉપર અરુચિ અને મોટા ભાઈ ઉપર પ્રેમ જન્મ્યા હતા. બન્ને ભાઈઓ પણ કાળક્રમે મરીને તે જ સ્ત્રીના બે પુત્રો થયા. મોટોભાઈ મોટો પુત્ર તરીકે અને નાનો ભાઈ નાના પુત્ર તરીકે. અહિં પણ બન્ને ભાઈઓનો પ્રેમ ગાઢ છે, પરંતુ માતા મોટા ઉપર સ્નેહ રાખે છે અને નાનાને હડધૂત કરે છે. તિરસ્કારે છે. આનાથી નાના પુત્રને ઘણું દુઃખ થાય છે, પણ ઋણાનુબંધ ઊંઘો હોય ત્યાં બીજા ઉપાય કારગત ન નિવડે. નાનોભાઈ આ કંટાળાથી અને સદ્ગુરુ યોગે નાની ઉમરમાં જ દીક્ષા માટે તૈયાર થયો. મોટો ભાઈ સાહજિક ગુણી છે, અને નાનાભાઈના પ્રેમ પાત્ર, રક્ષણ માટે અને આરાધના માટે દીક્ષા લેવા તૈયાર થયો. બન્નેએ ઘણા લાંબા કાળ સુધી દીક્ષા પાળી, અંતે આરાધના-અણસણ કર્યું છે. તે વખતે નાના ભાઈને માતાનો પ્રેમ નહોતો મળ્યો તે યાદ આવ્યો અને ઈચ્છા કરી કે હું માતાને પ્રિય થાઉં. બન્ને કાળ કરી સમૃદ્ધ દેવ થયા. ત્યાંથી મોટોભાઈ બળદેવ થયો, નાનો કૃષ્ણ વાસુદેવ થયો.

બીજા ત્રીજાને વાત કે ફરિયાદ તે દ્વેષ ઉભો કરવાને અને નિર્લજ્જ બનાવવાનો રસ્તો છે.

બીજને કરેલ દુઃખ-અપ્રીતિ એના કારણે એના તરફથી આપણને દુઃખ અને અપ્રીતિ પ્રાપ્ત થાય છે. તે વખતે આત્મા ઘણો ધર્મ કરવા છતાં એ દુઃખથી ફરી તેવું ન મળે, સારા સંયોગો મળે તેમ ઈચ્છે છે અને એના કારણે ધર્મ આરાધના મોળી પડી જાય છે. આ રીતે બીજને કરેલ અપ્રીતિ ભવાંતરમાં આપણને સંસારમાં અને ધર્મમાં વિઘ્ન કરે છે. તેથી જેને સંસારમાં બીજ તરફથી વિઘ્ન ન જોઈએ તેમણે અને ધર્મમાં પણ બીજ તરફથી વિઘ્ન ન જોઈએ તેમણે ક્ષમા ધર્મના આ પ્રકારો જીવનમાં અપનાવવા જ પડે :-

- ૧) બીજની નાની-ચાલુ ભૂલમાં પણ શક્યતાએ એને અનુકૂળ વર્તી લેવું, અવસરે સૌમ્યતાથી કહેવાય-સમજવાય.
- ૨) બીજની ભૂલમાં અરુચિ-તિરસ્કાર ન કરવો-દયાભાવ-કરુણાભાવ રાખવો.
- ૩) બીજની ભૂલનો સામનો ન કરવો.
- ૪) બીજની સાચી વાત અવસરે મૂઢતાથી કહેવી.
- ૫) સાચી વાત કહેનાર ઉપર અરુચિ ન કરવી.
- ૬) સાચી વાત કહેનારનો સામનો ન કરવો.
- ૭) સાચી વાત કહેનારની વાત સ્વીકારવી.

બીજ વાત,

- (૧) જે પ્રવૃત્તિથી બીજને અરુચિ ગુસ્સો થાય તેવી પ્રવૃત્તિ આપણે ન કરવી.
- (૨) જે આપણને અરુચિ ગુસ્સો કરાવે તેવી બીજની પ્રવૃત્તિમાં આપણે ગુસ્સો ન કરતા, કરુણા અને ઉપેક્ષા રાખવી.

ધર્મના સાધનને અવગણનાથી લેવા, મૂકવા, જોવા, વાપરવા તે બધા ધર્મસંબંધી અવિનય છે.

બન્ને રીતે ક્યાંય પણ આપણા હૃદયમાં અરુચિ થાય તો મનમાં જ શમાવવી.

બહારનો વ્યવહાર બગડી જાય તેવો આવેશ એને કે આપણને કે બન્નેને આવે તો પ્રથમ આપણે સામે ચાલીને ક્ષમાપના કરવી. આ ક્ષમાપનાથી સામાની પાત્રતા હોય તો બન્નેના વૈરાનુબંધ નાશ પામે, સામે પાત્રતા ન હોય તો પોતાના વૈરાનુબંધ નાશ પામે, જેથી સામો ભવાંતરમાં બાહ્ય રીતે આપણને વિઘ્ન કરનાર બને છતાં આપણે ધર્મમાં સ્થિરતાપૂર્વક આગળ વધીએ.

(એ) ક્ષમા માંગનારે કે કરનારે ક્યારેય પણ પોતાની વાત, વિચાર કે વર્તણુક સાચા છે, તે બતાવાય નહિ. એ બતાવવા એટલે સામાનું અપમાન કરવું. એને ખોટો ઠરાવવો.

(બી) ક્ષમા માંગનારે બળથી-સ્થાનથી-ધનથી-બુદ્ધિથી-પરિવારથી કે બીજી રીતે પોતાના અધિકપણાનો-મોટાપાનો ખ્યાલ, ક્ષમા માંગતી વખતે ન રાખવો.

(સી) ક્ષમા માંગનારે જુની વાતોના ખુલાસા બનતા સુધી ન કરવા.

(ડી) અનેકની હાજરીમાં થયેલા કલહની ક્ષમા ખાનગીમાં ન માંગવી, પણ એ લોકો જાણે તે રીતે ક્ષમા માંગવી-પરંતુ ગુનેગાર સાચો હોય અને ખાનગીમાં પણ ક્ષમા માંગે, તો જાહેરમાં મંગાવવાનો આગ્રહ ન રાખવો.)

(ઈ) ક્ષમા માંગવી એટલે આપણું વૈરાનુબંધથી રહિતપણું.

અવ્યવસ્થાને દૂર કરવાનું કલ્પા કરવા કરતા શક્ય બે-ચાર જણ જરૂરી અવ્યવસ્થાને દૂર કરવાનું કરે તો બધાને શાંતિ મળે.

ક્ષમા હૃદયપૂર્વક કરવાથી

- (૧) બીજાને અનુકૂળ વર્તવાનો સ્વભાવ ઘડાય છે.
- (૨) બીજાનો સામનો કરવાનો સ્વભાવ બદલાય છે.
- (૩) સ્વભાવિક નમ્રતા આવે છે.
- (૪) વ્યવહારમાં મૂઢતા આવે છે, કઠોરતા જાય છે.
- (૫) પરિણામની પક્કડ-વિચાર આવે છે. આગંતુક થતી પક્કડ જાય છે.

ક્ષમાના પરિણામની તીવ્રતાના કારણે ભૂલની સંપૂર્ણ માફી સાથે સર્વ ગુણો સુધીની બક્ષિસ ચંદનબાળા-મૃગાવતીની જેમ મળે છે.

પોતાની ભૂલના સ્વીકારરૂપ ક્ષમા, નમ્રતા-સરળતા અને નિર્લોભતા વગર સાચી અને તીવ્ર બની શકતી નથી. માટે પર્યુષણમાં કરાતા પાંચે કર્તવ્યોમાં આ મુખ્ય કર્તવ્ય છે. અને સંસારનો અંત લાવનારૂં છે.

★ જ્યાં સુધી મોક્ષનો અનુભવ થતો નથી ત્યાં સુધી પોતાની જાતને પુદ્ગલથી મિશ્રિત માને છે. અભવ્ય-દુર્ભવ્ય જીવો વિભંગજ્ઞાનથી ઔદારિક-વૈક્રિય શરીરથી પોતાને ભિન્ન માને છે, પરંતુ કાર્મણ શરીરથી ભિન્ન માનતા નથી. પુદ્ગલ માત્રથી ભિન્ન આત્માની આંશિક અનુભૂતિ થાય ત્યારે વૈરાગ્ય આવે.

■ શરણ એટલે જેના વિના ચાલે નહિ. જેની દ્રષ્ટિ ખુલી નથી, તેઓ સંસારમાં ઉપાધિઓ-મુશ્કેલીઓ આવે અને તેનાથી છૂટવાનો ઉપાય ન દેખાય ત્યારે ધર્મના શરણે આવે; કામ પતી ગયા બાદ પાછું છોડી દે. શરણ સ્વીકારનારા આંખો મીંચીને પાપો કરી શકતાં નથી. સાચું શરણું તેને આવે જેને સંસારની સ્થિતિઓમાં આત્માની વિડંબના દેખાય.

સાધુપણાના આદર-બહુમાન વગર જિનનામ બંધાય નહિ, તથા સાધુપદ પામ્યા વિના જિન થવાય નહિ.

નિર્વેદનું સંવેદન

સંસારનાં કાર્યોમાં જેમ જેમ નિર્વેદ આવતો જાય તેમ તેમ સંવેગ વ્યક્ત થાય છે, ઈષદ્ (કંઈક) મુક્તિરાગ કે મુક્તિઅદ્વેષ આવે ત્યારથી ધર્મ શરૂ થાય. વિષયોનો રાગ કે કષાયોની પકકડ આવે એટલે મુક્તિદ્વેષ ખેંચાઈ આવે. મુક્તિદ્વેષનું કારણ રાગ-દ્વેષ છે. મોક્ષનો અભિલાષ ટકાવવા નિર્વેદ જોઈએ. અર્થાત્ ક્ષયોપશમ નિમિત્તથી આંશિક મોક્ષાભિલાષ ઊભો થયો હોય તો તે જતો રહે છે. નિર્વેદ આવે એટલે મોક્ષાભિલાષ વધે, ટકે, વિશિષ્ટ કોટીનો ઉત્પન્ન થાય.

સંસારી આત્મા સાધુની અનુમોદના કરે કે નહીં? મોક્ષાભિલાષવાળો હોય તો કરે. સંસારી આત્મા બાહ્યસ્વરૂપને જુવે. જ્યારે ધર્મરસિક આત્મા આંતરસ્વરૂપ-ભાવને જોવે.

કોઈનાં સુકૃતની અનુમોદનાં કરવી એ આપણા સુકૃતનું બીજ છે. આપણાં દુષ્કૃતની ગર્હા છે. સમ્યગ્દર્શનનું બીજ પડે છે. કોઈનાં સુકૃત દ્વારા આપણને ૬ વસ્તુ મળે છે.

(૧) સુકૃતની અનુમોદના (૨) સુકૃતની ઈચ્છા ઊભી થાય (૩) સુકૃતનો સ્વીકાર (૪) દુષ્કૃતનું જ્ઞાન (૫) દુષ્કૃતની ગર્હા અને (૬) દુષ્કૃતનો ત્યાગ.

સુકૃતની અનુમોદના કરવી એ મોક્ષાભિલાષ જગાવવાનો ઉપાય છે.

નિર્વેદનાં ત્રણ પ્રકાર છે. (૧) વેદ (૨) સંવેદ (૩) અવેદ

વેદ : સારા નરસા કે સાચા ખોટાનો ભેદ પાડ્યા વગર માત્ર વેદવા અનુભવવા યોગ્ય.

જે ધર્માનુષ્ઠાન વિશિષ્ટ આદર-ઉપયોગ-વિધિ વિના કરીએ તે અનનુષ્ઠાન છે, અર્થાત્ ખેદ-કંટાળાવાળું અનુષ્ઠાન યોગભ્રષ્ટ થવાનો રસ્તો છે.

સંવેદ : અનુભવાતા ભાવોમાં વાસ્તવિક અનુભવવાપણું - સારાને સારા રૂપે સાચાને સાચા તરીકે - ખોટાને ખોટા સ્વરૂપે અનુભવવું. વસ્તુ ઉદાસીન છે તેને યથાર્થરૂપે જાણે એ સંવેદ અને અયથાર્થરૂપે જાણે તે અવેદ છે.

અસંવેદ : અસત્સંવેદન - ખોટું અનુભવવાપણું સારાને નરસા રૂપે ખોટાને સાચા રૂપે જે અનુભવન.

જેમ અનુકૂળતા મળે તેમ તેમ આત્મા સત્વહીન બને છે. પૂદ્ગલનાં નિમિત્તથી રાગ દ્વેષનાં પરિણામ ઉભા થાય છે. વિવેકીને પૂદ્ગલ મોક્ષમાર્ગમાં સહાયક છે.

અજ્ઞાનમાંથી જ્ઞાનમાં આવવા માટે નિર્વેદ જોઈએ. રાગી આત્માને એક અંશવેદન છે. ગુણકારીતાનું. દ્વેષીઆત્માને એક અંશનું વેદન છે. દોષકારીતાનું. સંવેદપણુ સારા ને સારા તરીકે. ખોટાને ખોટા તરીકે અનુભવાવે. આ અનુભવથી રાગ-દ્વેષ ઘટે છે. નિર્વેદ આવે છે. એટલે જેમ જેમ સંવેદપણું વધે તેમ તેમ નિર્વેદ વધે.

શાસ્ત્રમાં વિચારના ત્રણ પ્રકાર બતાવ્યા (૧) દુઃખગર્ભિત (૨) મોહગર્ભિત (૩) જ્ઞાનગર્ભિત

દુઃખ કે મોહજન્ય માનસિક બંધારણો એ સંસાર છે. દુઃખ કે મોહજન્ય માનસિક બંધારણો છોડવા, સારા માનસિક બંધારણો પકડવા. અને સારા બંધારણો જ્ઞાનનાં ચિંતન વગર ન આવે. નિર્વેદ ને આ ત્રણ પ્રકારમાં વહેંચ્યો છે તેમાં ત્રીજા પ્રકારનો અર્થાત્ જ્ઞાનગર્ભિત નિર્વેદ પ્રધાન છે.

ચરમતીર્થપતિએ ઉપસર્ગ સહન કર્યા તેમાં ઉપસર્ગની મહત્તા કે વારણ કરવાની શક્તિ હોવા છતાં સહન કર્યા તેની મહત્તા?

સાધુના આદરથી દર્શન મોહનીય અને ચારિત્ર મોહનીય બપે છે, સમ્યગ્દર્શન નિર્મળ થાય છે, ભાવ ચારિત્ર મળે છે, નિર્મળ આરાધનાને યોગ્ય બનાય છે.

બળ હોવા છતાં, સ્મરણથી કે ઈશારાથી સામો માણસ ખસી જાય તેવું હોવા છતાં સહન કર્યા તેની મહત્તા છે. અને ઉપસર્ગ સહન કરીને સામાની દયાચિંતવી તે ક્ષમાનો પ્રધાન આંતરિક ગુણ કહેવાય. બાહ્યદ્રષ્ટિવાળા જીવો ભગવાનની બાહ્ય શક્તિઓ જુવે. આત્મ્યંતર દ્રષ્ટિવાળા આંતરિક સ્વરૂપ જુવે. બાહ્યસ્વરૂપ શું કરે? બાળજીવોને ભગવાનનાં સંપર્કમાં લાવે ને પછી આંતરિક સ્વરૂપ સમજી શકે. વાસ્તવિક જ્ઞાન આવે. એટલે ભૌતિક સુખોમાં કંટાળો આવે. જે કંટાળો રાગનું વારણ કરે તે જ સાચો કંટાળો. પણ જે કંટાળો અયોગ્ય પગલાં ભરાવે તે કંટાળો નકામો. તે દુઃખગર્ભિત નિર્વેદ કહેવાય. કંટાળાને નિર્વેદ-વૈરાગ્ય ન કહેવાય. ખાવાનો કંટાળો આવે એટલે તપ કરે? કરે, પણ તે ક્યાં સુધી ટકે? જ્યાં સુધી ભૂખ લાગે નહીં ત્યાં સુધી તેમાં ટકે પછી પ્રવૃત્તિને છોડે. તેથી વિવેક સાથેનો કંટાળો હોય તો જ નિર્વેદ કહેવાય.

યોગ્યતા બાહ્ય આચરણથી, વચનથી, મનની પ્રસન્નતાથી દેખાય. શુભ-સારા સંસ્કાર વિવેકનું કામ કરાવે છે માણસની પ્રવૃત્તિપરથી સંસ્કાર ઓળખાય છે અને સંસ્કારનાં કારણે મનોદશા ઓળખાય છે.

નિર્વેદ એટલે શું? પારિભાષિક અર્થ કરીએ તો કંટાળો, પણ આ અર્થ નથી લેવાનો. આ નુકશાન કારક છે આત્માને ઠગનારી છે એવા પ્રકારનું જે જ્ઞાનપૂર્વકનું સંવેદન તે નિર્વેદ.

સંસારનાં બધા જ વ્યવહારો દુર્ગતિ આપે એવા નથી ને ન આપે તેવા પણ નથી. જે વ્યવહાર રાગાદિયુક્ત થાય મિશ્રિત થાય તે જ દુર્ગતિ આપે. સંસારમાં હોવાથી બધી પ્રવૃત્તિ છોડવી અશક્ય છે પણ એમાં સાવધાની તો રાખવી જ પડે. ન છોડી

ધર્મસ્થાન અને ધર્મીનો આદર એ ધર્મનું બીજ છે; પાપસ્થાન અને પાપીનો આદર એ પાપનું બીજ છે.

શકાય તેવી પ્રવૃત્તિઓમાં સાવધાનીથી વર્તવું, ચાલવું એનું નામ નિર્વેદ. નિર્વેદ લાવવા માટે (૧) સંસાર છોડવો (૨) સંસારની સામગ્રી છોડવી (૩) બન્ને ન બને તેમ હોય તો પણ તે સામગ્રીમાં રાગાદિ છોડવા.

વિવેક વિનાનો બાહ્ય ત્યાગ કે તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલ વૈરાગ્ય એ નદીના કીનારે રહેલાં ઝૂપડા જેવો. પૂર આવતાં તણાઈ જાય દેવલોકમાં પણ દેવતાઓનાં સમક્ષિત કોના આધારે ટકે છે? વૈરાગ્યના બળથી. વૈરાગી આત્મા અનુકૂળતામાં કોઈ દિવસ આનંદ ન પામે. આ વસ્તુ પરિણામે નુકશાન કરે છે આ બુદ્ધિથી એ વસ્તુ છોડવી એનું નામ વૈરાગ્ય.

દેવતાઓ તીર્થંકરની દેશનામાં દોડી દોડી જાય છે. શાશ્વત ચૈત્યોને જુહારવા જાય છે તે નિર્વેદને મજબૂત બનાવવા. નિર્વેદમાં અનિત્યાદિ ભાવનાઓનું ભાવન પણ આવે. બાહ્યત્યાગ નિર્વેદનું ઉત્પત્તિ સ્થાન છે. મનુષ્યોનું સમ્યક્ત્વ ત્યાગ અને ભાવના પર ટકે છે. અને દેવતાઓનું નિર્વેદ પર ટકે છે. નિર્વેદ ઉત્પન્ન કરવામાં ટકાવવા વધારવા અનિત્યાદિ ભાવનાઓનું ભાવન - મનન - વાંચન અનિવાર્ય છે.

“વચને કા દરિદ્રતા” વચનમાં દરિદ્રતા શું? (શું કામ રાખવી) આ વાત સારા કાર્યની પ્રશંસા માટે છે. બીજા જે સારા કાર્ય કરે છે, તેની પ્રશંસા કરવામાં કંજુસાઈ ન કરે-બીજાને સારા કાર્યમાં પ્રોત્સાહન આપવામાં પ્રેરણા કરે આ વાત જ્યાં કાંઈક ધન પરિવાર વગેરે શક્તિવાળા છે તે શક્તિ વાપરવા પૂર્વક આ વાચિક પ્રશંસા-ઉપબંહણા-સ્થિરિકરણ વગેરે કરવા માટે છે.

કોઈપણ કાર્યની પ્રવૃત્તિ અને વિચારણા જાય એટલે તેના સંસ્કાર પણ નષ્ટ થાય.

અધ્યાત્મ : યોગનું પ્રથમ ચરણ

અનાદિકાળથી જીવો ભ્રમણ કરી રહ્યા છે અને જ્યાં સુધી જીવો ભૌતિક દ્રષ્ટિ આનંદી- બાહ્ય પ્રધાન દ્રષ્ટિવાળા હોય છે ત્યાં સુધી જ સંસાર પરિભ્રમણ વેગવંત હોય છે, કર્મબંધ તીવ્ર હોય છે, અજ્ઞાન અને વિપરીત જ્ઞાન પ્રધાન હોય છે. આ અજ્ઞાન અને વિપરીત જ્ઞાનના કારણે વિપરીત દ્રષ્ટિ-પુદ્ગલાનંદિપણું સર્જાય છે, અને એ જીવના વીર્યને-ઉત્સાહને પુદ્ગલના સુખમાં અને વિપરીત માન્યતાપૂર્વકની અશુભ પાપમય પ્રવૃત્તિમાં પ્રવર્તવે છે અને ન પ્રવર્તે ત્યારે હૃદયથી એ જ ઉપાદેય લાગે છે જે વાસ્તવમાં હેય છે. આ અનાદિકાલીન જીવની અસત્ પ્રવૃત્તિ-અસત્ દ્રષ્ટિ અને અસત્ વાતનો રસ-આનંદ તોડવા માટે જીવ જે પ્રવૃત્તિ કરે, અથવા જે પ્રવૃત્તિ કે વિચારથી તે રસ તૂટે અને આત્મિક દ્રષ્ટિ-આત્મિક આનંદ અને એની રુચિ પ્રગટે તે પ્રવૃત્તિ-વચન-વિચાર અને દ્રષ્ટિને અધ્યાત્મ કહેવાય. માટે અધ્યાત્મ એટલે ૧) આત્માને ઉદ્દેશીને શુભ પ્રવૃત્તિ ૨) આત્માના સ્વરૂપને-ગુણોને અનુકૂળ પ્રવૃત્તિ ૩) આત્માનો ખ્યાલ રાખીને પાપ પ્રવૃત્તિની નિવૃત્તિ અને પાપ પ્રવૃત્તિનો પશ્ચાતાપ-આ ત્રણને અધ્યાત્મ કહેવાય છે. આત્માનું જેને લક્ષ આવે તેને શુભ પ્રવૃત્તિઓ કરવાનું મન થાય, ઉલ્લાસ જાગે, શુભ પ્રવૃત્તિઓ કરે, વધારે, તેમાં સ્થિરતા પામે.

જેમ આત્માના લક્ષથી શુભ પ્રવૃત્તિઓ આવે છે, તેમ વિશેષ અશુભ પક્કડ-લક્ષન હોય તો શુભ પ્રવૃત્તિઓથી આત્માનું લક્ષ જન્મે છે- જાગ્રત થાય છે, માટે વિશેષ અશુભ લાભ વિનાની એટલે મુક્તિ અદ્વેષ પૂર્વકની શુભ પ્રવૃત્તિ તે તદ્દહેતુક અનુષ્ઠાન

ઉપવાસ છઠ્ઠ વી. ના તપમાં ઉત્તરપારણા-પારણામાં રાગદ્વેષની પરિણતિ થઈ સર્જાતી હોય તો તેના કરતાં સાદા દ્રવ્યયુક્ત આયંબિલ-એકાસણનો તપ ચહે.

છે, મુક્તિહેતુક અનુષ્ઠાન છે, તે પણ અધ્યાત્મ છે.

આ અધ્યાત્મ વિકસિત થાય, આત્માનું સ્વરૂપ ઓળખાય-
ગુણો ઓળખાય અને તે પછી આત્માના સ્વરૂપને અનુકૂળ રીતે
ગુણોને ઉદ્દેશીને પ્રવૃત્તિ કરવા જીવ જંબે અને ઉલ્લાસથી પ્રવૃત્તિ
કરે ઉદ્દેશ શુદ્ધિ-પ્રવૃત્તિ શુદ્ધિ બન્ને આવે.

આત્મગુણો અને આત્મસ્વરૂપની દ્રષ્ટિ-ઓળખ અને રુચિ
આવવાથી એને વિશેષ બાધક સાંસારિક પ્રવૃત્તિઓ આપોઆપ
રુચિ વગરની થાય છે-ઘટતી જાય છે. એવી પ્રવૃત્તિ થઈ જાય
તો પર્યાતાપ પણ થાય છે. જેમ શાંત સ્વભાવની ઈચ્છાવાળા
ગુસ્સો થાય તેવી પરિસ્થિતિ પસંદ કરતા નથી-શાંતપણું-
ઔચિત્યપણું-મીઠાશપણું વગેરે તે સાહજક રીતે આચરે છે, છતાં
ક્યારેક ગુસ્સો થાય તો જોર પકડતો નથી-વધારે ટકતો નથી.
જેટલો થાય તેનો પણ પર્યાતાપ રહે છે. આ રીતે ગુણો પ્રગટ
થતા જાય છે, દોષો ઘટતા જાય છે અને અધ્યાત્મ વિકસિત
થતું જાય છે.

આ બે પ્રકારના અધ્યાત્મ આવે પછી આત્મદ્રષ્ટિ-આત્માનો
ખ્યાલ કાયમ સંસ્કાર રૂપે રહે છે, અને એ રહે એટલે સંસ્કારરૂપે
પૌદ્ગલીક દ્રષ્ટિ ઘસાતી જાય-ગૌણ થાય-અરુચિવાળી થાય અને
એ ઘસાવાથી-ગૌણ બનવાથી. (૧) પાપ પ્રવૃત્તિની રુચિ ગૌણ
બને. (૨) સાહજક રીતે થતી પાપ પ્રવૃત્તિ બંધ થાય. (૩)
જરૂરી પાપની પ્રવૃત્તિમાં પણ પર્યાતાપ થાય. આમાં પહેલી
અધ્યાત્મ સંસાર પ્રવૃત્તિ પક્ષે છે અને બાકીની બન્ને ધર્મ પ્રવૃત્તિ
અધ્યાત્મ છે.

આ અધ્યાત્મનું પ્રથમ ચિહ્ન છે— ઔચિત્યયુક્ત આચાર
:- માણસના જીવનમાં આચાર એટલે સદાચાર યુક્તતા જોઈએ,

જેટલા રાગાદિ ઘટે-પરભાવ ઘટે-પોતાના સ્વરૂપમાં રમણતા આવે, સંસારની
પ્રવૃત્તિઓ અને તેના સંબંધ તૂટે અને જેટલા ધર્મ વિરુદ્ધ સર્વ વ્યવહારો
ઘટે, તેટલા અંશે અરિહંતાદિનું શરણું સાચું આવ્યું કહેવાય.

અને તે સદાચાર ઔચિત્ય પૂર્વકનો જોઈએ. આ અધ્યાત્મથી આવે છે.

જીવનમાં સર્વત્ર અનૌચિત્ય કષાયની પક્કડથી-વિષયની પક્કડથી કે અજ્ઞાનથી આવે છે. આત્મદ્રષ્ટિ-ગુણદ્રષ્ટિ રૂપ અધ્યાત્મના કારણે કષાય-વિષયની જે વિશેષ પક્કડ જે અનૌચિત્ય કરાવે તે પક્કડ જતી રહે છે. અજ્ઞાનજન્ય અનૌચિત્ય બહુધા=મોટાભાગે કર્મનો ક્ષયોપશમ થવાથી સાહજક રીતે ઘટી જાય છે, તેથી તેવા પ્રકારે અનૌચિત્ય હોતું નથી, કદાચ ક્યાંક અનાભોગજન્ય હોય તો તે પણ ઘટતું જાય છે. માટે અધ્યાત્મવાળામાણસની અનૌચિત્ય પ્રવૃત્તિ ન હોય. આ ઔચિત્ય લાવવા માટે અધ્યાત્મ મુખ્ય કારણ છે, પરંતુ તેની સાથે જીવને પોતાની અનુકૂળતાની વિચારણા સ્વાર્થની વિચારણા ગૌણ થાય ત્યારે ઉચિતપણાની દ્રષ્ટિ-વિચારણા આવે આ ઔચિત્યની વિચારણાથી વિવેક પ્રધાન બને છે, વિનય આવે છે, કર્તવ્યાકર્તવ્યપણાની વિચારણા જાગે છે. આ અધ્યાત્મથી પ્રગટ થતા ઔચિત્યથી અંતરાયકર્મ તૂટતા આવે છે, તેમ દાનાદિ શક્તિઓ વધતી આવે છે, મોહનીય કર્મ ઘટતું જાય છે, તેમ શક્તિઓનો ભોગવટા તરીકે ત્યાગ અને સન્માર્ગમાં ઉપયોગપણું વધતું જાય છે. અનાત્મદ્રષ્ટિ-પૌદ્ગલિકદ્રષ્ટિ જવાથી મિથ્યાત્વ કર્મ નાશ પામવાથી -મંદ થવાથી સર્વત્ર વિવેક દ્રષ્ટિ -આત્મદ્રષ્ટિ -સમ્યગ્દ્રષ્ટિ પ્રગટે છે.

સર્વ વ્યવહારમાં જીવો ઔચિત્યથી પ્રવર્તે છે અને અનાત્મ-દ્રષ્ટિવાળા જીવો અનૌચિત્યથી પ્રવર્તે છે-ઔચિત્યથી ક્યાંક ક્યારેક પ્રવર્તતા દેખાય તો પણ યોગ્યતારૂપે અનૌચિત્ય જીવતું જાગતું બેઠું હોય છે. નિમિત્ત મળતા તે પ્રગટ થાય છે, અમલમાં

ધર્મરૂપી ઔષધ બળાત્કારે પણ લેવું જોઈએ. દવા કડવી લાગે તો સુગર કોટેડ કરીને પણ માણસ લે છે તેમ ધર્મ પોતાને ઈચ્છા ન હોય તો પણ પરિણામે લાભકર્તા છે, એમ માની સેવ્યા કરે તો ક્યારેક રુચિ ઉત્પન્ન થાય.

આવે છે.

સદ્આચારયુક્તપણું ચાર (૪) પ્રકારનું હોય છે. ૧) સદ્આચારમાં અસદ્ની પ્રધાનતા. ૨) અસદ્આચારમાં સદ્ની પ્રધાનતા ૩) સદ્આચારમાં સદ્ની પ્રધાનતા અને ૪) અસદ્ આચારમાં અસદ્ની પ્રધાનતા. આમાં અસદ્ની પ્રધાનતાવાળા ૧-૪ નંબરના આચાર અધ્યાત્મવાળાને ન હોય, ૨-૩ ભેદવાળા સદ્ની પ્રધાનતાવાળા આચારો અધ્યાત્મ પામેલાને હોય છે.

આ અધ્યાત્મના પ્રતાપે, ઔચિત્યના પ્રતાપે સદ્પ્રવૃત્તિના રોકાણ કરનાર બાહ્ય અંતરાયો અંતરના અનુત્સાહ-કંટાળો વગેરે કર્મનો અવશ્ય નાશ થાય છે-ઘટાડો થાય છે, તેથી એ ઔચિત્યમાં અને સદ્પ્રવૃત્તિમાં ઉત્સાહવાળો થાય છે. અનાત્મ દ્રષ્ટિથી-પુદ્ગલાનંદિપણાથી અનૌચિત્યથી સદ્ પ્રવૃત્તિબાધક કર્મો ઉપાર્જિત થાય છે, અને ગાઢ મોહનીય-તીવ્ર જ્ઞાનાવરણ અને તીવ્ર અંતરાયો બંધાય છે, તેમ અધ્યાત્મથી એ કર્મો ક્રમશઃ વિલીન થાય છે.

અધ્યાત્મના કારણે ઔચિત્યપૂર્વકની સદ્પ્રવૃત્તિ મુખ્ય બનવાથી (૧) જીવદયા મુખ્ય બને, પ્રમાદ-ઉપેક્ષા-અનુકૂળતા ગૌણ થાય છે. મેઘકુમારની જેમ પ્રાણાંતે પણ પશ્ચાતાપ નથી પણ અનુમોદના છે. કુમારપાળ મહારાજે મંકોડાને બચાવવા ચામડી કાપી તેમ. (૨) જિનાજ્ઞા મુખ્ય બને છે. (૩) પાપની નિવૃત્તિ શક્યતા મુજબની મુખ્ય બને છે. (૪) અશક્યતામાં યતના-શક્ય પાપની નિવૃત્તિ લક્ષમાં રહે છે. પાપમાં પશ્ચાતાપ હોય છે. ધર્મ પ્રવૃત્તિમાં આદર-ઉત્સાહ હોય-વિધિની કાળજી હોય-ધર્મી ઉપર આદર હોય. અધ્યાત્મિક અવસ્થામાં પૌદ્ગલીક ભાવોની ગૌણતા હોય બીજાને સહાનુભૂતિ સ્વાભાવિક પ્રધાન

જીવનું સંસારમાં પરિભ્રમણ માત્ર શક્તિઓના કારણે નહિ, પણ તેમાં મોહ ભળ્યો છે તેનાથી ચાલુ છે.

હોય બીજને સહાયક થાય- બીજ (ઘર્મા) પ્રત્યે પ્રેમ લાગણી હોય, સ્વભાવમાં ઉતાવળીયાપણું ન હોય - ઉકળાટ ન હોય તુચ્છતા ન હોય, એથી ઉદારતા, ગંભીરતા વગેરે ગુણો આવે અને વધતા જાય.

અધ્યાત્મનું બીજું ચિહ્ન છે. : અત્યંત મૈત્રી વગેરે પૂર્વકનું અને જિનવચન અનુસાર તત્ત્વચિંતન-જેની વિચારણા જિનવચન અનુસાર હોય અર્થાત્ જિનવચનને જાણી, તેને અનુસારે પોતાની વિચારણાને કેળવતો જાય. અધ્યાત્મ હોવાથી રાગ-દ્વેષની તીવ્રતા જવાથી વિચારણા કર્મ પ્રેરિત નથી હોતી તેથી સમ્યગ્જ્ઞાનપ્રેરિત વિચારણા જન્મે છે.

જીવોની વિચારણા-બુદ્ધિ બે પ્રકારે જન્મે છે (૧) કર્મના ઉદયાનુસાર અને (૨) પોતાની રુચિ-જ્ઞાનાનુસાર. પ્રથમ નંબરની વિચારણા અધ્યાત્મ ન પામેલ જીવને કર્માનુસારે વિચારણાઓ ઉત્પન્ન થાય છે, જ્યારે અધ્યાત્મિક જીવોની અપુનર્બન્ધક-સમ્યગ્દ્રષ્ટિ વગેરેની વિચારણા કર્મ લઘુ થવાથી શાસ્ત્ર-જ્ઞાનવાળાને શાસ્ત્રાનુસારી હોય છે, અને શાસ્ત્રજ્ઞાન વગરનાને જિનવચન સાપેક્ષ-પરિણામથી જિનવચન અનુસાર તેની વિચારણા હોય છે. આ કાયમી વાત છે., તેથી આ અવસ્થામાં જીવની વિચારણાથી તીવ્ર પાપ કર્મ બાંધે નહિ, દુર્ગતિ કે દુર્ગતિની પરંપરા સર્જાય નહિ. આવી કષાયની મંદતાવાળી ઔચિત્યયુક્ત પ્રભુમાર્ગને સાંપેક્ષ વિચારણા અધ્યાત્મવાળાની હોય છે. આ બધાના પ્રાયામાં જેમ આત્મદ્રષ્ટિ છે, ગુણદ્રષ્ટિ છે, પાપ જુગુપ્સા છે, પશ્ચાતાપ છે, ઔચિત્ય છે, સદાચાર છે તેમ ચિત્તનું મૈત્રી વગેરે ભાવોથી અત્યંત યુક્તપણું-વાસિતપણું પણ છે. મૈત્રી વગેરે ભાવનાથી-વિચારણાથી આત્મા સંસ્કાર રૂપે મહાન આધ્યાત્મિક બને છે. અનાદિ કાલીન સ્વાર્થમય-મોહમય પૌદ્ગલીક દ્રષ્ટિથી જીવો પ્રત્યે

પોતાની આરાધનાઓમાં વેગ જોઈતો હોય તો આરાધક આત્માઓ ઉપર અખંડ બહુમાન જોઈએ.

ઉત્પન્ન થયેલ કઠોરતા-નિર્દયતા-ઈર્ષ્યા-દ્વેષ વગેરે અધ્યાત્મ બાધક મહાદોષોને બાળી નાખનાર-ચૂરો કરી નાખનાર-નામશેષ કરનાર આ ભાવનાઓ છે, અને પુદ્ગલ પ્રત્યેના ગાઢ રાગાંધતા આનંદ વગેરેને ટાળીને અંધાપો મટાડનાર અનિત્યાદિ ભાવનાઓ છે. આ બંને ભાવનાથી વાસિત ચિત્ત જિનવચનના ચિંતનને વાસ્તવિક ઐદમ્પર્ય સુધીનું અને ભાવના જ્ઞાનરૂપ બનાવવા સમર્થ બને છે. માટે ચિંતન જિનવચનયુક્ત અને અત્યંત ભાવનાવાસિત જોઈએ.

આમાં મૈત્રી ભાવનાથી વૈરભાવ જાય, સહાયક ભાવ આવે, સાનુકૂળ ભાવ આવે, સ્નેહભાવ આવે, ઉપેક્ષા ભાવ જાય, અંતરાય તૂટે, વાતાવરણ સ્નેહવાળું મળે, સહાયક મળે. પ્રમોદ ભાવનાથી ઈર્ષ્યા જાય, ગુણ જણાય, ગુણથી પૂજ્યતા દેખાય, પોતાના કરતા વિશેષતા દેખાય-વિનય આવે-સેવા આવે-આંશિક સમર્પણ આવે-શક્તિપામવાના-ગુણ પામવાના અંતરાય તૂટે. પ્રમોદ ન હોય તો અંતરાય બંધાય.

કરુણા ભાવનાથી કર્મ પરતંત્રતા દેખાય, દયાની લાગણી આવે, સહાયક થાય, પોતાની સ્થિતિનો ગર્વ ન આવે, બધા પ્રકારના અંતરાય વિશેષ ન બંધાય-તૂટે. ગુણ સાનુબંધ થાય, દૃઢ્ય સહાનુભૂતિવાળું દયાર્દ્ર બને-શુભકર્મ બંધાય.

ઉપેક્ષા ભાવનાથી એ જીવની કર્મ પરાધીનતા દેખાય, સુધરવાની અશક્યતા દેખાય, કરુણા છતાં પ્રવૃત્તિમાં ન જોડાય, એનાથી નુકસાન ન થાય માટે વિવેક બળવાન બને.

આ રીતે આત્માને ઉદ્દેશીને-આત્મગુણો-આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે જે શુભપ્રવૃત્તિ-પાપનિવૃત્તિ-પાપપશ્ચાતાપરૂપ અધ્યાત્મ તે

નબળા આલંબનો અને શ્રદ્ધાની મંદતા સત્ત્વ હણવામાં મુખ્ય ભાગ ભજવે છે.

ઔચિત્યપૂર્વકના સદાચારથી, મૈત્રી આદિ ભાવનાથી યુક્ત જિનવચનानુસાર તત્વ વિચારણારૂપ છે. આ અધ્યાત્મથી

- (૧) સદ્ પ્રવૃત્તિના અંતરાયકારક કર્મનો નાશ થાય.
- (૨) પાપકર્મ-મોહનીય જ્ઞાનાવરણ-અંતરાય અને બીજા અશુભ કર્મો-તેનો નાશ થાય.
- (૩) ઉલ્લાસ અને વીર્યની વૃદ્ધિ થાય.
- (૪) વ્રત-આચારમાં ચિત્ત સમાધિ થાય.
- (૫) જ્ઞાન-તે તે પ્રસંગે આગળ વધવાનો સાહજક ક્ષયોપશમ થાય.

માટે સંસારથી મુક્તિ તરફ પ્રયાણ કરવા ઈચ્છનારે અધ્યાત્મમાં આ રીતે પ્રવૃત્તિ કરવા પ્રયત્ન કરવો. આ ક્રમથી મોહબીજનો નાશ થાય છે.

સર્વ જીવો પ્રત્યે મૈત્રીભાવ રાખવો, મિત્ર સમાન સ્નેહ ભાવ જાળવવો. ગુણવાન જીવો પ્રત્યે આનંદિતભાવ પૂજ્યભાવ રાખવો. દુઃખી અને સાધ્ય જીવો પ્રત્યે કરુણાભાવ રાખવો. ઉદ્ધત અવિનયી એવા અસાધ્ય જીવો પ્રત્યે હૃદયમાં કરુણાભાવ સાથે બાહ્ય વ્યવહારમાં ઉપેક્ષાભાવ રાખવો. વ્યવહારમાં કરુણાભાવ રાખવો તે પોતાને હાનિકારક બને છે.

જીવ જે પ્રમાદ સેવે છે તે ઈન્દ્રિય અને દેહના કારણે સેવે છે. તે પ્રમાદને કાઢવાનું સાધન ઈન્દ્રિય અને દેહનો નિગ્રહ છે. તે નિગ્રહ માટે તપ છે.

મન! તારો ન્યારો પ્રપંચ

ચિત્તના ૫ પ્રકાર

અહિ મનની અવસ્થા-પ્રકાર-સ્વભાવ વિચારવાના છે. તે મન કહો કે ચિત્ત કહો તે પાંચ રીતે પ્રવર્તે છે તે પ્રવર્તન પ્રકારના હીસાબે તે ભેદ પાડવામાં આવે છે. અહિ ધર્મધ્યાનની અપેક્ષા -એ કેવુ ચિત્ત યોગ્ય છે, કેવું અયોગ્ય છે તે બતાવવું છે તેથી તે કુલ ૫ ભેદથી બતાવે છે પ્રથમના બે ભેદ અયોગ્ય છે. છેલ્લા બે ભેદ યોગ્ય છે વચ્ચે ભેદ કથંચિત્ત યોગ્ય છે.

ચિત્ત મન એટલે આત્મામાં થતા શુભાશુભકર્મના ઉદયો અને આત્મામાં રહેલ શુભાશુભ સંસ્કાર આ બન્નેના કારણે મનદ્વારા આત્મવીર્ય પ્રવર્તે છે. આમાં શુભવિચારણા શુભપ્રવૃત્તિ દ્વારા અશુભ-કર્મોદયને અટકાવી ધીરે ધીરે અશુભ સંસ્કારો વિલીન કરાય છે અને શુભ સંસ્કારો ઉત્પન્ન કરાય છે. બળવાન બનાવી સ્વભાવગત સાહજક કરાય છે શુભ કર્મના ઉદયો તેમાં પ્રેરક પોષક બને છે. આ રીતે ચિત્ત વિશુદ્ધ વિશુદ્ધતર બને છે આથી વિપરીત બે સાવધ અશુભપ્રવૃત્તિમાં પ્રવર્તન-રસ-ઉપયોગ આત્માના શુભ સંસ્કારોને ઘટાડે છે, અશુભ સંસ્કારો ને વધારે છે. શુભ કર્મના ઉદયો અને કર્મના ક્ષયોપશમ ઘટાડી અશુભકર્મોદયયુક્ત ચિત્ત બનાવી અશુભ અને અસ્થિર વિષાયાસક્ત કષાયવિષ્ટ મન બને છે. માટે અશુભ મનની પ્રક્રિયા છોડી શુભ મનની પ્રક્રિયા તરફ પ્રયત્ન કરવો.

(૧) ક્ષિપ્ત (૨) મૂઢ (૩) વિક્ષિપ્ત (૪) એકાગ્ર (૫) નિરુદ્ધ (પહેલા બે પ્રકારના ચિત્ત જેના હોય એના આત્મામાં

વિરતિ નિરર્થક પ્રવૃત્તિમાંથી અટકાવે અને સાર્થક પ્રવૃત્તિમાં પણ રાગ-દ્વેષને દૂર કરાવે.

ધર્મ હોય નહીં પણ કદાચ ધર્મ આવ્યો હોય તો પણ ચાલ્યો જાય)

(૧) ક્ષિપ્ત :

આંખ સામે રહેલી વસ્તુમાં અનુકુળતા માટે જીવ પ્રવર્તે એકેયમાં સ્થિર ન થાય. આને સામાન્યથી સ્થૂલ પરિભાષામાં આર્તઘ્યાન કહેવાય. કારણ કે એની ભાવનાઓ બધી આમાં જ આવે. ક્ષિપ્તચિત્ત રાજસ ભાવથી ઉત્પન્ન થાય છે. તામસભાવ આત્માને જડ પકકડવાળો બનાવે છે. રાજસ ભાવ આત્માને જડ ભોગી બનાવે પણ એને પકકડ ન હોય પણ બધું અનુકુળ જોઈએ માટે આ ક્ષિપ્તવાળાને ચારે બાજુ અનુકુળતાને ગોતાવે છે. અર્થાત્ વિષયોને ભોગોને ગોતતું ચિત્ત. એનું ફળ બાહ્ય ભાવોમાં જ રાયતો હોય. બાહ્ય અનુકુળતામાં સુખી, પ્રતિકુળતામાં દુઃખી. પુદ્ગલને જોનારો હોય છે. એ આત્મામાં અંદર આવી કે ઉતરી શકતો નથી. આવા ચિત્તથી મોટે ભાગે તિર્યચગતિ મળે છે.

(૨) મૂઢ :

ચિત્તમાં રહેલા તામસ ભાવનું સૂચક છે. એ ક્રોધાદિથી બંધાયેલો છે. અજ્ઞાનનાં અંધકારવાળો છે. કાર્યાકાર્યનું ભાન ન હોય કાર્ય ન કરે વિરૂઢ્ય કાર્ય કરે કૃત્યાકૃત્યનો વિવેક ન હોય. એને જે પકકડ થઈ એ પકકડ મુજબ એ કાર્ય કરે છે. અંધકારથી જેમ કોઈ વસ્તુ દેખાય નહિ તેમ પકકડથી કોઈ વસ્તુ દેખાય નહીં એનામાં કોઈ ધર્મ આવે નહિ ટકે નહીં એને રૌદ્રઘ્યાન હોય. રાજસ અને તામસભાવ મોળા પડે. ત્યારે એને સાત્વિક ભાવ આવે છે. ભોગથી કે પકકડથી ચિત્ત દબાયેલું

આદર જવલંત બને તે વિશિષ્ટ કોટિના
સાનુબંધ પુણ્ય ઉપાર્જનનું કારણ બને.

છે. ત્યાં સુધી સત્વ ખીલે નહીં દાનશીલ, તપની બાહ્ય પ્રવૃત્તિથી પકકડ છૂટે છે. ત્યારે એ ધર્મને યોગ્ય બને છે. રાજસભાવ કાઢવા માટે વિશિષ્ટ સામગ્રીનો ત્યાગ કરવાનો, તામસભાવ કાઢવા માટે પકકડને છોડવાનું છે. જે વસ્તુ સામે આવે તેમાં તન્મય બની જાય એ ક્ષિપ્ત. ક્ષિપ્તમાં પ્રસંગ થયા પછી પકકડ ઉભી ન રહે. મૂઢમાં પકકડ ઉભી રહે. આ બન્ને પ્રકારના ચિત્ત સંસારના કાર્યો કરાવે.

(૩) વિક્ષિપ્ત :

આ ચિત્તમાં સત્વનો ઉદ્દેક છે. આંખ સામે આવેલા વિષયોને આંખ બંધ કરી ઉપયોગ ન કરે આલોક પરલોકનો વિચાર કરે. દુઃખના કારણભૂત બનતું બધું છોડી દે. સમજણવાળાની પ્રવૃત્તિ કરે. આવા આત્માઓ ધર્મને યોગ્ય છે. વિક્ષિપ્ત ચિત્તવાળા થોડો ઘણો ત્યાગ કરી શકે. લૌકિક વ્યવહારથી અનુચિત વ્યવહારનો ત્યાગ કરે. લોકોત્તર વ્યવહારથી અનુચિત વ્યવહારનો ત્યાગ કરે. ત્યાગ કરવાથી એનું સત્વ વિકસિત થાય છે. ધર્મને યોગ્ય સત્વવિકસિત દશાવાળો છે.

વિક્ષિપ્ત દશાવાળાને આત્મિક અને બાહ્ય ભૌતિક બન્ને પ્રકારના આનંદ છે. જેનું મન ધર્મ અને સંસારમાં આવજાવ કરે છે. એનું મન વિક્ષિપ્ત હોય છે. અતિચારવાળી અવસ્થા હોય છે. પણ આ અવસ્થામાં અંકુશવાળી અવસ્થા થાય છે. મનને જ્યાં અટકાવવું હોય ત્યાં અટકાવી શકાય છે ધર્મની શરુઆતમાં રહેલા આત્માને મનઅંકુશમાં લાવવાં આલંબનની જરૂર રહે છે. બાહ્યાલંબનથી મનને અનુગ્રહીત કરવું પડે છે. પ્રશસ્ત આલંબનથી પ્રાયઃ કરીને ભાવ પ્રશસ્ત થાય છે. ત્રીજી

સદાચારનું આચરણ ન હોય તો
કર્મ બળાત્કારે અસદાચારમાં પ્રવૃત્તિ કરાવે.

ભૂમિકામાં આલંબન પ્રશસ્ત જોઈએ બધા શુભ આલંબન જોઈએ. શુભ આલંબનના સાનિધ્યમાં હોય તો બીજાઓને પ્રેરણા કરી શકે. અને અનેક પ્રકારના દોષ સાનિધ્યથી પ્રેરણાવિના પણ અટકે છે. સાનિધ્યથી ધર્મિજીવો સારણા-વારણા કરે છે. બન્ને પરસ્પર એક બીજાને કરવાથી અધર્મથી અટકે છે. ગુરુને મુખ્ય રાખીને શરત રાખવી. આલંબનના કારણે જીવ આગળ વધે છે. પ્રતિમા-ગુરુ સાધર્મિક આ બધા આલંબનના કારણો છે.

સામૂહિક જે ક્રિયા હોય એમાં ઉતાવળ કે વેઠ ન ઉતરે. નિરાંતે આલંબનથી થાય છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું કે બધા સાધુ એ આચાર્યની સાથે પ્રતિક્રમણ કરવું. અડધો કલાક મોડું થાય તો ચલાવી લેવું પણ જુદું ન કરવું. વિક્ષિપ્ત અવસ્થામાં બધા આલંબનો રક્ષા કરનાર છે. સૂત્ર આલંબન સૂકાયેલી શેરડી જેવું છે. (સ્વાદ કંઈક હોય) સૂત્ર અર્થ આલંબન રસ વાળી શેરડી જેવું છે. એકલો અર્થ રસ જેવો થાય છે. એકલો અર્થ હોય ત્યારે પ્રમાણ થાય પણ ખરો ન પણ થાય પણ સૂત્ર સાથે હોય તો પ્રમાણ થાય જ. સૂત્ર સાથે અર્થ બંધાયેલો છે. માટે સૂત્રાર્થ બન્ને આલંબનમાં કામ લાગે. સૂત્રનું આલંબન લેવાથી ગાડી પાટા પર ચાલે છે. આલંબન જ્ઞાનાદિઆચારમાં આત્માને પ્રવર્તાવે. તેના બળથી પુણ્ય બંધાય. પુણ્યથી સત્વ આવે ને સત્વથી સંસ્કાર ઉત્પન્ન થાય. સૂત્ર હોય તો અર્થનો વ્યવહાર ચાલે છે અર્થ આલંબનનો બધો વ્યવહાર સૂત્ર સાથે ચાલે છે તપ ત્યાગનું આલંબન વિક્ષિપ્તદશામાં છે. બધાય આલંબન વિક્ષિપ્ત દશામાં છે. પુણ્ય માટે ધર્મ કરો તો સત્વ ખિલે, ધર્મ કરવાનું મન થાય. પુણ્ય માટે કરાતી ધર્મની આરાધના સત્વને વિકસતિ કરે છે. આ વધતી આરાધના આત્માને આગળ વધારે છે.

સાધુને જોઈને પ્રમોદ થાય તે નિર્મળ સમકિતી હોય અને ઉદાસનીતા-ઉપેક્ષા કે દ્વેષ થાય તે મિથ્યાત્વી કે મલિન સમકિતી હોય.

વિષય-કષાયોથી નિવૃત્ત થઈ વિવિધ પ્રકારના યોગમાં ફરવું રહેવું એ વિક્ષિપ્તદશાની અવસ્થા છે. આમાં જેમ સ્થિરતા આવે તેમ યોગની દશા પ્રાપ્ત થાય છે. વિક્ષિપ્તમાંથી એકાગ્રતામાં જવાય છે.

(૪) એકાગ્ર :

જેને અરુચિ-દ્વેષ-ઉતાવળ નથી જ્યાં જાય ત્યાં ઠરે પાઠ આપે કે લે તો ઠરીને કરે રસ જામી જાય પછી એકાગ્રતા આવે. ધર્મના કોઈપણ યોગની અંદર એકાગ્ર થવું આ ચોથામાં આવે શાંતિ પ્રસન્નતા આમાં આવે છે.

પ્રથમ બેમાં તો સમાધિ છે જ નહીં.

ત્રીજામાં પણ સમાધિ નથી, હોય તોય જતી રહે.

ચોથા નંબરમાં સમાધિ આવે છે.

આધિ : માનસિક

વ્યાધિ : કાયિક

ઉપાધિ : પરિસ્થિતિ જન્ય વિક્ષેપ આ ત્રણેયમાં જે સમતાવાળા થઈને રહે તેને સમાધિ કહેવાય છે.

- (૧) ક્ષિપ્ત અવસ્થાની અંદર તે ઉછાછળો થાય
- (૨) તેનાથી આવિષ્ટ બની જાય. અનુકુળતા આવે તો પકડી રાખે અને પ્રતિકુળતાને દૂર ભગાવવા પ્રયત્ન કરે.
- (૩) ત્રીજામાં વિપરિત કે અનુકુળ પરિસ્થિતિમાં સત્વ હોય માટે સમજી વિચારીને કાર્ય કરે છે. અયોગ્ય કાર્ય બંધ

સામાન્યથી નિત્ય અનુષ્ઠાનોને સાચવીને બીજા યોગો કરવાના પ્રતિક્રમણ છોડીને ભક્તિયોગ ન પકડાય, કારણ કે નિત્ય કરવાની ક્રિયાઓમાં ઘાલમેલ કરનારને-બીજો યોગ પકડનાર ધર્મકથીને પણ પાસત્યા કહ્યા.

થાય અને યોગ્યના ઉપાયો શોધે મળે.

(૪) ચોથામાં એને બહુ જંજળ નથી જે કાર્યમાં હાથ નાંખે તે તે કાર્ય સારું ઉંચી કોલીટીનું કરે. બધા કાર્યમાં હાથ નાંખે જ નહિ. જે કાર્ય હાથમાં છે. તેને સંગીન રુપે કરે. મન એકાગ્ર થાય એટલે એક સરખું જ્ઞાન થાય. એકાગ્ર થાય એટલે એને સાચું જ્ઞાન થાય છે. મનની સ્વસ્થતા-સમતા-વિષયોની પરંમુખતા કાયમ ટકી રહે તો એકાગ્રતા આવે બધી પ્રવૃત્તિમાં એ શાંત હોય.

(૫) નિરુદ્ધ ચિત્ત

આમાં કોઈ વિકલ્પ ન હોય, કેવળીને મન છે પણ મનમાં વિકલ્પો નથી ઉઠતા. એમના મનને નિરુદ્ધ મન કહેવાય છે.

(૧) મન છે તે સાધકને સાધનામાં આગળ વધારનારું.

(૨) મન તે સાધકને સાધનામાં પગરણ મંડાવનારુ પ્રારંભ કરાવનાર.

(૪) મન તે વ્યવહાર ધર્મમાં આવે છે.

(૫) મન તે નિશ્ચય ધર્મમાં આવે છે.

પહેલા બે તો છોડવાના જ છે જે ત્રીજામાં પ્રવૃત્ત રહે એને પુણ્યથી પુણ્યપુરુષ મળે અને પુણ્યપુરુષ સત્વને પ્રાપ્ત કરાવે છે. પહેલા બે ચિત્તવાળા ને પરમાત્મા મળે તો પણ કામ ન લાગે માટે ત્રીજા ચિત્તથી પુણ્ય ઊભું કરવાનું એનાથી પરમાત્મા મળે અને આગળ સત્વ વિકસિત થવાથી ચોથા પાંચમાં ચિત્તને સ્થિર કરવાનું .

ઈચ્છા ઉભી થયા પછી એને ગમે તે રીતે, જે કરવું પડે તે કરીને પણ પૂર્ણ કરું આ પરિણામ રૈદ્રધ્યાનને લાવે છે, કારણ કે તે વખતે સામી વ્યક્તિમાં શું પરિણામ-અસર થશે તે વિચાર આવતો જ નથી.

મન સાધ્યુ તેણે સઘળું સાધ્યુ

દાન વગેરે ધર્મક્રિયાઓથી મન કષાયરહિત બને, ચિંતારહિત બને, આકુલતા રહિત બને તે ધ્યાનમાં લેવા માટે મનના વશીકરણની મુખ્યતા બતાવતા કહે છે કે :

દાનશ્રુતધ્યાનત,પોઢર્ચનાદિ વૃથામનોનિગ્રહમંતરેણ ।

કષાયચિંતાકુલતોજ્ઞાતસ્ય પરો હિ યોગો મનસોવશત્વમ્ ॥

અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ ૧/૬

શબ્દાર્થ : કષાયવશપણું કષાયઆકુલતા-ચિંતાઆકુલતા-વિકલ્પોની આકુલતા; આ બધું મનનું પરવશપણું છે. અહિં મન એટલે મનને પ્રેરણા કરનાર-ઉત્પન્ન કરનાર-પ્રવર્તીવનાર બે તત્ત્વ છે, (૧) અશુભસંસ્કારયુક્ત કર્મના અશુભ ઉદયો અને (૨) શુભ સંસ્કારયુક્ત અથવા વિવેક જ્ઞાનદ્રષ્ટિયુક્ત આત્માનો સમ્યગ્ પુરુષાર્થ. આ બેમાં પ્રથમ પ્રકારનું મન ભવાભિનંદી જીવને અને જ્ઞાનદ્રષ્ટિ વિનાનાને હોય છે. બીજા નંબરનું ચિત્ત સાવધાન સમકિતીને અને અલ્પાંશે અપુનર્બંધકથી હોય છે.

અપુનર્બંધકથી કષાયઆકુલતા-ચિંતાઆકુલતા-વિષયાકુલતા વગેરે અમુક રીતે ઘટતા જાય છે, તેથી તેમનું મન સ્વભાવિક રીતે વશ-સ્વસ્થ હોય છે. તેના કારણે દાનાદિ ક્રિયાઓ ભાવપોષક-વર્ધક બનીને વિશેષ ફળ આપનાર બને છે. દાનની ક્રિયા પુણ્ય અને ભાવ ઉત્પાદક છે, પણ તેમાં રોકાણ કરનાર કષાય વગેરેની આકુલતા છે. તેથી જેવી આકુલતા તેવી દાનાદિના ફળની મંદતા સમજવી દાનાદિ ક્રિયાઓ એ મનને

પાપને પાપ માનીને ક્યારેક કરવું પડે અને કરે તો પણ તેને કર્મનો બંધ ઓછો થાય. જેમ રાત્રે ખાવું એ પાપ છે એમ માનતો હોવા છતાં સંયોગવશાત્ ખાવું પડતું હોય તો ટંક ન વધારે આનંદથી ન ખાય, તેથી કર્મબંધ ઓછો.

કષાયમુક્ત બનાવવા માટેના સાધનો છે, પરંતુ-અજ્ઞાન મોહના ઉદ્દેશથી અવિવેકવશ કષાયપ્રધાન ચિત્તવૃત્તિ થવાથી દાનાદિ ક્રિયામાં મન તન્મય બનતું નથી-ઠરતું નથી. તેથી દાનાદિ ક્રિયા વિશેષ ફળ આપી શકતી નથી. જે મન શાંત, પ્રસન્ન, ઉપયુક્ત ઠરતું હોવા સાથે મમતા છોડવા ઝંખતુ હોય તો દાનાદિ ક્રિયા વિશેષ ફળ આપે છે. આમાં શાંતતાં પ્રસન્નતા જેમ જેમ વધારે તેમ ફળ વધતું જાય-પ્રસન્નતા વગેરે જેમ ઘટે તેમ ફળ ઘટતું જાય. જીવ જે ક્રિયા કરતો હોય તેમાં વિશેષ રસ વગર કરે. તો સામાન્ય પુણ્ય બંધાય, પરંતુ અરુચિ ઉદ્વિગ્નતા વગેરે સાથે કરે તો ક્રિયાના-ભાવના અંતરાયરૂપ પાપ કર્મ બંધાય, અને બીજા પણ પાપકર્મ બંધાય મનમાં અશુભ વિચારોની આકુળતાના કારણે ક્રિયાઓનું મૂળ બંધાતું નથી સાનુબંધ પુણ્ય કે સાનુબંધ ક્ષયોપશમ થતો નથી.

દાનાદિ ક્રિયાના ૩ ફળ છે (૧) સામાન્ય ફળ-સામાન્ય પુણ્યબંધ (૨) ભાવની ઉત્પત્તિ અથવા જીવને ભાવની ઉત્પત્તિ કરી આપે તેવા પ્રકૃષ્ટ સાધનોની પ્રાપ્તિ (૩) સાનુબંધ પુણ્ય અને સાનુબંધ ક્ષયોપશમ, જે ભાવોની Quality અને Quantity વધારતો જાય, જે ગુણોની તીવ્રતા અને ગુણાન્તરોને પ્રાપ્ત કરાવતો યાવત્ ક્ષાયિકભાવ અને સર્વગુણોને પ્રાપ્ત કરાવે છે. આ ત્રણે ફળો કષાયની ઉપશમતાથી-ચિન્તાની મુક્તિથી-આકુળતાથી રહિત થવાથી પ્રાપ્ત થાય છે. કષાયોદિ મંદ થવાથી દાનાદિ ક્રિયાઓ સાહજિક બને છે.-પાવરફૂલ બને છે. પરાકાષ્ટના ફળને આપે છે. તેથી દાનાદિ ક્રિયાઓ એ વ્યવહાર ધર્મ છે. તે કષાયના-નોકષાયના-દર્શનમોહના ક્ષયોપશમ કરવા દ્વારા ચિત્તસ્વસ્થતા વગેરેથી જણાતા ભાવધર્મને ઉત્પન્ન કરે છે. નિશ્ચયધર્મને પમાડે છે. જે વ્યવહારધર્મ નિશ્ચયધર્મયુક્ત ન હોય

સંસાર અને મોક્ષ બન્ને પોતાના પરિણામ-વિચારણાથી જ મળે છે, આચાર અર્થાત બાહ્ય પ્રવૃત્તિઓ તેને પોષનારી છે; માટે ખરાબ વિચારોને રોકવાનો પ્રયત્ન કરતાં પહેલાં બહારની પ્રવૃત્તિઓ જ રોકવા જેવી છે, નહિ તો આહાર તેવો ઓડકાર.

તે નિશ્ચયધર્મનું કારણ પણ ન બને. અને નિશ્ચયધર્મના અંતરાયને સર્જે તેવા ભાવયુક્ત હોવાથી વ્યવહારધર્મમાં અપ્રધાનપણું અપ્રધાન દ્રવ્યધર્મ કહેવાય. અહિં એ વાત બતાવે છે આ અપ્રધાન દ્રવ્યધર્મ વૃથા-નકામો છે એટલે કે જે વિશેષ ફળ આપાદક હતો તે કષાય વગેરેના કારણે અતિસામાન્ય પુણ્યફળ આપવા દ્વારા નકામો-નિષ્ફળ ગયો. આમાં નિષ્ફળતા આપાદક કષાયની તીવ્રતા અને ચિંતાની વ્યાકુળતા છે. તે કષાયની તીવ્રતા અને ચિંતાની વ્યાકુળતા આત્માને ધર્મથી ભ્રષ્ટ કરનાર, સંસાર વધારનાર તેમજ દુર્ગતિની પરંપરા આપનાર છે. પણ એ અશુભ પાપક્રિયાથી યુક્ત હોય ત્યારે પાપક્રિયા અને પાપવિચાર એ બન્નેનો અભેદ કરી આ પાપક્રિયા દુર્ગતિદાયક છે, તેમ કહેવાય.

ધર્મક્રિયા એ સજ્જનતુલ્ય છે; પાપવિચાર દુર્જનતુલ્ય છે. બન્ને ભેગા થાય તો સજ્જન હેરાન કરે છે દુઃખ આપે છે, તેમ ન કહેવાય, પરંતુ દુર્જનના બળના કારણે સજ્જનનું કશું ચાલતું નથી, તેમ કહેવાય, સજ્જનની સજ્જનતા ફળ વગરની છે, તેમ કહેવાય. માટે અત્રે દાનાદિ નકામા છે તેમ કહ્યું; નુકસાન કરનાર ન કહ્યા.

કષાયની આતુરતા અને ચિંતાની તીવ્રતાને ઘટાડી મન સ્વસ્થ અને શાંત બનાવવું તે પરમ શ્રેષ્ઠ યોગ છે. આ શાંત મન દ્વારા અનંતાઅનંત કર્મો ક્ષણ માત્રમાં ક્ષય થાય છે.

શુભ સંસ્કારો મન દ્વારા પડે છે, અશુભ સંસ્કારો પણ મન દ્વારા પડે છે; માટે મન એ નિશ્ચયથી સંસારનું કારણ છે અને મન એ મોક્ષનું પણ કારણ છે. કેટલાક આત્માઓ થોડા સંયમ જાળમાં મોક્ષે જાય છે ત્યારે કેટલાક દીર્ઘ સંયમપર્યાય બાદ મોક્ષે

શરીરની સંલીનતા થાય તેટલી કરવાની, પણ તેની ઉપેક્ષા નહિ કરવાની કારણ કે તે સ્તનત્રીનું ધર્મનું સાધન છે.

જા્ય છે. માટે આરાધના વિરાધનાનું મૂળ પાવરસ્થાન મન તેમજ મનમાં રહેલ કષાયોનો અભાવ અથવા કષાયોની મંદતા-તીવ્રતા છે. માટે ધર્મ અનુષ્ઠાન કરનારે તે ધર્મ અનુષ્ઠાન કરવા પૂર્વક મનનું શોધન-કષાયની મંદતા કરવા યત્ન કરવો જોઈએ. મનની શુદ્ધતા કરવામાં પાપ પ્રવૃત્તિના યોગો રુકાવટ કરે છે, તેમ ધર્મ પ્રવૃત્તિના યોગો સહાયક બને છે.

દાન કરવાથી બે રીતે ભાવની પ્રાપ્તિ છે - એક તો ધનની મમતા તૂટે છે - પરિગ્રહની મમતા તૂટે છે. બધા કામોની ઈષ્ટ વિષયોની પ્રાપ્તિ ધન દ્વારા થાય છે, માટે ધનની મમતા તૂટવાથી પરંપરાએ કામની પણ મમતા તૂટે છે. બીજું જે સુપાત્રમાં અને જીવદયામાં કે અનુકંપામાં ધન વપરાય છે ત્યાં જીવને મમતા-સ્નેહ-લાગણી ઉભી થાય છે, વધે છે. આ બન્ને અપ્રશસ્ત કષાયનો હાસ કરે છે. અભયદાન જીવો પ્રત્યેની લાગણી કુણી કરે છે અને પૌદ્ગલીક અનુકૂળતાની લાગણીઓ ઘટાડે છે. જ્ઞાનદાન-જ્ઞાનના અંતરાય તોડવા દ્વારા જ્ઞાનદ્રષ્ટિ ખીલવે છે તેથી તે વિવેકદ્રષ્ટિથી સ્વયં કષાય ઘટતા જાય છે. જ્ઞાનાભ્યાસ અજ્ઞાનતાને ટાળે છે, અજ્ઞાનતાની પાછળ મોહ મૂર્છા રહે-વધે છે. જ્ઞાનાભ્યાસ સાથે એને વારંવાર વાગોળવાથી-વિચારવાથી અંધશ્રદ્ધા પણ નાશ પામે છે. અંધશ્રદ્ધા એ અજ્ઞાનનું મૂળ છે. ખોટી વાતમાં સાચાની શ્રદ્ધા છે. તે નાશ પામે એટલે અજ્ઞાન થોડા કાળમાં જાય છે. વિપરીત શ્રદ્ધા કે સાચાની અશ્રદ્ધા જેમ અંતરાય-મોહ અને જ્ઞાનાવરણ બંધાવે છે, તેમ તત્ત્વજિજ્ઞાસા-તત્ત્વગવેષણ-તત્ત્વરુચિ-તત્ત્વપક્ષના કારણે આત્મામાં રહેલ મોહ અંતરાય વગેરે કર્મો વિલીન થાય છે. માટે દાનની જેમ જ્ઞાનાભ્યાસ એ પણ કષાય વગેરેને ઘટાડવાનું પ્રધાન કારણ છે. ધ્યાનને પણ નિષ્ફળ બતાવ્યું. તેનો અર્થ એ છે કે શુભ

ઘાતુ તપે કે વીર્ય તપે એટલા માત્રથી તપ ન કહેવાય, કારણ કે તાવ આવે-ગુસ્સો આવે ત્યારે પણ ઘાતુ તો તપે જ છે. તેથી આંતરિક કષાયોને શમાવવા, કર્મોને તપાવવા જે પ્રવૃત્તિ થાય તે સમ્યક્તપ છે.

વિચારણાઓ-ક્રિયા વગેરે ધર્મ અનુષ્ઠાનોમાં ઉપયોગ-એમાં તન્મયતા-શુભ પ્રણિધાન-આ બધી જે મનની શુભ અવસ્થાઓ છે તે કષાય કલુષિત ચિત્તમાં કાબરચીતરી બને છે. કષાયની આકુળતા પ્રધાનતા એ ધ્યાનનું બળ તોડી નાખે છે, માટે એક કાયદો એ છે કે સામ સામે વિરોધી તત્ત્વોમાં બળવાન જે હોય તે નિર્બળને જોડે-માટે જ્યાં સુધી શુભ તત્ત્વ બળવાન ન બને ત્યાં સુધી અશુભ તત્ત્વ બળવાન ન બની જાય તેની ચારે બાજુથી કાળજી રાખીને તેવા સંયોગો ઉભા કરે એટલે આત્મ જાગૃતિ દ્વારા-કલ્યાણ મિત્રો દ્વારા-શાસ્ત્રપરિશીલન અને ભાવના દ્વારા ધ્યાન કે તે તે ધર્મબાધક સંયોગના અભાવથી-સારા પ્રેરક પ્રોત્સાહક સંયોગોના કારણે આત્મામાં અશુભ ભાવો-વલણો બળવાન બનતા નથી અને ધ્યાન વગેરેથી આરાધ્ય તત્ત્વો અને આરાધના પ્રબળ થતી જાય છે, જે પ્રબળ થયે અશુભ તત્ત્વોના બાહ્ય નિમિત્તો પણ આત્માને કેવળજ્ઞાન પમાડવામાં અંતરાય કરી શકતા નથી. માટે ધ્યાનના પ્રારંભમાં વિક્ષેપક તત્ત્વોથી રહિત શાંત વાતાવરણ લેવું તેમ બતાવ્યું છે અને પરાકાષ્ટામાં ગામ કે જંગલમાં કોઈ ફેર નથી, તેમ જણાવે છે. માટે કષાય આકુળતા વગેરે દોષો પ્રારંભિક અને મધ્યમ કક્ષાના અનુષ્ઠાનો તેમજ બાહ્ય અને આંતરિક ધર્મો-ભાવનાઓ વિચારણાઓનો નાશ કરે છે. માટે કષાયની આકુળતાથી એ નિષ્ફળ બને છે, તેમ બતાવી કષાયની આકુળતા સામે જાગૃત બની તેને ઘટાડવાની લાલબત્તિ કરી છે. જાપ અને જિનપૂજા વગેરે અનુષ્ઠાનો પણ પુણ્યબંધ અને પાપક્ષય દ્વારા કષાયની મંદતા-હ્રાસ કરતા કરતા મનની શુદ્ધિ વધારતા વધારતા મોક્ષના કારણ બને છે. આ વખતે કષાયની તીવ્રતા મનનું દુષિતપણું વગેરે હોય તો કાર્ય ન થાય તે હકીકત છે, તેથી તેને પણ નિષ્ફળ બતાવ્યા છે.

ઉંચી ક્વોલિટીવાળી અર્થાત્ વિશિષ્ટ પ્રકારના વર્ણ-ગંધ-રસવાળી વસ્તુઓનો ત્યાગ એ રસત્યાગ છે, અને સામાન્ય ચેટલી-દાળ વિ. જીવન નિર્વાહની વસ્તુ સિવાયનો ત્યાગ એ વૃત્તિસંકેપ છે.

વિશેષમાં જેમ મનના વશીકરણ વિના કષાય વિષયોની આતુરતા-આવેશ ઘટયા વગર ધર્મ અનુષ્ઠાન નિષ્ફળ જાય છે, અલ્પફળ આપે છે તેમ ધર્મ અનુષ્ઠાનોનાં પાલન વગર મનશુદ્ધિ-કષાયમંદતા-વિષયવિરાગ વગેરે થતા નથી તેથી રાજમાર્ગ એ છે કે જેટલા જીવો મોક્ષે જાય છે, તેમાંથી સંખ્યાત બહુભાગ જીવો વ્યવહાર ધર્મ પામીને તેને આરાધતા આરાધતા ભાવધર્મ પામે છે અને ક્રમિક રીતે મોક્ષે જાય છે. પ્રભુ વ્યવહાર ધર્મ સ્થાપે છે, જે ભાવધર્મનું કારણ છે.

માટે પ્રસ્તુત શ્લોકના સારાંશરૂપે ધર્મ અનુષ્ઠાન કરનારે કષાય મંદતાને પણ લક્ષમાં રાખીને તે દિશામાં પ્રયત્ન કરવો, પરંતુ તેની (ધર્માનુષ્ઠાનની) ઉપેક્ષા કે ગૌણતા ન કરવી, એ આ ગાથાનું હાર્દ છે.

★ અને બીજું શક્તિરહિતવાળા પણ વચન દ્વારા આ કાર્ય કરી શકે છે. તેવા અવસરે વચનમાં દરિદ્રતા-કંજુસાઈ કોણ કરે? રસ ન હોય, દ્વેષ ઈર્ષ્યા હોય કે કંઈક આપવાનો ભય હોય તે દરિદ્રતા કરે, પાપના કાર્યમાં પ્રશંસા, ઉપબૃહણા ન કરવા દરિદ્રતા વચનમાં રાખવી તે કર્તવ્ય છે. ધર્મ છે.

■ દરેક જગ્યાએ જીવને એક સ્થાન છોડાવી બીજા સ્થાનમાં લઈ જવા માટે જે સ્થાનમાં રહ્યો છે તેની અપ્રધાનતા-દોષયુક્તતા બતાવવી પડે અને લઈ જવાના સ્થાનની પ્રધાનતા-લાભયુક્તતા દેખાડવી પડે.

ભણ્યા-વિચાર્યા વગરની પ્રભુના વચનની શ્રદ્ધા તે દ્રવ્યસમ્યક્ત્વ છે.
ભણી-વિચારીને શ્રદ્ધા રાખવી તે ભાવસમ્યક્ત્વ છે.

વિવેક જળનો અભિષેક

સાનુબંધ ધર્મની પ્રાપ્તિ માટે વિવેકની જરૂર છે. વિવેક એટલે શિસ્તબદ્ધ આચારનું પાલન. જંગલમાં રહેતો ભીલ જે રીતે વર્તે તે રીતે નગરનો નાગરિક વર્તી શકે નહિ. જંગલમાં રહેતો ભીલ તો પોતાની ઝુંપડીની પાછળ જ કે નજીકમાં સ્થંડિલ વગેરે કરવા બેસી જાય, કારણ વિવેક નથી. નગરનો નાગરિક પણ તે રીતે વર્તે તો નાગરિકતા નાશ પામે, તેમ મોહાધીન આત્માઓ સંસારમાં જે રીતે વર્તે તે રીતે વિવેકી આત્માઓ ન વર્તે, અન્યથા વિવેક નાશ પામે.

ગુણના પ્રણિધાનમાં જે ગુણનું પ્રણિધાન કરીએ તે ગુણનો ક્ષયોપશમ થાય છે, જ્યારે વિવેકના પ્રણિધાનમાં સર્વગુણોનો ક્ષયોપશમ થાય છે. મારે મારા જીવનમાં ક્રોધ નથી કરવો, અભિમાન નથી કરવું. બીજાનું સહન કરવું છે, આ જેમ પ્રણિધાન છે તેમ મારે સર્વત્ર ઉપયોગ અને વિવેકપૂર્વક વર્તવું છે, આ પણ પ્રણિધાન છે, અને તે આગળ વધવાનો માર્ગ છે, આ પ્રણિધાનમાં સર્વ ગુણોના કારણ રૂપ ભાવનાના પ્રણિધાનનો પણ ક્ષયોપશમ થઈ જાય છે.

વિશ્વભૂતિએ નિયાણું કેમ કર્યું? વિશાખાનંદીએ પોતાનું અપમાન કર્યું. ગાયે પાડી નાખ્યા ત્યારે “ક્યાં ગયું તારું કોઠા પાડવાનું બળ?” કહેવા દ્વારા અપમાનિત કર્યા એ સહન ન થયું. પણ વિશાખાનંદીને આવું કહેવાનું મન કેમ થયું? તો તેનું કારણ એ છે કે દીક્ષા લેતા પહેલા પોતાનું બળ બતાવીને પછીથી દીક્ષા લીધી હતી એટલે કે જ્યારે પોતાને ઉદ્યાનમાંથી ખોટી રીતે બહાર કાઢવામાં આવ્યા ત્યારે લાગ્યું કે મને અન્યાય

પરમાત્માના સાનિધ્યમાં રહેનારા ન કદાચ ધર્મ ન પામે, તો પણ વિષય-કષાય અવશ્ય પાતળા પડે.

કર્ચો છે એ સહન ન થયું તેથી બતાવી દેવાનું મન થયું અને તેના પ્રભાવે મુકીથી કોંઠા પાડી કહ્યું કે “ઘાડૂ તો તમને બધાને બતાવી શકું તેમ છું, પણ મારે તેવું કરવું નથી” આવા માન કષાયના પ્રભાવથી વિશ્વભૂતિએ વિશાખાનંદીના આત્મામાં અરૂચિ ઉભી કરી. આ એમણે પોતાના આચારની અશુદ્ધિ ઉભી કરી. કેવી રીતે? તો એ જ કે જ્યારે દીક્ષા લેવી છે, બધું છોડવું જ છે, તો પછી આવું બળ શા માટે બતાવવું જોઈએ? એ વિચાર ન આવ્યો અને કષાયની અસર તંજે વિવેક ભૂલ્યા તેનાથી આચાર સ્ખલિત થયો. પોતાની શક્તિથી વિશાખાનંદીને બોલતો બંધ કર્યો પણ એના હૃદયનાં ભાવોને ફેરવી ન શક્યા. હૃદયમાં તો અરૂચિ ઉભી થઈ ગઈ. જોયું કે હવે દીક્ષા જ લે છે અને આપણું બળ પણ નથી, તો હાલમાં બોલવું નકામું છે પણ આ અરૂચિના સંસ્કારે મથુરામાં ગોચરી નીકળ્યા ત્યારે તેને જોઈને મશ્કરી કરવાનું મન થયું. જો આ અરૂચિ ઉભી કરી ન હોત અને તે વખતે સહન કરી લીધું હોત તો આ વખતે તે મશ્કરી ન કરત, તેના હૃદયમાં ભાઈ તરીકેની લાગણી ઉભરાત અને એને કારણે સહાય કરત. આ મશ્કરી પણ સહન ન થઈ એટલે બીજી ભૂલ કરી કે ગાયને આકાશમાં ઉછાળીને ઘરતી પર પડતી જીલી અને ત્રીજી ભૂલ કરી સાધુપણું ચૂક્યા, માર્ગ ભૂલ્યા, વિવેક ખોયો અર્થાત નિયાણું કર્યું. પહેલી ભૂલે બીજી અને બીજીએ ત્રીજી ભૂલ કરાવી. જે વખતે અન્યાય થયો તે જ વખતે વિવેક રાખ્યો હોત કે “એ ભલે ભૂલ્યો પણ હું શા માટે માડું ઔચિત્ય અને વિવેક ભૂલું? તો આ પરિસ્થિતિ ન સર્જત.

જ્યારે ગુણસેનના જીવે અગ્નિશર્માનું ત્રીજું પારણું ચુકાતા જોયું કે હવે ત્યાં જવામાં કોઈ અર્થ નથી માટે પુરોહિતને મોકલી

જે દ્વિયાથી કંટાળે તેના માટે મોક્ષના દરવાજા બંધ છે.
“જ્ઞાનક્રિયાભ્યાં મોક્ષ.”

પરિસ્થિતિ શું છે તેની તપાસ કરે છે અને લાગ્યું કે તે કષાયથી ઘેરાયેલો છે હવે સાચી પરિસ્થિતિ કહી શકાય તેમ નથી તો હવે તે સ્થાન છોડી દે છે મનમાં એક મહાત્માને ધોર પીડા ઉપજવવાની તીવ્ર વેદના છે આ બળતરાના કાળમાં વિજયસેનાચાર્યના સમાગમે ધર્મ મળ્યો, વિવેકદ્રષ્ટિ અને શ્રાવકપણું મળ્યું અને છેલ્લે ચારિત્ર લેવા સુધીનાં ભાવમાં રમવા માંડ્યો અને તેમાં રાત્રીએ ઉપસર્ગ આવ્યો તો આ વિવેકદ્રષ્ટિના પ્રભાવે ઉપશમભાવ વધી ગયો. કોણ ઉપસર્ગ કરે છે એ જાણવાનું પણ મન ન થયું અને સાથે પોતાના જીવનમાં કરેલી એક મોટી ભૂલ અગ્નિશર્માને પારણું ન કરાવવાની, તેનો તીવ્ર પશ્ચાતાપ વગેરેના કારણે સત્ત્વ ખીલી ગયું અને ઉપસર્ગને સહન કરતા દીક્ષા ન મળી તેનો વિચાર ન કરતાં આવેલી આપત્તિમાં સમતાભાવ જ મુખ્ય રહ્યો સર્વ જીવો પ્રત્યે મૈત્રીભાવ (વિશેષ કરીને અગ્નિશર્માને ખમાવવાપૂર્વક તેની સાથે પણ મૈત્રીભાવ) વગેરેથી સહન કર્યું, વિવેકને જવલંત બનાવ્યો તો પછી પછીના ભવોમાં વિવેક અને ઉપશમભાવ સહજ બની ગયો.

★ ધર્મની કોઈ પણ ચીજ એવી નથી કે જેનું અંતિમ સમયે પણ આંખ સામે આદરપૂર્વકનું માત્ર દર્શન થાય તો પણ સદ્ગતિ ન મળે; અને સંસારની કોઈ વસ્તુ એવી નથી કે જેના દર્શનથી દુર્ગતિ ન મળે.

■ સમ્યક્ત્વ માટે જેમ મિથ્યાદ્રષ્ટિનો પરિચય એ દૂષણ છે, તેમ સમ્યગ્દ્રષ્ટિનો અપરિચય પણ સમ્યક્ત્વનું દૂષણ છે. ગુણમાં આગળ વધવા ગુણીનો પરિચય જોઈએ. અસંગ અનુષ્ઠાનવાળા-પ્રતિમા-પ્રતિપન્ન અને જિનકલ્પી સિવાયના બધાને ગુણીજનોની વચ્ચે રહેવાનું-નહિતર ધર્મનો ઉત્સાહ મંદ પડતો જાય.

ઈરિયાવહી વગેરે ધર્મક્રિયા કરતાં હોઈએ ત્યાર બોલવું નહિ, બીજને બોલાવવા નહિ, અનિવાર્ય સંજોગો સિવાય બીજને જવાબ આપવો નહિ આ ધર્મવિનય છે.

યમ-નિયમથી સમાધિ તરફ

वशं मनो यस्य समाहितं स्यात् किं तस्य
कार्यं नियमैर्यमैश्च ।

હતં મનો યસ્ય ચ દુર્વિકલ્પૈઃ, કિં તસ્ય કાર્યં નિયમૈર્યમૈશ્ચા॥
(અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ ૯મો અધ્યાય, શ્લોક પમો)

અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમના આ શ્લોકનો કેટલાક લોકો ઉપલક્ષ્ય અજ્ઞાનદ્રષ્ટિથી એવો અર્થ કરે છે કે સ્વસ્થ સમાધિવાળું જેનું મન છે, તેને યમ એટલે પ્રતો નિયમો એટલે કે ઉત્તરગુણો, તેનું શું કામ છે? તે નકામા છે, તેનું કશું ફળ નથી; અને જો મન ખરાબ વિકલ્પોથી હણાએલું છે, તો તેને યમ નિયમો શું કરવાના? અર્થાત્ એ ફળ વગરના-નકામા છે.

પણ આ અર્થ અત્યંત ભ્રામક છે, કારણ કે (મનને સમાધિયુક્ત, સ્વસ્થ કરવા માટે યમ-નિયમોમાં જીવને પ્રવૃત્ત થવું પડે છે, અને જેમ જેમ પ્રવૃત્તિ કરે અને આગળ વધે તેમ તેમ મન સ્વસ્થ અને સમાધિવાળું થાય, યમ નિયમનું કાર્ય છે મનની સ્વસ્થતા, સમાધિ, પાપ વિકલ્પો અને તેની વિચારણાની ઓછાશ-ઘટાડો અને તેનાથી રહિતપણું-આ બધું યમ નિયમથી પમાય છે, માટે પ્રભુએ પંચાચાર રૂપ આચારને મોક્ષમાર્ગ બતાવ્યો છે.) ચિત્તની સમાધિ-સ્વસ્થતા આવે ત્યાં સુધીમાં અભ્યાસથી યમ નિયમો સ્વભાવગત-સ્વભાવિક બની જાય છે, પછી એને આચરવા પડતા નથી, સ્વાભાવિક પળાય છે. હવે જે જીવ વિવેક વિના દ્રવ્ય આચારને પકડવા છતાં કષાય પરવશ બને છે, પોતાની સમાધિ છોડી દે છે, પોતે આર્તધ્યાનમાં ડુબે છે અને અનેકને આર્તધ્યાન પમાડે છે તેવા જીવોને માટે આ શ્લોકમાં બતાવાય છે કે જો મનની સમાધિ સ્વસ્થતા છે

પાપક્રિયા પણ તીવ્ર પશ્યાતાપથી કરે તો ત્યાં અનુબંધ શુભ પડે, અને કર્મ પણ પ્રાયઃ અશુભ ન બંધાય પણ શુભ બંધાય, કારણ કે ક્રિયા અપવાદિક છે અને એમાં આજ્ઞાની સાપેક્ષતા છે.

તો યમ નિયમનું ફળ છે અર્થાત્ એ સાર્થક છે.

હંમેશા કાર્ય કરે તે કારણ કહેવાય, કાર્ય ન કરે તે કારણ ન કહેવાય, આ એક કાયદો છે; એટલે કાર્ય થતું અટકી પડે. એ કારણની આરાધના ન થાય, કારણની આરાધના ઓછી વત્તી થવા છતાં કાર્ય નિપજે તો તે ચાલે, પણ કારણ ઘણું આરાધવા છતાં કાર્ય ન થાય તે ન ચાલે. ચતુર્થવ્રત સિવાય યમ નિયમોમાં જે અપવાદ બતાવાય છે તેનું કારણ, જીવની શક્તિ સંયોગના કારણે મોટા દોષોનું નિવારણ કરવા નાના દોષને અપનાવવા પડે તે છે. ચિત્ત જો અસમાધિમય બને તો તેને રોકવા, સમાધિમય બનાવવા-રાખવા અનિવાર્ય સંયોગોમાં જે યમ નિયમમાં બાહ્ય છૂટ કરવી પડે તો તે ગૌણતા છૂટ આવે છે પરંતુ યમ નિયમના પાલન-રક્ષણ માટે સ્વસ્થતા છોડીને અસમાધિ પણ સ્વીકારવાની (કરવાની) નથી હોતી એટલે ચિત્ત સ્વસ્થતા માટે અપવાદ હોય પણ ચિત્ત સ્વસ્થતામાં અપવાદ ન હોય.

અહિં એક વાત ધ્યાનમાં રાખવાની કે આ ચિત્ત સ્વસ્થતા-સમાધિ રાગની પ્રસન્નતારૂપ નથી લેવી. બધા પ્રકારે અનુકુળતા હોય કે મન ધાર્યું મળી જાય માટે ચિત્ત સ્વસ્થ છે એવું ન માની લેવું, પરંતુ વૈરાગ્યથી વાસિત મનમાં પણ બિમારીને કારણે, પરિસ્થિતિના કારણે, અશક્તિના કે અસહનશીલતાના કારણે, મન અસદ્વિચારોમાં ખેંચાતું હોય (ન રોકાય) તો તેના નિવારણ માટે, સહનશીલતા આવે તો વધારે આરાધના થાય એ માટે જે કાંઈ કામચલાઉ તપ-ત્યાગ વગેરેને ગૌણ કરવા પડે તો કરી ચિત્તની સ્વસ્થતા ટકાવવી. આ હંકીકતને વજન આપવા તેની મહત્તા બતાવવા બીજા નંબરે યમ નિયમો છે તે જણાવવા આ શ્લોકમાં આ વાત જણાવી છે. જેમ દીવો-ફાનસ

આદરની તીવ્રતા ઉપયોગને પણ ખેંચી લાવે, જ્યારે ઉપયોગની તીવ્રતા વખતે આદર હોય પણ ખરો અને ન પણ હોય. જેમ ત્રૈવેયકમાં અભવ્ય જય છે-માખીની પાંખ જેવું ચારિત્ર પાળવાથી

કે ચીમની ન હોય તો પવન આવવાથી ઓલવાઈ જાય, અને એકદમ પેક કરે તો પણ ઓલવાઈ જાય; તેમ છતાં દાવાનળ બળવાન બન્યા પછી પવન એને વધારવાનું કામ કરે છે, ઘટાડવાનું નહિ, તેમ જીવનું સત્વ - હિંમત મનોબળ જ્યાં સુધી વિશિષ્ટ બળવાન ન બને ત્યાં સુધી અનુકુળતાઓ વધારે મળે તેમ એ શિથિલ બને છે. ગળીયો બળદ બને છે, માટે ધર્મી આત્માઓએ બને તેટલી અનુકુળતાઓને ત્યાગ કરવાનું જ લક્ષ રાખવું, એ જ રીતે પ્રતિકુળતાઓ પણ જ્યારે અમુક પ્રમાણ સુધીની હોય ત્યાં સુધી જીવ શાંતિ જાળવી રાખે છે, પણ એ વધે ત્યારે કર્મપરવશ જીવ શાંતિ સ્વસ્થતા ગુમાવી બેસે છે, માટે પ્રતિકુળતા પણ વધારે આવે અને જીવ શાંતિ ગુમાવી ન બેસે તે માટે યોગ્ય પ્રયત્નો દ્વારા એ પ્રતિકુળતાઓને દૂર કરવી. માટે માંદગીમાં (જે માંદગી લાંબી ન ચાલે તેવી) સહન કરવું, દવા ગૌણ કરવી; પણ જે માંગી વધે તો વધારે આરંભ સમારંભ કરવા પડે, વધારે ઉપચારો અને દોડધામ કરવી પડે તેવા રોગ વગેરેમાં જીવ સત્વહિન સંઘયણની ખામીથી હારી ન જાય, માટે દવા અનુપાન કરે-કરાવે તે કર્તવ્ય થાય છે. આ સમાધિ માટે યમ નિયમમાં જયણા-છૂટ છે, પણ સંજ્ઞા-કષાયો ને વિષયોના માટે છૂટ નથી; માટે પ્રતિકુળતામાં સમાધિ ટકાવવા પ્રતિકાર કરવા સમાધિ જોખમાવવી નહિ, તેમજ અનુકુળતા વધે. તો પણ રાગની તીવ્રતાથી સમાધિ જાય માટે અનુકુળતા વધારે ન થવા દેવી.

આજે તપગચ્છમાં સંધારો લેવાનો રીવાજ નથી કારણકે સંધારો જાહેર કર્યા પછી એટલે અણસણ કર્યા પછી પણ અંતકાળે કે બીજી કોઈ રીતે ક્ષુધા-તૃષ્ણાથી અત્યંત પીડિત થઈને જીવ આર્તઘ્યાન પામે તે વખતે જો ખાવા પીવા મળે તો

સર્વજ્ઞના શાસનમાં કાર્ય-કારણભાવમાં વિપરીતતા તો છે નહિ, છતાં લાભ કેમ થતો નથી? ઉત્તર-દવારૂપ આચારો પાળવા છતાં પચ્ચ તરીકે અનાચારમાંથી નિવૃત્ત થવાની વૃત્તિ-ભાવના નથી

પાછુ સ્વસ્થ થાય, નહિતર આર્તઘ્યાનમાં મરીને દુર્ગતિમાં જાય, માટે આવા મહાઅણસણ વખતે પણ એને પચ્ચક્રપાણ પરાવવાની-વપરાવવાની વિધિ પણ જરૂર પડે તો કરવાની કહી છે, માટે જે સંથારો કરાવે છે તેને વિચારવાનું રહે, એ જ રીતે આજે પણ કોઈક કેસોમાં પચ્ચક્રપાણ કરાવ્યા બાદ તેવા પ્રકારના મહા અસમાધિ કે મહારોગમાં પારણું કરાવવું પડે છે, તેમાં ચિત્ત સ્વાસ્થ્ય સાચવવાની મુખ્યતા છે.

આમાં આટલું ધ્યાન રાખવું કે સામાન્ય બાબતોમાં સહન કરતા, ઉદાસીનતા કેળવતા રાગદ્વેષનો નિગ્રહ કરતા, સમભાવ કેળવતા અને સાથે સાથે તપ ત્યાગ યમ નિયમોને પાળતા આ સ્વાસ્થ્ય આવે છે, માટે રાજમાર્ગ યમ નિયમ તપ ત્યાગનો છે, સાથે ભાવનાઓથી વાસિત બનવું તે ચિત્ત સ્વસ્થતાનો ઉપાય છે.

પરંતુ જે ધર્મઆરાધક વર્ગ વિશિષ્ટ જ્ઞાની નથી હોતો તેથી તેની કઈ કઈ આરાધના ઉપર અંકુશ મુકવો જરૂરી છે, ક્યાં ગૌણ કરવું ક્યાં મુખ્ય કરવું તે નિર્ણય સાચી રીતે કરવા અસમર્થ હોવાથી ગીતાર્થ જેમ કહે તેમ કરવું, ક્યાંય અમુક આરાધના ગૌણ કરવી પડે, ક્યાંક અમુક દોષ હોવા છતાં તે પ્રવૃત્તિ કરવી પડે - આ બધું પોતાના અને અનેકના ચિત્ત સ્વાસ્થ્ય અને ધર્મનું કારણ બને છે, માટે અમુક આરાધના ગૌણ કરાય કે અમુક દોષની પ્રવૃત્તિ ક્યારેક કરાય તો તે એકાંતે હેય નથી હોતી, માટે વ્યક્તિના-કુલના-ગણના-સંઘના ચિત્ત સ્વાસ્થ્યને ઉચિતમાર્ગે જાળવવા પૂર્વક યમ નિયમ વગેરે કરવા તો તે ગુણરૂપ છે. વૈરાગ્ય ભાવનામય ચિત્ત સ્વાસ્થ્ય એ મુખ્ય છે. આ પૂર્વાર્ધનો અર્થ થયો:

જો ચિત્ત દુર્વિકલ્પોથી વિષયો કષાયો અશ્રદ્ધા અજ્ઞાન વ્યામોહ

કોઈનું સાચું પણ ઘસાતું બોલનાર સમ્યગ્દર્શનનો અધિકારી નથી. જરૂર જણાય તો હિતબુદ્ધિથી યોગ્ય સ્થાને કહેવું એ ફરજ-કર્તવ્ય છે, પરંતુ અંદરઅંદર બીજાને વાતો કરવી એ કર્તવ્ય નથી.

વગેરેથી વ્યાપ્ત છે, સ્થિરતારહિત છે, પ્રણિધાનાદિથી રહિત છે, તો યમ નિયમ શું કરશે-અર્થાત્ નકામા છે.

શાસ્ત્રમાં કુરુટ ઉત્કુરુટ નામના બે તપસ્વી મુનિઓની કથા આવે છે. તેઓ માસક્ષમણના પારણે માસક્ષમણ કરતા હતા. એકવાર કુણાલા નગરીની બહાર મોટી ખાઈની નજીકમાં કાઉસગ્ગ ધ્યાને રહ્યા છે. (વરસાદ જે નગરમાં આવે તો ખાઈ પાણીથી ભરાઈ જાય અને વેગથી પાણી આવે તો મુનિઓ તણાઈ જાય તેથી) નગરના દેવતાએ ત્યાં વરસાદ ન થવા દીધો. લોકોએ માન્યું કે મુનિએ વરસાદ બાંધ્યો છે, તેથી મુનિને ઉપસર્ગ કરે છે. આથી ક્રોધે ભરાઈને મુનિઓએ શ્રાપ આપ્યો અને ૧૫ દિવસ સતત મૂશળધાર વરસાદ પડ્યો, અને આખું નગર તણાઈ ગયું. તે પછી કાલાંતરે મુનિઓ મરીને સાતમી નરકે ગયા.

મુનિઓને આવા કે બીજા ઉપસર્ગ વગેરેમાં સહન થાય તો ખુશીથી કરે, નહિતર ચોમાસામાં પણ વિહાર કરી જાય, એમાં ઘણો અલ્પ દોષ છે, પણ જે ત્યાં જ રહે તો મહાન દોષ થાય.

ચરમ તીર્થપતિ ઉપસર્ગ સહન કરવા સમર્થ હોવા છતાં પ્રથમ ચોમાસામાં બીજાની અપ્રીતિને-સંકલ્પને ટાળવા ચોમાસામાં સ્થાનાંતર કર્યું.

આ રીતે ચિત્તના દુર્વિકલ્પો રોકવા પ્રયત્ન કરવો. જે ન રોકાય તો ઉત્તરગુણ વગેરેમાં અપવાદિક છૂટ કરીને પણ સંકલ્પ વિકલ્પો અટકાવવા.

જે સંકલ્પ વિકલ્પ ન અટકે તો યમ-નિયમ હોવા છતાં કુરુટ ઉત્કુરુટને સાતમી નરક મળી; પરમાત્મા ચરમ ભવમાં ચારિત્રમાં અપવાદ માર્ગ ન આચરવા છતાં બીજાના સંકલ્પ

શરૂઆતમાં અશુભ પ્રણિધાનથી પણ કરવામાં આવતી શુભ ક્રિયાઓ બહુધા કાલાંતરે અશુભ પ્રણિધાનને તોડનારી હોય છે.

વિકલ્પને પણ રોકવા ચોમાસમાં વિહાર કર્યો. સારાંશ-જે સંકલ્પ વિકલ્પો રોકાય તો યમ નિયમ સાર્થક છે; જે સંકલ્પ વિકલ્પો ન રોકાય તો યમ નિયમ હોવા છતાં દુર્ગતિ થવાથી યમ નિયમનું કોઈ વિશેષ ફળ નથી, નકામા પ્રાય: છે.

અહિં આટલું સમજવું કે સંકલ્પ વિકલ્પો (૩) રીતે આત્મામાં આવે છે - નિમિત્તો દ્વારા-સંસ્કાર દ્વારા અને કર્મના ઉદય દ્વારા (૧) નિમિત્તો દ્વારા જે સંકલ્પ વિકલ્પો આત્મામાં ઉત્પન્ન થાય છે તેને દુર કરવા માટે મુખ્યત્વે યમ, નિયમ, વ્રત, પરચક્રપાણ, તપ, ત્યાગ વગેરેથી મોહ વગેરેના ઘણા નિમિત્તો દુર થવાથી સંકલ્પ વિકલ્પો સ્વતઃ દુર થઈ જાય છે, એ જ રીતે તપ ત્યાગવાળાના સાંનિધ્યથી તથા દેવગુરુના સાંનિધ્યરૂપ અનેક શુભ નિમિત્તથી અશુભ સંકલ્પો જેમ દુર થાય છે, તેમ શુભ સંકલ્પો ઉત્પન્ન થાય છે.

(૨) ધર્મક્રિયાઓ દ્વારા પાપક્રિયાઓ ઓછી થવાથી અશુભ સંસ્કારો ઘટતા જાય છે, ઘસાતા જાય છે, નાશ પામતા જાય છે, અને ધર્મક્રિયાના પ્રતાપે શુભ સંસ્કારો ઉત્પન્ન થાય છે, અને વધતા જાય છે.

એ જ રીતે ધર્મક્રિયાઓ અને માર્ગના જ્ઞાનદ્વારા ભાવનાઓને પુનઃપુનઃ ભાવવાથી આત્મામાં નિયમો દ્વારા અશુભ સંકલ્પો ઘટતા જાય અને શુભ વિચારણાઓ વધતી જાય છે.

(૩) ત્રીજા ભેદમાં કર્મના ઉદયો છે. તે બે પ્રકારના છે (૧) પ્રયત્નથી નાશ પામે તેવા, તેનું નામ ઔપક્રમિક અને (૨) જે નાશ ન પામે તેવા તે અનૌપક્રમિક. આમાં ઉપક્રમ થાય તેવા કર્મો તપ ત્યાગ વગેરે નિમિત્તો, ભાવનાઓ દ્વારા તેનો ઉપક્રમ થાય છે, તેથી અશુભ સંકલ્પો થતા નથી, અથવા ઘટતા

વ્યવહાર ચારિત્રની સાથે જ્યારે જ્ઞાનયોગની સામગ્રી મળે-ભળે-તો સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય, નહીંતર ચારિત્રથી દેવલોક મળી જવા છતાં તે ભવ પછી રખડવાનું થાય.

જાય છે; જે નિરુપક્રમવાળા કર્મો છે તેને પણ સાવધ જાગ્રત આત્મા અનુબંધ તોડીને નિરનુબંધ ભોગવીને ખપાવે છે. આ રીતે જોઈએ તો યમ નિયમ વગેરે શુભ અનુષ્ઠાનો આલંબનો અને સદ્ભાવનાઓ એ સદ્વિકલ્પ અને સ્વસ્થ મનમાં કારણ છે તેમ અશુભ વિકલ્પ રોકવામાં-તોડવામાં પણ કારણ છે. આટલું સ્પષ્ટ હોવા છતાં અહિં “એનું શું કામ છે?” “નકામું છે” તેવો વ્યંગ અર્થ બતાવવા દ્વારા એમ જણાવેલ છે કે દુર્વિકલ્પોને રોકવામાં પ્રમાદ ન કરશો. એને સતત રોકતા જશો, ઘટાડતા જશો તો જ યમ નિયમનું વિશિષ્ટ ફળ છે. જો એની ઉપેક્ષા કરી કે એને વશ પડયા, મન ઢીલું પડ્યું તો એ દુર્વિકલ્પો અશુભ કર્મોના ઉદય દ્વારા અશુભ સંસ્કારો દ્વારા અને આત્માના અશુભ કર્મોના ઉદય દ્વારા અશુભ સંસ્કારો દ્વારા અને આત્માના અશુભ વીર્ય દ્વારા શુભ નિમિત્તોને નિષ્ફળ બનાવી અશુભ નિમિત્તો ખેંચી લાવશે; માટે દુર્વિકલ્પોને વશ ન પડવા માટે શાસ્ત્રોમાં અનેક ઉપાયો બતાવ્યા છે, તેમાં જ્ઞાની પુરુષોનું સાંનિધ્ય, તેમનો ઉપદેશ શ્રવણ, શાસ્ત્ર અધ્યયન, પુનઃ પુનઃ ભાવન, આચાર સંપન્નોનું સાંનિધ્ય, જાતે આચારમાં ઉત્સાહથી પ્રવૃત્તિ, વગેરે અશુભ સંકલ્પોને રોકે છે. આમ છતાં આવા દુર્ધ્યાન અને એની પરંપરામાં અસમર્થ જીવ ન પડે તે માટે શાસ્ત્રોમાં અમુક બાબતો છોડીને બીજી બાબતમાં અમુક રીતની બાધ છૂટ એટલા પુરતી બતાવી છે જેથી જીવનું સત્ત્વ ટકી રહે-જેમ માંદગીમાં દવા, ડોક્ટર વગેરેને બોલાવવામાં, ઈજેક્શન ઓપરેશન, વગેરે અનેક દોષો લાગે છે, છતાં એ સમાધિ ટકાવનાર છે, દુર્વિકલ્પોને રોકનાર છે, માટે એ અપેક્ષાએ આવશ્યક બને છે. નિષ્કર્ષ-દુર્વિકલ્પો રોકવા કટિબદ્ધ થવું. યમ નિયમ સાવ નિષ્ફળ નથી. ચિત્તરક્ષાને પ્રધાનતા આપવી.

નિકાચિત કર્મો જેમ ભોગવવાથી ખપે છે, તેમ માનસિક સંકલેશના કાળમાં બહારથી સ્વસ્થ રહી, આજ્ઞાનું પાલન કરવા દ્વારા કાળ પસાર કરવાથી પણ ખપે છે.

ગુણ ભજીએ વળી દૂષણ ત્યજીએ

જીવને જે ધર્મકાર્ય કરવા છે તે તન્મયતાથી થાય અને કર્મ નિર્જરા અને મોક્ષનું કારણ બને તે માટે ચિત્તને એ રીતે યોગ્ય બનાવવું પડે. મનમાં આઠ ગુણો ઉત્પન્ન કરવા પડે. તેથી આઠ ગુણોના પ્રતિપક્ષી આઠ દોષ મનનાં છોડવા પડે. ક્રિયાકાળમાં આનંદ આવે તો ખેદ જતો રહે ન રહે. આ આનંદ આદરથી અને લાભ-ફળની શ્રદ્ધાથી આવે છે માટે આનંદ-રસ-પ્રીતિ એ ચિત્તનો પ્રથમ ગુણ છે. ક્રિયા પહેલા ઉત્સાહ ઉમંગ હોવા જોઈએ-એ આ કરાતી ક્રિયાની મહત્તા જાણવાથી શ્રદ્ધા આવે છે. આ ઉત્સાહ ઉદ્વેગને ટાળે છે. માટે બીજો ગુણ ઉત્સાહ છે. ચિત્ત પ્રસ્તુત ક્રિયા છોડીને બીજે જાય છે, તે ત્યાંના રસના કારણે અહિંના કંટાળાને કારણે કે અહિંની મહત્તાના જ્ઞાનના અભાવના કારણે. સ્થિરતા હોય તો ક્ષેપનો ત્યાગ થાય છે, ત્યાં જે ક્રિયા ચાલતી હોય તે સિવાયમાં મન વગેરેને ન જોડવા એ સ્થિરતાના કારણભૂત ગુણ છે, માટે ત્રીજો ગુણ સ્થિરતા, જે ક્ષેપને નાશ કરે છે. આ જ રીતે જે ધર્મક્રિયા છે, તેમાં પ્રશાંતવાહિતા આવે તો જીવ એમાંથી બહાર ન જાય-એ ક્રિયામાંથી ઉઠે નહિ-એ ક્રિયા છોડે નહિ માટે તે તે કાર્યમાં સ્વસ્થતા પ્રશાંતવાહિતા આવે તો ઉત્થાન ન થાય તેથી ચિત્તનો ચોથો ગુણ પ્રશાંતવાહિતા- પ્રશાંતતા છે. જે ગુણ-કાર્ય કરણી કરવી છે તેમાં જો નિર્દોષપણાની-ગુણકારિતાની કે સારાફળની કે મોક્ષપ્રાપ્તિના કારણ તરીકેની નિશ્ચિત બુદ્ધિ-જ્ઞાન હોય તે કાર્ય કરે, પણ જો બ્રાન્તિ એટલે શંકા અને ભ્રમ હોય તો તે સારી રીતે ધર્મકાર્યમાં ન પ્રવર્તે, માટે પાંચમો ગુણ નિશ્ચિતમતિ-અબ્રાન્તમતિ છે. જે ધર્મકાર્ય કરવું છે તેમાં જો રાગ-આનંદ

પોતાની સાધના એ જેમ આત્મકલ્યાણનો માર્ગ છે, તેમ નિઃસ્વાર્થભાવે અથવા અપ્રધાન સ્વાર્થભાવે એક માત્ર કરૂણા બુદ્ધિએ અનેક જીવોને ધર્મ પમાડવાનો પુરુષાર્થ એ પણ સમ્યગ્દર્શનને નિર્મળ કરવા દ્વારા મોક્ષનો માર્ગ છે.

ન હોય કે તેના કરતા બીજામાં વધારો આનંદ હોય તો મન ત્યાં ખેંચાય-ત્યાં જાય, તેથી અન્યમુદ્ધ જેમ દોષ છે તેમ તે તે અનુષ્ઠાનમાં આનંદ હોય અને સાક્ષાત્ કે પરંપરાએ મોક્ષ આપવાનું સામર્થ્ય તેનામાં છે તેવા જ્ઞાનના કારણે તેમાં આદર-રસ આવે, તે સ્વમુદ્ધ પોતાના કાર્યમાં આનંદ નામનો ગુણ છે. આસંગ એટલે અત્યંત આસક્તિ, એ પોતાના અનુષ્ઠાનમાં હોવા છતા તે મોક્ષમાર્ગનું એક અંગ છે, તે બુદ્ધિ ખસી જાય છે તેથી તેમાં સર્વસ્વની બુદ્ધિ થાય છે અને બીજા અંગોની ઉપેક્ષા થાય છે; આ દોષ છે, માટે ઉચિત વૃત્તિ-અનાસંગ પ્રીતિ ભક્તિ વગેરે ભાવો તે ચિત્તના ગુણો છે. જો આસંગ હોય તો જીવ એના ઉપરના આરાધનાસ્થાનો માટે અલ્પકાલીન અયોગ્ય બને છે.

ચિત્તમાં બીજા વિષયોના રાગ દ્વેષ મોહ, અજ્ઞાન, પ્રમાદ, આળસ વગેરે કાઠીયાઓ હોય તે ચિત્તનો રોગ નામનો દોષ છે, તેનું વારણ વૈરાગ્ય-ક્ષમતા-અપ્રમાદ-ગાંભીર્ય-ઔદાર્ય વગેરે; જે જે રોગ હોય તેના પ્રતિપક્ષી ગુણથી તેનું વારણ કરવું-કારણકે તે તે ધર્મ અનુષ્ઠાનમાં વિષય-કષાય-ક્ષુદ્રતા વગેરે સર્વ સામાન્યરૂપે બાધક છે, અને તેના પ્રતિપક્ષી ગુણો દરેક ધર્મ અનુષ્ઠાનમાં સ્વદોષજન્યબાધકતાના વારક છે, માટે રોગ સામાન્ય બતાવી તેની સામે નિરોગતા-ગાંભીર્યાદિ ગુણરૂપતા એ ચિત્તનો ગુણ છે.

સદ્ અનુષ્ઠાનના છોડવાના ૮ દોષો (૧) ખેદ (૨) ઉદ્વેગ (૩) ક્ષેપ (૪) ઉત્થાન (૫) ભ્રાન્તિ (૬) અન્યમુદ્ધ (૭) રુગ અને (૮) આસંગ

ધર્મ પામ્યા પછી શ્રાવક ધણું ધન હોવા છતાં-કમાવવા છતાં ભોગ-ઉપભોગની સામગ્રી, મોભાદિ વગેરે કારણે ક્યારેક રાખવી પડે; તે છોડીને ઉંચી ક્વોલીટીની સામગ્રી વસાવે નહિ-ત્યાગમાર્ગે જ ધનને જવા દે.

૧ ખેદ :

શારીરિક માનસિક થકાવટ-મનના દુઃખસહિત પ્રવૃત્તિ-માનસ દુઃખાનુબંધી-પ્રયાસ ખેદ-શ્રમ-બીજા યોગોની બીનજરૂરી પ્રવૃત્તિથી થયેલ થકાવટના કારણે જરૂરી આરાધનાના યોગમાં કંટાળો આવે. આને ટાળવા માટે (૧) બીનજરૂરી પ્રવૃત્તિઓનો ત્યાગ (૨) જરૂરી પ્રવૃત્તિઓમાં ગૌણ-મુખ્યભાવથી મહત્વના કાર્યોમાં પ્રથમ પ્રવૃત્તિ (૩) જે યોગમાં પ્રવૃત્ત થવું છે, તેની મહત્તાના જ્ઞાનપૂર્વક વિશેષ ઈચ્છા. (૪) શારીરિક શક્તિ સંચયનો ખોટી રીતે વ્યય ન કરવો. (૫) ચિત્ત પ્રશાંત-ઉપશાંત-કષાયોથી રહિત બનાવવું. ખેદથી, ખેદના કારણોના આસેવનથી પ્રશિધાન અને એકાગ્રતા દ્રઢ થતા નથી. ખેતીમાં જેમ પાણી જરૂરી છે તેમ શુભ અનુષ્ઠાનમાં એકાગ્રતા જરૂરી છે તે ખેદના કારણે આવતી નથી. તેથી તે ફળમાં બાધક છે. એકાગ્રતા વગર ફળ આવતું નથી અહીં એકાગ્રતા એ વિશેષ આદરપૂર્વક લેવાની છે. અખેદ એટલે અવસરે કે અનવસરે પણ તે તે યોગની આરાધના પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તેવા પ્રકારનો તેમાં સંતોષ-આનંદ હોવાથી ખેદ ન હોય પરંતુ પ્રસન્નતાપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરે. માથાનો દુઃખાવો હોવા છતાં ભવાભિનંદીને વિષયોના ભોગવટામાં ઉત્સાહ હોય તેમ ધર્મી જીવને આરાધનામાં કંટાળો ન હોય-ઉત્સાહથી પ્રવૃત્તિ થાય.

(૨) ઉદ્વેગ :

કષ્ટથી સાધ્ય (ક્રિયા) જાણીને આળસ-કાયાથી થકાવટ ન હોવા છતાં મનનો કાર્ય કરવા માટે અનુત્સાહ. આ રીતે દોષયુક્ત ક્રિયા કરનાર રાજ્યના કર સમાન માની ક્રિયા કરે છે. આનાથી ભવાંતરમાં ધર્મની સામગ્રી પણ ન મળે તેવા અંતરાય બંધાય છે. શક્તિ હોવા છતાં જેને ધર્મ અનુષ્ઠાનમાં

ગુર્વાદિ ચતુર્વિધ સંઘમાંથી કોઈની પણ નિંદા કરનાર પોતાની વાતને સિદ્ધ કરવા-સાચી બતાવવા બીજા ૧૦ની નિંદા કરે, તેથી પોતે તો ભ્રષ્ટ થાય, પરંતુ અનેકોને માર્ગભ્રષ્ટ કરે છે-તેઓના સમ્યગ્દર્શનનો નાશ કરે છે.

આળસથી પ્રવર્તવાનો ઉત્સાહ ન થતાં કંટાળો આવે તેને યોગી કુળમાં જન્મ-ધર્મની સામગ્રી ન મળે તેવો અંતરાય બંધાય.

એક ધર્મમાં આળસ કરનાર સર્વ ધર્મને આરાધવા અયોગ્ય બને છે. અખેદ સહિત અનુદ્વેગવાળો પારલોકિક હિતકારી પ્રવૃત્તિમાં પ્રવર્તે છે.

ઉદ્વેગના વારણ માટે (૧) વૈરાગ્ય (૨) આળસ, સુખશીલતાની ભયાનકતા (૩) ધર્મથી થતા લાભોની વિચારણા (૪) મન મારીને આળસ છોડીને પ્રવર્તન, આ ચારથી વિશેષ યોગ્યતા પ્રગટે છે, ધર્મમાં મન રુચિવાળુ બને છે.

(૧) મનની આળસ. (૨) અનુકૂલતાની રુચિ (૩) કઠણાઈનો ભય-આ ત્રણથી મન ઉદ્વિગ્ન કંટાળાવાળું બને છે. ધર્મની રુચિ અને ખંતથી પ્રવૃત્તિ કરવાથી ઉદ્વેગ ટળે.

(૩) ક્ષેપ :

જે શુભ યોગમાં પ્રવર્તન કરીએ એમાં તન્મય થવાના બદલે વચ્ચે વચ્ચે ચિત્ત બીજે લઈ જાય. આનાથી ચાલુ યોગમાં મનની તન્મયતા લઈને જે ફળપ્રાપ્તિ થવી જોઈએ તે એકાગ્રતા ન બંધાવાથી વિશિષ્ટ ફળ પ્રાપ્તિ થતી નથી. જેમ ધાન એક જગ્યાએ વાવ્યા પછી વારંવાર ઉખાડી ઉખાડીને વાવે તો ઉગતું નથી, ફળ વિશેષ આવતું નથી. ચિત્તને બીજા સારા સારા યોગમાં પણ લઈ જવાથી પ્રસ્તુત યોગનો પ્રભાવ-રસ-તન્મયતા મરી જાય છે, તેથી તેની વિશેષ સિદ્ધિ થતી નથી. આના કારણે (ચંચલપણાથી) આજ્ઞાનું ચિત્તમાં અપ્રધાનપણું ચિત્તમાં પ્રસ્તુત યોગનું અપ્રધાનપણું, બીજા યોગમાં રુચિ, પ્રસ્તુત યોગમાં નુકશાન કે ટાઈમ નકામો જતો લાગે. આનું વારણ જિન આજ્ઞાથી પ્રશસ્ત કોઈ પણ યોગમાં તન્મય થવાથી થાય છે.

શરૂઆતમાં અશુભ પ્રણિધાનથી પણ કરવામાં આવતી શુભ ક્રિયાઓ બહુધા કાલાંતરે અશુભ પ્રણિધાનને તોડનારી હોય છે.

જે કાળે જે યોગ કરવાનો હોય તેમાં તન્મય થવું તેવી જિન આજ્ઞા છે.

પ્રસ્તુત સાધનાથી સાધ્ય સિદ્ધિ થાય તેમ છે. બીજામાં મન લઈ જવાથી-રાખવાથી બન્ને યોગોથી ભ્રષ્ટ થવાય છે. આ રીતે ચિત્તને સમજવવાથી વારણ થાય, બને તેટલી કોશીષથી મનને રસ ઉત્પન્ન કરવા સાથે ચાલુ શુભ યોગમાં રોકી રાખવું.

(૪) ઉત્થાન :

ચિત્તનું નિરંતર અપ્રશાંતપણું, કામ, ક્રોધ-લોભાદિ વ્યાપીપણું, ક્રિયા કરવા છતાં ચિત્ત ઠરેલ ન હોવાથી કંટાળાથી ક્રિયા કરવી અનુકૂલ અકરણોદય-નિકટભવિષ્યમાં એ ક્રિયા છૂટી જાય. આનો અર્થ એ છે કે પ્રશાંતવાહિતા સિવાય જીવ સદ્અનુષ્ઠાનમાં કયાંય ઠરતો નથી, તેથી અલ્પકાળમાં સદ્અનુષ્ઠાનથી જીવ ભ્રષ્ટ થાય છે. પ્રશાંતવાહિતા લાવવાના ઉપાય :-

સર્વ બાહ્ય વસ્તુની મહત્તા કરતાં પ્રશાંતવાહિતા વગરની દેખાતી સર્વ આરાધના (ક્રિયા કરતાં) કાયાથી થતી કિંમત કરતાં (૧) પ્રશાંતપણું (૨) કષાય-નોકષાયમાં આવેશ-પકકડ-ઉદ્રેકથી રહિતપણું (વિવેકપૂર્વક) તેનાથી નિરંતર પ્રાપ્ત થતી જે ચિત્ત શાંતિ તે સર્વ શ્રેષ્ઠ સમજાય. આ પ્રશાંતવાહિતા વગર યોગની યોગ્યતા જ નથી. રત્નની કિંમત કાંતિના આધારે હોય છે, તેમ આમાં પણ સમજવું. આ ઉત્થાન એટલે એમાં કાયાથી ભળવા છતાં મનથી ભળવા માટે જોઈતી શાંતતા-પ્રશાંતતા-ધીરતા વગેરે ન હોવી આનું કારણ વિષયકષાયાદિ બાહ્યસંયોગની પ્રતિબદ્ધતા-આ ઉત્થાનને કાઢવા માટે (૧) બાહ્ય નરસા સંયોગો બદલવા. (૨) બાહ્ય નરસા સંયોગોની અસર ન લેવી. (૩) બાહ્ય નરસા સંયોગો-કર્મ ભવિતવ્યતાને આધીન છે, તેમ લાગવું

સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર-બન્નેનો પાયો વૈરાગ્ય છે જેના હેયામાં જે સમયે વિષય-કષાયનો આવેશ છે, વૈરાગ્યને ઓળખવાની ઈચ્છા નથી, તેને તે કાળે દેવ-ગુરુ-ધર્મ કાંઈ કરી શકતા નથી. માત્ર પુણ્યબંધનું કારણ બને. ભાવધર્મનું કારણ બનતા નથી.

(૪) બાહ્ય સારા સંયોગો પણ કર્મને આધીન છે, તેમ વિચારી તેના પ્રત્યે પણ ઉદાસીનતા. આ ચાર મુદ્દાઓ ઉપર પ્રયત્ન કરતા ચિત્તને સ્થિર કરવા પ્રયત્ન કરવો.

(૫) બ્રાન્તિ :

ભ્રમ, કર્યા ના કર્યાનો સંદેહ. આનાથી દ્રઢ સંસ્કાર થાય. કૃત અકૃતની સાવધાની સહિત ક્રિયા ઈષ્ટ ફળ આપે છે. આટલું થયું. આટલું બાકી વગેરે ઉપયોગ ન હોય તો ઈષ્ટ ફળ ન આવે. બ્રાન્તિની જેમ ઉપેક્ષા ઉદાસીનતા પણ ઉપલક્ષણથી લેવી. (૧) ધૈર્ય (૨) સ્થિરતા (૩) ઉપયોગની તીવ્રતા (૪) વિપેક્ષ સહિતપણું - આ કેળવવાથી બ્રાંતિ દૂર થાય છે. બ્રાંતિ એ જ્ઞાનાવરણને કારણે થતી હોવા છતાં

અલ્પરસના કારણે; અન્યત્ર રસના કારણે; ઉપેક્ષાના કારણે; ઉદાસીનતાના કારણે; વિશેષ લાભ નુક્સાન ન દેખાવાના કારણે; બ્રાંતિ થાય છે.

તે બ્રાંતિ પ્રસ્તુત યોગમાં રસ અને લાભ વિશેષ જણાય તો ઘટી જાય, નષ્ટ થાય.

(૬) અન્યમુદ્ :

બીજા યોગમાં આનંદ વિશેષ, આ પ્રસ્તુત યોગના અનાદરરૂપ છે. તેથી બીજાની પ્રીતિ વિશેષના કારણે આ યોગનો રસ જાગતો નથી. આનું વારણ કરવા યોગની પ્રવૃત્તિમાં પ્રશસ્તતા જિન આજ્ઞાને આધીન છે અને પ્રશસ્તતા આવે તો જ એ યોગ મોક્ષનું કારણ છે, તેમ વિચારવું. જિન આજ્ઞા એ છે કે જે વખતે જે શુભ યોગ કરવાનો હોય તેમાં તન્મય થઈને કાર્ય કરવું. માટે બીજા યોગનો તે વખતે આનંદ તે

શક્તિ સંપન્ન આત્માઓએ પોતાની આરાધનાને મુખ્ય કરી બીજાઓની ઉપેક્ષા ન કરવી. શાસનની પરંપરા બીજાઓને ધર્મ પમાડવા દ્વારા ટકે છે. સ્વ ઉપકાર પણ પરોપકારથી સાનુબંધ બને છે.

પણ બન્ને યોગની અવગણના છે.

એક યોગમાં રસ ઓછો છે, અને બીજી યોગમાં રસ વધારે છે. તેથી એકની અવગણના કરવાથી બીજા યોગમાં રસ વધારે હોવા છતાં આ યોગની અવગણના દ્વારા તેના પ્રરુપકની અવગણના દ્વારા-સર્વ યોગની અવગણના થાય છે, તેમ વિચારી બીજા યોગનો આનંદ એ મોહ-અજ્ઞાન જન્ય છે, પ્રભુ આજ્ઞા જન્ય નથી, તેમ સમજીને આનંદ છોડી પ્રસ્તુત યોગમાં ઉપયોગ અને આદરપૂર્વક રસ જમાવવો.

(૭) રુગ :

આ દોષને મહાઅપાય, મહાનુકસાનરૂપ અને સર્વ નુકસાન, સર્વ નાશનું કારણ બતાવેલ છે. ચિત્તના રોગો ભ્રમ-સંશય-અજ્ઞાન-નિરુત્સાહ-સ્વાભિમાન-અનાદારરૂપ છે. રુગ ચિત્તનો રોગ એ અતિચાર કે ભંગરૂપ છે. આ બન્ને (અતિચાર કે ભંગ) અનુષ્ઠાનની જાતિનો (સમુહનો) ઉચ્છેદ કરે છે, તેથી અનુષ્ઠાનમાં અતિચાર ન લાગે કે ચિત્તમાં ભંગ ન થાય તેવી કાળજી રાખવી, આ દોષ આશંસા વગેરે પૂર્વક તથા મદાદિપૂર્વક અથવા અવજ્ઞા વગેરે પૂર્વક અનુષ્ઠાન કરનાર ને જાણવો.

(૮) આસંગ :

જે અનુષ્ઠાન કરાય છે. તેમાં બીજા અનુષ્ઠાન કરતાં અતિશય પ્રીતિ હોય તેથી બીજા અનુષ્ઠાનમાં ગૌણતા આવે, વધુ પડતો આસંગ લક્ષ્ય ભાન ચૂકાવે. આ દોષ અસંગ અનુષ્ઠાન પ્રાપ્ત થવા ન દે.

આ આઠ ચિત્ત દોષ છે.

૧) ખેદ : પૂર્વ શ્રમના કારણે.

આંખમાં રહેલી શક્તિના સ્થાને વૈરાગ્ય છે, અને પ્રકાશના સ્થાને વિવેક છે. આંખમાં શક્તિ હોય તો આંખ પ્રકાશથી-ભાડુતી પ્રકાશથી પણ કામ થાય.

- ૨) ઉદ્વેગ : પ્રસ્તુતમાં રસ ન હોવો.
- ૩) ક્ષેપ : બીજામાં મનનું જવું.
- ૪) ઉત્થાન : વિક્ષેપ-નિરંતરતા ન હોવી-અસાતત્ય.
- ૫) ભ્રાંતિ : અનુપયોગથી કૃત અકૃતનો ભેદ.
- ૬) અન્યમુદ્ : બીજામાં ચિત્તને વિશેષ આનંદ.
- ૭) રુગ-રોગ-ભંગ:ચિત્તમાં આકાંક્ષા-અનાદર-
અવ્યવસ્થિતતા.
- ૮) આસંગ : આમાં અતિ આસક્તિથી બીજે મંદ
રુચિ.

- ★ જ્ઞાન ન ચઢે તો ચઢાવવા જ્ઞાનીની ભક્તિ છે. જે ચઢતું હોય તો જ્ઞાન ભણવાપૂર્વક જ જ્ઞાનીની ભક્તિ છે. જેને જ્ઞાન પ્રત્યેની અરૂચિ એ મિથ્યાત્વસહિત જ્ઞાનાવરણનું કાર્ય છે.
- વૈરાગ્ય આવતા પહેલા પુદ્ગલભાવોમાં નિર્ગુણતાનું દર્શન આવે, પછી ક્ષયોપશમજન્ય ભાવોમાં પણ નિર્ગુણતાનો બોધ થાય, તેથી તેની મમતા ઘટે. ક્ષયોપશમ ભાવમાં સાવધ ન રહીએ તો ઔદયિક ભાવો આવે, અને અનંત સંસાર ભભાવે; અને સાવધ રહીએ તો તે જ ભાવો ક્ષાયિકને ખેંચી લાવે.
- ★ જે સાધના-પ્રવૃત્તિ દ્વારા ચતુર્વિધ સંઘની આરાધના પ્રધાન બને-ચતુર્વિધ સંઘનો આદર પ્રધાન બને-અહોભાવ જવલંત બને-એ વિશિષ્ટ કોટિના સાનુબંધ પુણ્યનું ઉપાર્જન કરે છે. માટે ક્યારેક સંઘની આરાધના માટે પોતાની આરાધના ગૌણ કરવી પડે તો કરવી.

જ્ઞાનગર્ભિત જીવમાં વચન કામા હોય. મોહગર્ભિતવાળો માન-કીર્તિ મેળવવાને કામા રાખે, અને દુઃખગર્ભિતવાળો બળવાન આગળ પોતાનું ન ચાલવાથી કામા રાખે, અને નબળા આગળ દંડો ઉગામે.

ભવિજન ભાવે રે આશ્રવ પરિહરો

સામાન્યથી જાણીને કોઈપણ જીવ રુચિ અનુસાર, પ્રણિધાન અનુસાર પ્રવૃત્તિ કરે, તથા સામાન્યથી અજાણતા કોઈપણ જીવ શુભ સંસ્કાર કે અશુભ સંસ્કાર અનુસાર પ્રવૃત્તિ કરે - આ વ્યાપ્તિ છે. (૧) અશુભ પ્રવૃત્તિ (૨) અશુભ રુચિ (૩) અશુભ પ્રણિધાન (૪) અશુભ ઉપયોગથી પાપ બંધ. આ ચારેયને ભાવાશ્રવ કહેવાય અને તેના દ્વારા પાપકર્મ બંધાય તે કર્મરૂપ કાર્ય કહેવાય.

ભાવાશ્રવ બે પ્રકારે (૧) પ્રધાન (૨) અપ્રધાન

- ૧) (એ) જે પાપક્રિયા કરતા હોઈએ તે રસ-ઉપયોગપૂર્વક હોય તે પ્રધાન ભાવાશ્રવ અને (બી) જે પાપક્રિયા ન કરતા હોવા છતાં એનો રસ છે, તિરસ્કાર નથી તે પણ પ્રધાન ભાવાશ્રવ (સી) જે પાપક્રિયા ન કરતા હોય ત્યારે પણ રસના કારણે વારંવાર એમાં જીવનો આનંદ સહિત ઉપયોગ જાય તે પણ પ્રધાન ભાવાશ્રવ.
- ૨) (એ) જે પાપક્રિયા કરવા છતાં રસ ન હોય, મંદતમ ઉપયોગ હોય છતાં ઉદાસિનતા હોય ખાસ આનંદ ન હોય તે અપ્રધાન ભાવાશ્રવ. (બી) ઉપરોક્ત વ્યક્તિને ઉપયોગ ન હોય ત્યારે પણ અપ્રધાન ભાવાશ્રવ. (સી) પાપક્રિયામાં ન પ્રવર્તે, પાપત્યાગના પચ્ચક્ષ્ણાણ ન હોય પાપરુચિ ન હોય ત્યારે અપ્રધાન ભાવાશ્રવ.

ભાવ આશ્રવથી આત્માને બચાવવા-જાગૃત રાખવા

- ૧) (એ) આશ્રવો સમજવા (બી) આશ્રવોથી આવતા કર્મોને સમજવા.

મમતારૂપી પત્ની, આત્મારૂપી પતિને અવિધિરૂપી ઔષધિથી પશુ બનાવે છે, તેથી જેમ જેમ મમતા ઘટે તેમ તેમ પશુપણું ઘટે, અને માનવ-દેવપણું આવે.

૨) બન્નેમાં તારતમ્ય-વધઘટ કેમ થાય તે વિચારવું.

૩) આશ્રવથી ઉત્પન્ન થતા જીવના સંસ્કાર વિચારવા.

૪) કર્મો જે આશ્રવથી બંધાય છે તેનાથી ઉત્પન્ન થતી જીવની કદર્યના, તેની પરંપરા વિચારવી.

૫) શાસ્ત્રીય દ્રષ્ટાંતો અને વર્તમાનકાલીન ઘટનાઓને અન્વય વ્યતિરેકથી વિચારવી.

૬) શક્યતા મુજબ આશ્રવ-તેના નિમિત્તો છોડવા.

૭) આશ્રવત્યાગ અશક્ય હોય ત્યારે આશ્રવપ્રવૃત્તિની અલ્પતા કરવી-પશ્ચાતાપ ઉદાસીનતા રાખવી-રસ વધવા ન દેવો.

શુભ પ્રવૃત્તિ-રુચિ-પ્રણિધાન-ઉપયોગથી પુણ્યબંધ અને નિર્જરા બન્ને પ્રબળ થાય. આ ચારેયને શુભાશ્રવ-સંવર-નિર્જરા કહેવાય.

અશુભ પ્રવૃત્તિ આદિ ચારથી અશુભ સંસ્કાર પડે. જુના સંસ્કાર ઢીલા પડે કે ભૂંસાઈ જાય. જુના અશુભ સંસ્કાર મજબૂત બને.

શુભ પ્રવૃત્તિ આદિ ચારથી આત્મામાં શુભ સંસ્કાર પડે. જુના અશુભ સંસ્કાર ઢીલા પડે કે નાશ પામે. જુના શુભ સંસ્કાર મજબૂત થાય.

i) પાપ અટકાવવાની બુદ્ધિથી પાપ સ્થાન છોડવામાં આવે.

ii) અશુભ સંસ્કાર નાશ કરવાની બુદ્ધિથી પાપ સ્થાન છોડે.

iii) શુભ સંસ્કાર પ્રાપ્ત કરવાની બુદ્ધિથી પાપસ્થાન છોડે તો પ્રધાન ભાવસંવર થાય.

ઉપરોક્ત ત્રણ ઉદ્દેશથી શુભપ્રવૃત્તિ-રુચિ-પ્રણિધાન-ઉપયોગ કરે

વિચારીને બોલવું, બોલ્યા પછી અક્ષરશઃ પાલન કરવું તેનાથી વચનસિદ્ધિ પ્રગટે છે.

તો પણ પ્રધાનભાવસંવર થાય અને પુણ્યાનુબંધીપુણ્ય પણ બંધાય અને વિશેષ કોટિની નિર્જરા થાય.

આત્મપરિણતિ કોમળ બનાવવા :

(૧) જાત પ્રત્યે કઠોર બની-સહનશીલ થઈ પાપ છોડવા પાપસ્થાનક પ્રત્યે કઠોર બની-રુચિની લાગણી છોડીને અને પાપ પ્રત્યે તિરસ્કારની લાગણી કર્યા વિના ધર્મ પ્રત્યે કોમળ બનાવતું નથી.

આત્મપરિણતિ એટલે આત્મગુણોની રૂચિ-ગુણોમાં ઉત્સાહ. આત્મગુણનાશક બાહ્યભાવ અને તેના કારણોમાં જીવની જે સહજ રૂચિ છે તે નાશ કર્યા વિના આત્મપરિણતિ આવે નહિ.

જેમ કડક-કઠણ વસ્તુ નરમ બનાવવા મસળવી પડે, ખુંદવી પડે, તેમ આત્મગુણોની પ્રવૃત્તિમાં આત્માને ખૂબ રૂચિપૂર્વક પ્રવર્તાવીએ. મસળીએ ત્યારે આત્મગુણોની સાહજક રૂચિ અને પ્રવૃત્તિ કોમળતા આવે.

(૨) જાત પ્રત્યે કોમળતા-અનુકૂળતાની રુચિ દ્વારા જીવ પાપસ્થાનમાં પ્રવર્તે છે, પાપસ્થાન પ્રત્યેની રૂચિસ્વરૂપ કોમળતા ઉભી કરીને જીવ તે તે પાપસ્થાનકથી વિરુદ્ધ એવા ધર્મસ્થાન પ્રત્યેની રુચિરૂપ લાગણી જોડીને તેના પ્રત્યે તિરસ્કાર-નફરતરૂપ કઠોરતા ઉત્પન્ન કરે છે. માટે આત્મપરિણતિ કોમળ બનાવવા.

A. i) પાપપ્રવૃત્તિ છોડવી ii) ન છૂટે તો ઓછી કરવી. iii) જેમાં પ્રવર્તાએ તેની પ્રશંસા-અનુમોદના-ઉત્સાહ છોડવો પશ્ચાતાપ-આલોચના કરવી.

B. શક્ય ધર્મસ્થાન પ્રવૃત્તિ કરવી-વધારવી, તેમાં ઉત્સાહ અનુમોદના-પ્રસન્નતા-ઉપયોગને વધારવો.

જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યવાળાને હંમેશા ઉપશમ જ હોય, ક્યારેય પણ તેમના જીવનમાં આવેશ-કદાગ્રહ વ. જેવા ન મળે.

C. બીજની ધર્મસ્થાનક પ્રવૃત્તિમાં સહાયકતા-ઉપબૃહણા-પ્રશંસા કરવી.

D. દરેક પ્રવૃત્તિ-વિચારણામાં પાપસ્થાનક અને ધર્મસ્થાનનું ચિત્તથી વિષયવિભાજન કરવું અને તદનુસાર ભાવો વિચારવા/ કરવા.

ઉપશમ ભાવ એટલે શું?

- ૧) અશુભ કર્મોના ઉદયને સાવધાનીથી ઉદયમાં ન આવવા દેવા માટે તેવા પ્રકારના પ્રયત્નો-વિચારણાઓથી આત્માને ભાવિત કરવો તેવા પ્રકારના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવાદિ અનુકૂળ કરવા.
- ૨) તે ગુણનિષ્પત્તિની તે તે ભાવનાઓ કાળજીથી વિચારવી.
- ૩) અશુભ કર્મ ઉદયમાં આવે તે નિમિત્તે અશુભ વિચારણા આવે તો પણ આત્મબળથી મનને મજબૂત કરી અશુભ વિચાર-પ્રવૃત્તિમાં ન આવે તેવી જાગૃતિ-તરત શક્ય પ્રયત્ન-શક્ય વિચારણાથી મનના આવેશને તોડવો.
- ૪) અશુભ કર્મના ઉદયમાં આવેશ-કષાય-માન કે બીજી પાપ પ્રવૃત્તિ થઈ જાય તો ઉપશમભાવમાં ફરીથી આવવા માટે
(a) પશ્ચાતાપ-આલોચના-પ્રાયશ્ચિત્તસ્વીકાર તેનું વહન કરવું
(b) જેમણે આપણી વિશિષ્ટ અશુભ પ્રવૃત્તિ જાણી છે-જોઈ છે તેને સીધી કે આડકતરી રીતે આપણે પશ્ચાતાપ-આલોચના કરી છે, તે પણ જણાવવું.

આમ ચાર રીતે ઉપશમભાવને લાવી શકાય. પાપ ભાવાશ્રવથી બચાય. આ માટે સર્વ ગુણના સાધક નિમિત્ત જાણી-ઉપાદેય હોવાથી આચરવા.

દેવલોકમાં સમ્યદ્રષ્ટિ જીવો ભાવથી દુઃખી હોવાથી (ચારિત્રની અત્યંત ઈચ્છા હોવા છતાં ન લઈ શકવાથી) શાતાનો ઉદય નહિવત્ સુખ આપે; જ્યારે મિથ્યાદ્રષ્ટિઓને દેવલોકમાં શાતાનો ઉદય વિશેષ સુખ આપે.

સમતાથી ભાવિત થવા :

- ૧) બીજની સમતા રહે તેમકરવું.
- ૨) બીજને પ્રતિકૂળ કોઈપણ પ્રવૃત્તિ કરવી નહિ.
- ૩) સર્વ આરાધનાની કિંમત સમતા ઉપર છે, એમ સમજી સમતા ગૌણ કરી બીજી આરાધના મુખ્ય ન કરવી.
- ૪) સમતાની કિંમત સર્વ આરાધનાથી વિશેષ સમજી સમતા ખાતર મનની માનેલી-પકડેલી આરાધના કંઈક જતી કરાય, પણ તેના ખાતર સમતા ન જવા દેવાય; આમ વારંવાર વિચારી સમતા જાળવી બધું સાચવવું.
- ૫) જ્ઞાનધ્યાનતપ:શીલસમ્યકૃત્વસહિતોડપ્યહો ।
તં નાપ્નોતિ ગુણં સાધુ વર્યં પ્રાપ્નોતિ શમાન્વિતઃ ॥
- ૬) સમતા માટે બીજની આપણાથી પ્રતિકૂળ પ્રવૃત્તિ-વચનને આનંદ-ઉપેક્ષા-ઉદાસીનતાથી સહન કરી લેવા અત્યંત જરૂરી છે.

※ અનાદિકાલીન સંસારની ભાવનાથી ભાવિત આપણી પ્રવૃત્તિઓને તોડવા માટે જ દરેક શાસ્ત્રોમાં વારંવાર એ જ આચારોનું વર્ણન કરાયું છે. અશ્રદ્ધાવાળાને તેમાં કંટાળો આવે છે, જ્યારે રૂચિવાળાઓને અધિક અધિક કર્તવ્ય બુદ્ધિ-આદર અને ઉત્સાહ ઉભો થાય છે.

✦ મોટા ભાગના જીવો જે સમ્યક્ત્વથી પરે છે તે શંકા કે અન્ય દર્શનની ઈચ્છારૂપ-કાંક્ષાથી પડતા નથી, પરંતુ અનાદિકાલની જીવની રાગાદિ પરિણતિના પ્રાબલ્યના કારણે ઈન્દ્રિયોની લાલસા વધી જાય છે માટે પરે છે.

મોહનીય ઉદયને તોડવા માટે સતત આરાધ્ય તત્ત્વોનું ઉછળતું બહુમાન, સમર્પિતભાવ-સતત ભાવના દ્વારા ભાવિતાવસ્થા તેમ જ કષાયોની ભયંકરતાની ખ્યાલ. તેના દ્વારા ઔચિત્યપૂર્વકની પ્રવૃત્તિ વગેરે જરૂરી છે.

■ ધર્મમાં સ્થિર થવાના ૩ (ત્રણ) ઉપાયો ■

ધર્મની કોઈપણ આરાધના કરતા કરતા વચ્ચે જીવને જે અરતિ-કંટાળો આવે તો તે અશુભ કર્મ ઉદયની પૂર્વભૂમિકા છે. તે કર્મનો નાશ કરવા, ગુણનું રક્ષણ કરવા નીચેના ઉપાયો કરવા. જેમ ભયમાં શરણ ઉપાય છે, રોગમાં યોગ્ય ઔષધ-ક્રિયા ઉપાય છે, સાપના ઝેરમાં મંત્ર ઉપાય છે, તેમ અરતિનું કર્મ પ્રાયઃ ઔપક્રમિક હોય છે. જે અનુપક્રમિક હોય તો ગુણ જ પ્રાપ્ત ન થાય. એ કર્મનો નાશ ગુરુના શરણથી થાય, છઠ આદિ તપશ્ચર્યાથી થાય, સ્વાધ્યાયરૂપ મંત્રથી થાય. આ ત્રણે ચારિત્રમોહનીય અને દર્શનમોહનીયના ઉપક્રમ કરનાર છે, એમયોગશતકશાસ્ત્રમાં બતાવેલ છે, અર્થાત્ આ ત્રણથી વિપરીતપણું એ ઔપક્રમિક કર્મને ઉદયમાં આવવાનું કરાણ છે.

(૧) ગુરુનું શરણ

ગુરુને પૂછીને કરવું. રજા લઈને કરવું. કરીને જણાવવું, એમની ઈચ્છાનુસાર વર્તવું, બધી વાતોથી જાણકાર રાખવા, આપણા હૃદયમાં એમનું આધીનપણું લાવવું, બહારમાં કહ્યા મુજબ કરવું, ન ફાવે તો પણ કરવું, ના ઉપરવટ ન કરવું, એમની ઈચ્છા વિના ન કરવું, એમનાથી કશું ગુપ્ત ન રાખવું.

અરિહંત-સ્ત્રિ-સાધુ-કેવલીભાષિત ધર્મ- આ ચારના શરણની ભાવના વારંવાર વિચારણા, સ્મૃતિ કરવાથી મોહનીય ઘાતિકર્મો તૂટે છે. જેમ સંજ્ઞા પરવશ જીવ આહારાદિ વિચારણાથી સાતમી નરક સુધીના તીવ્ર કર્મ બાંધે છે, તેમ આ ચારના શરણ સ્વીકારથી બધા પાપકર્મો અને અશુભ અનુબંધો તૂટે છે, તેથી અરતિ પણ અવશ્ય તૂટે છે. આત્માનું સત્ત્વ, આત્માનો વિવેક

ગુણાનુરાગ એ ગુણને પ્રાપ્ત કરવામાં નડતા અંતરાયનો કથોપશમ કરે છે. જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યમાં અનુરાગ અવશ્ય હોય. બાહ્ય નિમિત્ત, મન-વચન-કાયાનું બળ અને આંતરિક ઉત્સાહ આ ત્રણે કથોપશમ કરવાના કારણ છે.

વિકસિત થાય છે. ચારના શરણભાવ ભાવનારૂપ છે. ગુરુનું શરણ ચારના શરણપૂર્વક દ્રવ્ય-ભાવ ઉભયરૂપ છે. ગુરુનું શરણ સાક્ષાત્ પ્રેરક-વારક છે. તેથી તે પ્રધાનરૂપે નિર્દેશથી બતાવ્યું છે. આ વાત અપુનર્બંધક જીવથી માંડીને બધા માટે છે.

(૨) ક્રિયા

કર્મ તોડવાનો બીજો ઉપાય ક્રિયા છે. તે બે પ્રકારે (૧) અનાશ્રવરૂપ અને (૨) નિર્જરારૂપ

અનાશ્રવ એટલે આશ્રવનો ત્યાગ એટલે સંવર. ચારિત્રના આચારો એ પાપ-આશ્રવના સંવરરૂપ છે. પ્રથમ આશ્રવો નોત્યાગ આવે અને એને ટકાવવા-તીવ્ર બનાવવા-તેને અનુકૂળ ક્રિયા જોઈએ. તે પણ પ્રધાનતયા સંવરનું કારણ છે. માટે ચારિત્રની ક્રિયા સંવરમાં આવે. એ રીતે દાન-શીલ-તપની બધી ક્રિયાઓ સંવરમાં આવે. ભાવના એ વિચારણા છે, તે ક્રિયા યોગરૂપ છે. સદ્ભાવના પણ સંવરમાં આવે જે અસદ્ભાવનાને રોકે છે. મૂળગુણ-ઉત્તરગુણો અને સમ્યક્ત્વની જે ક્રિયાઓ-આચરો-સમાચારીઓ છે. તેથી પણ ઔપક્રમિક કર્મ તૂટે છે. આ ક્રિયાઓથી ઔપક્રમિક કર્મ ઉદયમાં આવતા નથી. શરણ એ દર્શન-મોહનીય કર્મને મુખ્યતયા તોડે છે, અને ક્રિયા-આચારની રુચિ-સત્ત્વજગાડે છે. ક્રિયા એ ચારિત્રમોહને તોડીને નિર્મલ ચારિત્ર, આચારશુદ્ધિ, વિચાર, અધ્યવસાયની શુદ્ધિ આપે છે. શરણ વિનાનો સાધક ઉદ્યત આચારવાવાળો પણ ભ્રષ્ટ થાય છે. શરણવાળો ક્રિયારહિત ધીમે ધીમે આગળ વધે છે. જો શરણ બરાબર ભાવથી અને દ્રવ્યથી પકડે તો પાટીયું પકડનાર તરી જાય. વહાણમાં બેસનારને પાટીયું પકડવું પડતું નથી. તેમ આચારજ્ઞાન સંપન્નને સમ્યક્ત્વનું પાટીયું પકડવું પડતું નથી. તે સમ્યક્ત્વ સ્વયં આચાર-જ્ઞાનમાં એકરૂપ બની રક્ષણ આપે છે.

આરાધનાના ચાર પ્રકાર (૧)સ્મરણ(૨)શરણ(૩)સપર્મણ(૪)સ્વભાવ જેના પર વધારે દ્વેષ યા રાગ હોય તે વારંવાર યાદ આવે. સ્મરણ પરિમિત હોય છે. જ્યારે અપરિમિત થાય, ગાઠ સંબંધ થાય ત્યારે શરણભૂત થાય છે.

જો સમુદ્રના મોજામાં અથડાતા પાટીયું છૂટી જાય તો ડૂબી મરે, તેમ શરણ ગુમાવે તો કર્મ બળવાન બની જીવ સંસારમાં ડૂબે. વહાણમાં બેઠેલાને સામાન્ય મોજા-તોફાનમાં પાટીયું પકડવાનો પ્રયત્ન કરવાની જરૂર નથી. પાટીયું છૂટવાનો કે ડૂબવાનો ભય-શક્યતા નથી, તેમ આચારજ્ઞાનયુક્ત નિર્મલ સમકિતીને ચાલુ પરિસ્થિતિમાં સમકિત અતિચારવાળું થવાનું કે જવાનો ભય-શક્યતા નથી. માટે ક્રિયાએ સમકિતનું પોષક-વર્ધક-રક્ષક તત્ત્વ છે. સમકિતથી કર્મબંધ અટકે છે, રસબંધ મંદ થાય છે. જ્યારે ક્રિયાથી વિરતિથી કર્મની નિર્જરા પ્રધાન થાય છે. સમકિતનું બળ ક્રિયા વિરતિથી વધે છે, માટે ક્રિયા પંચાચારરૂપ છે, અને તે જ્ઞાનાવરણ વગેરે ઘાતિકર્મને તોડે છે. ક્રિયામાં જે વિશેષરૂપે ઉદ્યત નથી તેને ગુણના આચારોની અરુચિ ઉત્પન્ન થાય છે. પછી ગુણના સાધનની અરુચિ થાય, ગુણની ઉપર અરુચિ થાય, પછી ગુણનો નાશ થાય છે. ક્રિયાઉદ્યતને (પ્રેરક-સહાયક-પ્રોત્સાહક) ત્રણેની રુચિ વધતી જાય છે, તેથી ઉપર ઉપરના ગુણને યોગ્ય બને છે અને ગુણમાં તે અપ્રતિપાતિ પ્રાયઃ બને છે. માટે અરુચિ તોડવા આચાર ઉદ્યત બનવું. આ વાત અપુનર્બંધક જીવથી માંડીને બધા માટે છે.

(૩) સ્વાધ્યાય-મંત્ર જાપ

અંતરાય ગુણની અરુચિ તોડવા ત્રીજો ઉપાય છે સ્વાધ્યાય-મંત્ર જાપ. મંત્ર જાપ બે પ્રકારે :- ઈષ્ટદેવના નામ સ્મરણરૂપ અને ઈષ્ટદેવના કથિત વચન સ્મરણરૂપ બન્ને વારંવાર કરવાના છે. તેમાં પ્રથમ જાપ ઈષ્ટદેવના ઉપર શ્રદ્ધા-આદર ઉત્પન્ન કરવા માટે છે જે સમ્યગ્દર્શનને યોગ્ય બનાવે-નિર્મલ બનાવે-બીજો જાપ એટલે શાસ્ત્રસ્વાધ્યાય-ભાવના-વારંવારપરાવર્તન-અનુપેક્ષા. વારંવાર આચારપાલન વખતે યાદ કરવું કે શાસ્ત્રમાં “આ આમ કહ્યું છે” આ સ્વાધ્યાય એ જિનવચનને દ્વદ્વયમાં રાખવા દ્વારા

શરણમાંથી સમર્પણ આવે છે સમર્પણભાવવાળો જ ભગવાનનાં વચનના અનુસારે બધી પ્રવૃત્તિઓ લોકવ્યવહાર કરે. આ અવસ્થા અત્યંત અપ્રમત સાધુમાં આવે છે. સમર્પણ વગરનાઓમાં ભગવાનના ધરનું સાધુપણું આવતું નથી.

વાસ્તવિક રીતે ભગવાનને હૃદયમાં રાખવાના છે. શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાય એટલે જગતના કાર્ય-કારણ ભાવો, વિપરીત કાર્યોના કારણો-આશ્રવ-સંવરનું સ્વરૂપ. આનું જ્ઞાન-વિચારણા-ચિંતન-પરાવર્તન અને અનુભવ જેમ વધતો જાય તેમ સ્વપરના જીવનમાં થતાં કાર્યોમાં જિનવચન અનુસાર કારણો દેખાય. સાપથી માણસ મરે તો મરેલાને જોઈને સાપમાં ઝેર હોય-તેનાથી મરણ થાય એ વાત હૃદયમાં બરાબર બેસે-અસ્થિમજ્જા થાય છે. જે દવાથી રોગ મટે તેથી બીજાનો રોગ મટેલ જોઈને આ દવા વાસ્તવિક છે, તે નિશ્ચય થાય છે અને તે મુજબ અવસરે પ્રવૃત્તિ થાય છે, તેમ સ્વાધ્યાયથી વારંવાર ભાવિત થવાથી અનાદિકાલીન જે મોહ-અજ્ઞાન-વિષય-કષાયનીરુચિ અને તદનુસાર જે પ્રવૃત્તિઓ સંસારરસિક જીવોની છે તે પ્રવૃત્તિઓ હવે વિવેક-જ્ઞાન અનુસારે થાય છે. વિષય કષાયની રુચિ ઘટતી જાય છે-અરુચિ થાય છે, એકદમ કે ધીમે ધીમે પાપપ્રવૃત્તિ ઘટતી જાય માટે ધર્મની અરુચિ ટાળવા-ધર્મ પ્રવૃત્તિની અરુચિ ટાળવા-ધર્મની રુચિ જન્માવવા-ટકાવવા-વધારવા-ધર્મક્રિયાની રુચિ જન્માવવા-ટકાવવા-વધારવા સ્વાધ્યાય એ પરમ ઉપાય છે. ક્રિયા એ પ્રેક્ટીકલ સંવેદન જ્ઞાન છે. માટે સાથે ક્રિયા પણ જોઈએ. ક્રિયા ક્યારે કોઈ ક્યારેક કોઈક હોય પણ ક્રિયા સંયોગ આધીન હોવા છતાં જ્ઞાન મેળવેલ હોય તો ક્રિયા વાસ્તવિક નિઃશંક બને છે, માટે સ્વાધ્યાય બધા માટે અનિવાર્ય છે.

જે નવા નવા ધર્મમાં જોડાયેલા હોય અને સ્વાધ્યાય મંત્ર ઉપર હજુ એટલી આસ્થા-રસ ન હોય તેમને નામ મંત્ર દ્વારા આગળ આવવાનું કહેવાય છે. આગળ વધેલા માટે વચનમંત્ર પ્રધાન-કાયમી અને વારંવાર આચરણીય બને છે. તેમને નામમંત્ર સ્મરણ ક્વચિત્-પરિમિત છે, સ્વાધ્યાય મંત્ર એ જિનશાસનના મર્મને સમજાવે છે. સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યક્ચારિત્ર ક્રિયા બન્ને

વિચાર્યા વગર વારંવાર બહુ બોલનારનું સાંભળવું એ પણ મૃષા; કારણકે આપણે સાંભળીએ તો તેને જુદું બોલવાની પ્રેરણા મળે, તેથી આપણને પાપ લાગે.

ચક્રોની ઘરી છે. માટે પ્રભુ ઉપદેશ અને દ્વાદશાંગી રચવાનું મુખ્ય કાર્ય કરે છે. સમ્યગ્દર્શન અને ચારિત્ર તીર્થ સ્થાપના દ્વારા આખ્યા પછી તે ટકાવાનું કામ શાસ્ત્રાનુસારી ઉપદેશ અને શાસ્ત્રઅધ્યયન-અધ્યાપન દ્વારા થાય છે. માટે શાસ્ત્રઅધ્યયન અધ્યાપન વિના ગીતાર્થ અનિશ્ચિત અગીતાર્થની ઉગ્ર ક્રિયાને અજ્ઞાનકષ્ટ કહ્યું. સમ્યગ્દર્શન પણ સ્વાધ્યાયથી પ્રગટે છે સ્થિર થાય છે. આ સ્વાધ્યાય ચારિત્રના અંતરાયો તોડે છે. ગુણરુચિ-આચારરુચિ-જ્ઞાનરુચિ ત્રણેમાં શ્રદ્ધા-ઉત્સાહ પ્રગટાવે છે. માટે આગળ વધવા માટે-આ ત્રણે ઉપાયો નિરંતર આચરવા ગુરુશરણ તપ-ક્રિયા-આચારયુક્તતા સ્વાધ્યાયતત્પરતા, આ વાત યોગશતકમાં બતાવેલ છે.

અહિં તપ ક્રિયા બતાવી છે તેનું કારણ બીજા આચારો હોવા છતાં તપ દ્વારા દેહ-ઈન્દ્રિય-મનનું પ્રધાન દમન થવા દ્વારા તે તે ધારેલ કર્મના ક્ષયોપશમ શીઘ્ર થાય છે. ગમે ત્યાં ધા મારે તો વસ્તુ કાલાંતરે તૂટે, એક સ્થળે ધા મારે તો થોડીવારમાં તૂટે; તે રીતે નિયતક્ષણ માટે નિયત કાર્ય માટે જે તપ દ્વારા દમન થાય છે તેનાથી અંતરાયો જલ્દી તૂટે છે. માટે તપ જ્ઞાનાવરણ વગેરે બધા કર્મોતોડવાનું સાધન છે. તપથી આચારક્રિયા પણ લઈ લેવાની. તેથી તે તે ગુણોના અંતરાયો તોડવા તે તે આચારપૂર્વક તપ કરવાથી તે તે ગુણોની અરુચિ-અંતરાય તૂટે છે. માટે સમક્ષિત મેળવવા-રાખવા-ટકાવવા-તેના આચારોમાં પ્રતિબદ્ધ થવું. તપ અપુનર્બંધકદશાથી માંડીને ઠેક સુધી છે. તેમ ક્રિયારૂપ પંચાચાર એ પણ અપુનર્બંધકથી માંડીને ઠેક સુધી છે. નીચે શરૂઆતમાં પ્રધાન દ્રવ્યરૂપે, ઉપર પાંચમે છઠે ગુણસ્થાને ભાવરૂપે હોય છે.

માટે ધર્મમાં સ્થિર થવા આ ઉપાયોનો આશ્રય લેવો જરૂરી છે.

વ્યક્તિની આરાધના કરતા સંઘની આરાધના મહાન છે, તેથી સંઘમાં આરાધના કરનાર સંઘને સહાય કરનાર વિપુલ પુણ્ય અને સાનુબંધતાને ઉપાઈ છે.

આચાર: પ્રથમો ધર્મ:

જિનાજ્ઞા પ્રતિબદ્ધતાથી આચારપાલનમાં ભાવિત થવાય છે. સમર્પિત બનાય છે. આચારપાલનથી સમ્યગ્દર્શન નિર્મળ થાય, જ્ઞાન સમ્યગ્ બને. વિશુદ્ધ બને છે. સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાનની વિશુદ્ધિ આચારપ્રેરક છે, સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાનની વિશુદ્ધિ આચારની રુચિ તીવ્ર કરે. આ રીતે બન્ને પરાકાષ્ટા પામે. રુચિ અનુસાર વર્તે તો રુચિ તીવ્ર થાય, રુચિ અનુસાર ન વર્તે તો રુચિ મંદ થાય. અરુચિ અનુસાર વર્તે તો અરુચિ તીવ્ર થાય, અરુચિ મંદ હોય તો રુચિથી પ્રવર્તતા અરુચિ નાશ પામે. સમ્યગ્જ્ઞાન અનુસારે વર્તવાથી જ્ઞાન વિશુદ્ધ બને. સમ્યગ્જ્ઞાન અનુસારે ન વર્તે તો જ્ઞાન અશુદ્ધ બને. મિથ્યાજ્ઞાન અનુસારે વર્તે તો અજ્ઞાન-ભ્રમ તીવ્ર બને. મિથ્યાજ્ઞાન અનુસારે ન વર્તવાથી અજ્ઞાન-ભ્રમ-ઘટતા આવે અને જ્ઞાનની યોગ્યતા પ્રગટે. વિષય-કષાય અનુસારે વર્તવાથી જ્ઞાન મંદ બને, ભ્રમ-અજ્ઞાન તીવ્ર બને. વિષય-કષાયનો નિગ્રહ કરવાથી જ્ઞાનશુદ્ધ બને, સંવેદન તીવ્ર બને, જ્ઞાનની શુદ્ધિ દર્શનશુદ્ધિનું કારણ છે; દર્શનશુદ્ધિ જ્ઞાનશુદ્ધિનું કારણ છે.

દર્શન અને જ્ઞાન શુદ્ધિનું કારણ (૧) આચાર શુદ્ધિ (૨) આચાર રુચિ (૩) અનાચાર અરુચિ-ઉદ્વિગ્નતાખેદ (૪) અનાચાર ત્યાગ-અલ્પતા. માટે જિનશાસન આચારનાં પાયા ઉપર છે. સમ્યગ્દર્શન રહિત આચારશુદ્ધવાળા નવમા ધ્રૈવેયકે જાય: આચાર રહિત સમ્યગ્દર્શનવાળા બારમાં સુધી જાય. આચાર રહિતને સમ્યગ્દર્શન હોવા છતાં આચારની રુચિ અને અનાચારની અરુચિ દ્વારા થાય છે. આચારરહિતને સમ્યગ્દર્શન હોવા છતાં આચારની રુચિ અને અનાચારની અરુચિ મંદ થાયતો સમ્યગ્દર્શન અવિશુદ્ધ બને છે, અને અનુક્રમે કરીને નાશ પામે છે.

રુચિ વિધિ આદરપૂર્વક પ્રવર્તનથી આચારની રુચિ વધે છે.

પ્રાયશ્ચિતનો પરિણામ પણ આત્મામાં ભવભય-સ્મૃતિસંવેગ વગેરે શુભ ભાવને પેદા કરે છે, તેનાથી કર્મ-કર્મના અનુબંધો યાવત્ નિકાંચિત કર્મ પણ નાશ પામે છે.

રુચિ વિધિ આદરપૂર્વક પ્રવર્તનથી આચારની રુચિ સ્થિરતાથી થાય, વિધિ યત્નથી થાય.

રુચિ વિધિ આદરપૂર્વક પ્રવર્તનથી આચારની રુચિ આનંદથી થાય.

આથી વિપરીત અનાચારની અરુચિ જન્મે છે, વધે છે, અનાચારની અરુચિ અયોકકસ થાય, અનાદરપૂર્વક થાય, અસ્થિરતાથી થાય; અનાચારથી અરુચિ અવિધિથી મંદ પ્રયત્નથી આનંદ વગર થાય.

આત્માના સ્વરૂપને આવરનાર જે ભ્રમ-મિથ્યા-ભ્રાન્તિ, વિષય-કષાય, મમત્વ, સ્વત્વ, સ્વીયત્વરૂપ છે. તેને નિરંતર ટકાવનાર-પોષનાર-વધારનાર બાહ્ય અસદ્-આચારો તેનો આદર રુચિ, આનંદ, તમન્ના, પુનઃ પુનઃ પ્રવૃત્તિઓ, તદનુકૂળ જ્ઞાન તદનુકૂળ સંયોગો, વિચારો છે. આ નવ વસ્તુઓ દ્વારા વિષય, કષાય, મમત્વ, સ્વત્વ, સ્વીયત્વ રૂપ ભ્રાન્તિ મજબુત બને છે. તે ભ્રાન્તિ તોડવા વિષયાદિ પાંચને ઘટાડવા પડે અને તેના માટે અસદ્ આચાર વગેરે નવથી વિરુદ્ધ-વિપરીત સદાચારાદિ નવની પ્રવૃત્તિ રાખવી પડે. આ નવથી અસદાચારાદિ રોકાતા જાય તેમ વિષય-કષાયના બળ-પાવર ઘટતા જાય અને એથી ભ્રાન્તિ-મિથ્યાત્વ પણ ઘટે. આ નવ વ્યવહાર ધર્મરૂપ છે તે વ્યવહાર સંસારને ઘટાડે છે. તેથી નિશ્ચય સંસાર ઘટે છે, નાશ પામે છે. તેથી નિશ્ચય ધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે સંસાર ઉચ્છેદનનો રાજમાર્ગ આ છે કે આચાર પાલનમાં બદ્ધ આદરવાળા-ટેકવાળા બનવું.

ઈચ્છા ઊભી થયા પછી તેને ગમે તે રીતે, જે કરવું પડે તે કરીને પણ પૂર્ણ કરું-આ પરિણામ સૌંદર્યાનને લાવે છે, કારણ કે તે વખતે સામી વ્યક્તિમાં શું પરિણામ અસર થશે તે વિચાર આવતો જ નથી.

સંવેદનાના આંતર સૂર

કર્મને તોડવા માટે અને સત્યપુરુષાર્થને જગાડવા માટે સમ્યગ્જ્ઞાનનું સંવેદન જોઈએ.

જેવું આપણને સંવેદન યાને દૃઢ્યની લાગણી થાય તેવો આપણો પુરુષાર્થ થાય. જે બાબતોમાં જ્ઞાન હોવા છતાં સંવેદન નથી તે બાબતમાં ત્યાં આપણો પુરુષાર્થ થતો નથી, ટકતો નથી, વધતો નથી, જે વિષયોમાં, કષાયોમાં દુર્ગતિદાયકપણાનું જ્ઞાન છે અને સંવેદન એટલે અનુભવ. સુખના કારણરૂપ, લાભના કારણરૂપ છે તે વિષયો-કષાયોમાં જીવના સંવેદન પ્રમાણે પુરુષાર્થ થાય છે, વધે છે. સંવેદન જેવું હોય તેથી વિપરિત પ્રવૃત્તિઓમાં જેમ ઉત્સાહ થતો નથી, જેમ વધતું નથી, તેમ કર્મ પણ તેમાં પ્રવર્તાવવા માટે વધારે બળ નથી કરી શકતા.

સાપમાં મારી નાખવાની શક્તિ છે તો તે દેખતા જીવોને આગળ વધવાના પુરુષાર્થથી અટકાવે છે. તેને લેવા-રમાડવા પ્રેરાતા નથી. કર્મ પણ તેમાં પ્રવર્તાવી શકતા નથી-નિષ્ફળ જાય છે. આ સંવેદન જ્ઞાન-અનુભવજ્ઞાન એ વાસ્તવિક પણ હોય અને અજ્ઞાન-મોહ-રાગ-દ્વેષના કારણે વિકૃત-વિપરિત પણ હોય છે.

આ અનુભવજ્ઞાનના આધારે કર્મની તીવ્રતા-મંદતા થાય છે, ઉત્સાહની તીવ્રતા-મંદતા થાય છે. પુરુષાર્થમાં પ્રધાનતા ગૌણતા થાય છે.

આ અનુભવજ્ઞાન ખોટું ભ્રમણાત્મક હોય અને વાસ્તવિક રૂપમાં ન થાય ત્યાં સુધી જીવને વિષય-કષાયોથી ભયની લાગણી

મોહના ઉદયથી થતી જીવની રસપૂર્વકની પ્રવૃત્તિઓ જ અપ્રશસ્ત કર્મબંધના હેતુ બને છે.

પાપસ્થાનોથી નુકશાનની લાગણી થતી નથી તેથી તેનાથી નિવૃત્તિ પણ વધારે ટકતી નથી. ભાવથી વાસ્તવિક નિવૃત્તિ થતી નથી.

આ સાચું સંવેદન જ્ઞાન ન થાય ત્યાં સુધી જીવને મોક્ષ કે મોક્ષમાર્ગ પ્રધાન તથા હૃદયસ્પર્શી બનતો નથી. આ સંવેદન જ્ઞાન-અનુભવજ્ઞાન કરવા માટે ૧) શક્ય એટલા જીવનમાં પાપ વ્યવહારો-વ્યાપારો-પ્રવૃત્તિઓનો ત્યાગ કરવો જોઈએ અને ૨) શક્યતા મુજબ ધર્મસ્થાનોની આરાધના-ઉપાસના કરવી જોઈએ. જ્ઞાની ભગવંતોએ જે શાસ્ત્રો બતાવ્યા છે. તેમાંથી વૈરાગ્યભાવના, અનિત્યભાવનાઓ વર્ણવતા, જ્ઞાન-દર્શન વિગેરેની પ્રધાનતા વર્ણવતા, સંસારસ્વરૂપ વર્ણવતા, કષાયની પરિણતિના વિપાક વર્ણવતા, વિષયોના વિપાકને વર્ણવતા તે તે શાસ્ત્રોના શ્લોકો, ગુજરાતી-સંસ્કૃત કે પ્રાકૃતમાં ગોખીને તેનો વારંવાર પાઠ કરવાથી-વિચારવાથી પુનઃ પુનઃ યાદ કરવાથી અને જ્યારે જ્યારે જે જે લાગણીઓ પ્રવર્તે તે સાચી છે કે મોહ, અજ્ઞાન, રાગ કે દ્વેષથી વિકૃત છે તે તે શાસ્ત્રોના ગોખેલા શ્લોકો દ્વારા-અર્થબોધ દ્વારા ચેકીંગ કરતા જઈએ, તપાસતા જઈએ અને એ રીતે આપણો અનુભવ ખોટો છે કે સાચો છે તે રીતે આપણે જિનવચન દ્વારા પ્રત્યેક પ્રસંગને ગોતતા જઈએ તો આપણા હૃદયમાં જે ખોટો અનુભવ છે તે મોળો પડતો જાય, તે ખોટા અનુભવ તરફથી વિશ્વાસ ઉઠી જાય અને જિનવચન ઉપર રુચિ જન્મે છે; વધે છે અને એ રુચિ વિષયો-કષાયો-પાપસ્થાનોની ગુણકારિતા તરિકેની રુચિ તોડી અરુચિ ઊભી કરે છે. અને એ રીતે આપણને ખોટા પાપનાં વલણરૂપ અનુભવોની અરુચિ પુણ્યને અને ક્ષયોપશમને વિશેષરૂપે પ્રાપ્ત કરવા માટે યોગ્ય બનાવે છે. તેના દ્વારા મધ્યસ્થ ભાવ જન્મે છે. હવે આ મધ્યસ્થ

ગુર્વાજ્ઞાને આધીન અર્થાત્ ગુરુઓની રજા પૂર્વકનો બાહ્ય પ્રવૃત્તિની શુદ્ધિથી પળાતો આચાર (ક્રિયા-અનુષ્ઠાન)ચારિત્ર મોહનીયનો ક્ષયોપશમ કરે છે, અર્થાત્ વિરત્તિને સંયમને ઉત્પન્ન કરે છે.

ભાવ વસ્તુસ્વરૂપને વાસ્તવિક રૂપે જાણવા માટે સહાયક છે. સાચું સ્વીકારાય, મનાય, ખોટું છોડાય, હેયરૂપ મનાય, આમ મધ્યસ્થભાવ મેળવવા રાગ-દ્વેષની તીવ્રતાને તોડવી પડે અને એ તોડવા માટે જ્યાં જીવને અપ્રશસ્તરાગ-મોહ-કામ-વિષયોનું શુભરૂપે, ગુણરૂપે સંવેદન-ખેંચાણ-અનુભવ થતો હોય ત્યાં જિનવચન દ્વારા એના અપાયો અને અનેક દ્રષ્ટાંતો દ્વારા પુનઃ પુનઃ વિચારવાથી તે રાગ મંદ પડે છે અને પછી રાગના દોષો જે શાસ્ત્રો દ્વારા જોતા હતા. તે અનુભવથી દેખાય છે, પછી રાગ જાય અને મધ્યસ્થપણું આવે, એવી રીતે દ્વેષના અપાયો-નુકશાનો શાસ્ત્રો દ્વારા જોતા, વિચારતા દ્વેષ મંદ પડે અને દ્વેષ ઘટવાથી દ્વેષ નાશ પામી મધ્યસ્થપણું આવે અને જીવને વાસ્તવિક સંવેદન થાય. માટે જિન વચન ભાવના દ્વારા રાગજન્યસંવેદનો, દ્વેષજન્યસંવેદનો, અજ્ઞાનજન્યસંવેદનો ઘટે છે અને જેટલા જેટલાં અંશે તે તે સંવેદનો ઘટે તેટલા તેટલા અંશે સાચા સંવેદનો થાય, અને જેટલા અંશે સાચાસંવેદનો થાય તેટલા અંશે જીવને અશુભ મોહના-કર્મના ઉદયમાં મંદતા આવે. અશુભ પુરુષાર્થમાં મંદતા આવે.

આ રીતે જિનવચનને ભાવિત કરવા દ્વારા અશુભ કર્મો અને અશુભ પુરુષાર્થ મંદ થતા જાય છે અને શુભ પુરુષાર્થ તથા વાસ્તવિક સંવેદન વધતા જાય છે. માટે પ્રત્યેક સંવેદનો કે વિચારોને જિનવચનના કથનદ્વારા તપાસવા અને જે જિનવચનથી ભેદવાળા પડે તેમાં આપણું સંવેદન-વિચારણાની પકકડ છોડવી. સામાન્યથી જીવ પોતાના સંવેદન-અનુભવ-વિચારોની પકકડવાળો હોય છે તે જિનવચનના ભાવનથી પુનઃ પુનઃ વિચારણાથી પોતાના સંવેદન ખોટા સમજતા તેની પકકડ છુટે છે આ જે પકકડ છુટે અને પોતાના સંવેદન ખોટા સમજાય

જ્ઞાનાવરણીયનો અને સાથે મોહનીયનો ક્ષયોપશમ હોય તો જીવ તેના દ્વારા ગુણોનો વિકાસ કરે છે, જેથી પછીના ભવોમાં બન્નેનો ક્ષયોપશમ સાનુબંધ થતો જાય છે. અને તેથી ગુણોનો-વિકાસ-મોક્ષ પ્રાપ્તિની યોગ્યતા વગેરે વધતું જાય છે.

તે સમ્યક્ત્વ અભિમુખ છે અને એના બળે બધા જિન વચન સાચા મનાય તે સમ્યક્ત્વ છે. એ રીતે જિનવચન અનુસાર સંવેદન અનુભવવા જાય તે આશિક સંયમ અને સર્વાંશિ અનુભવાય તે પ્રકૃષ્ટ સંયમ છે માટે સંસાર છોડવા ખોટા સંવેદનોને ખોટા માનવા પડે. ખોટા સંવેદનોને ખોટા માનવા જિનવચનને અનુસરીને-વારંવાર યાદ કરી સાચા સંવેદન શું છે, ખોટા સંવેદન શું છે તે વિચારવું પડે. આ રીતે કરવાથી ખોટા સંવેદન મોળા પડે, અલ્પ થાય, ઘટે અને સાચા સંવેદન થવા માંડે. વધે અને એથી જીવને આનંદ-ઉલ્લાસ-સત્પુરુષાર્થ વધે પાપ-મોહકર્મના ઉદયો ઘટે અને આત્મા સન્માર્ગનો વિશેષ અધિકારી બને અને સન્માર્ગે અસ્ખલિત રીતે આગળ વધે

★ કોઈએ પણ ખરાબ કામ કર્યું હોય તો તેની માત્ર બાહ્ય પ્રવૃત્તિ જોઈને તિરસ્કાર કરી ઘોર પાપ ન બાંધો. તેના વિષે ખરાબની જ છાપ મનમાં ન પાડો. તત્ત્વ સમજો કેમ કર્યું? કર્યું કે કરવું પડ્યું? તેની તપાસ કરો.

■ બાહ્યની બધી પ્રવૃત્તિની કિંમત મનની સમતુલના ઉપર છે. સારી પ્રવૃત્તિમાં પણ મનકલેશ ભળે તો પછી અરુચિરૂપે, ઉતાવળરૂપે ત્યાં પ્રવૃત્તિનો પાવર, તન્મયતા બધું જ નાશ પામે છે. ચિત્તને અનુકૂળતામાં ઠરવા ન દેવું, તે પણ કલેશ છે.

૨ મનની સંલીનતા ઉભી કરવા માટે મન જેમાં અસંલીન થતું હોય તેના તરફ ભારે નફરત ઉભી કરવી પડે, અને નફરત ઉભી કરવા અનિત્યાદિ ભાવનાથી ભાવિત થવું પડે કારણ કે જે લોકો ભાવનાથી ભાવિત થવા પ્રયત્ન કરતાં નથી તેઓ સંલીન બની શકતા નથી.

વ્યાખ્યાનના સમયે ભગવાનની પૂજા કરવા બેસે તે જિનાજ્ઞા વગરની ક્રિયા છે, માટે પૂજા બંધ કરીને પણ વ્યાખ્યાન સાંભળવું રૂપિયાના ઘંધાને છોડીને ઝવેરાતનો ઘંધો કરવા સમાન વ્યાખ્યાન શ્રવણ છે.

રુકે પાપ સુકે સંતાપ

ગુર્વાજ્ઞા પારતંત્ર્ય અને વ્યવહારશુદ્ધિથી પળાતો આચાર ચારિત્રના પરિજ્ઞામને ઉત્પન્ન કરે છે. નાના નાના ઉત્તરગુણો હોય તો જ ચારિત્ર ઉત્પન્ન થાય, પરિજ્ઞામની શુદ્ધિ રહે અને સ્વપરનું રક્ષણ થાય માટે મૂળગુણમાં પણ દોષ તેનો જ થાય છે કે જેને ઉત્તરગુણમાં ગોટાળા છે. શ્રાવક માટે મૂળગુણ પાંચ અણુવ્રત અને સાધુને પાંચ મહાવ્રત ચારિત્રના પરિજ્ઞામને (દેશ હોય યા સર્વ) ટકાવવા, વધારવા, સ્થિર કરવા માટે અને એ દ્વારા સમ્યગ્દર્શનને નિર્મળ કરવા આચાર પાલનમાં યુક્તતા જરૂરી છે. અહિંયાના સુંદર ચારિત્રનું પાલન દેવલોકમાં પણ વિષયોની નિવૃત્તિ આપે. વિષયોની નિવૃત્તિ જેમ વિષયોના ત્યાગમાં છે તેમ વિષયોની આસક્તિના ત્યાગમાં પણ છે. દેવભવના કારણે વિષયોનો ત્યાગ શક્ય નથી. પણ તેને ગૌણ બનાવી પ્રભુભક્તિ આત્મચિંતન વગેરે કરાવે એ અહિંયાના સુંદર ચારિત્ર પાલનનું ફળ છે. અભવ્ય અને દુર્ભવ્ય આત્માને દેવલોકમાં કેવળજ્ઞાન વગેરે કલ્યાણકો આવે અને ઈન્દ્ર વગેરેના કારણે જવું પડે તો ત્રાસરૂપ-કંટાળારૂપ લાગે છે. “આ વળી ક્યાં નાટક વગેરેમાં ભંગ પડ્યો” એમ લાગે છે. જ્યારે ઈન્દ્રાદિ સમક્તિદેવો એમાં આનંદ માની કર્મનિર્જરા દ્વારા સમ્યક્ત્વને નિર્મળ બનાવે છે. મૂળગુણનું પાલન સાંગોપાંગ રીતે, ધ્રુવરીતે કરવું હોય તેને ઉત્તરગુણનું પાલન સંપૂર્ણ કરવું જ પડે, એના જે ઉત્તરગુણોમાં આંખ મીચામણા કરે તેનું સમ્યક્ત્વ કે ચારિત્ર વગેરે બાહ્યથી કદાચ ઉભા રહે છે તો પણ એવાં આત્મામાં ચારિત્રમોહનો, દર્શનમોહનો ક્ષયોપશમ થાય નહિ. ઉત્તરગુણ એ મૂળગુણની

તીર્થ એ વાચનાદિ પાંચમાંથી ધર્મકથા ઉપર નિર્ભર છે. વાચના અને ધર્મકથા પાપો છે, પૃચ્છના-પરાવર્તના એ ધાંભલા-સિલ્કીંગો છે, અને અનુપ્રેક્ષા એ સિમેન્ટ છે, માટે કેવળીઓ પણ નિયમા તીર્થકરોની દેશના સાંભળે.

વાડ છે. ઉત્તરગુણ બે પ્રકારે ૧) નિવૃત્તિરૂપ ૨) પ્રવૃત્તિરૂપ.

સંયમનો તીવ્રક્ષયોપશમ હોય ત્યારે શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધની ઈચ્છા ન હોય; પણ ક્યારેક વિષયોની સારુ ખાવા વગેરેની ઈચ્છા થયા પછી ઉપયોગ આવ્યા પછી પણ તેમાંથી પાછા ફરવાનું મન ન થાય તો વ્યવહારથી ભલે વિરતિ કહેવાય, પણ તત્ત્વથી વિરતિ ન રહે. વસ્તુનો ખ્યાલ આવ્યા પછી રાગદ્વેષની પરિણતિને રોકવા તૈયાર ન હોય, કોઈ અટકાવવા માંગે તો પણ અટકવાની તૈયારી ન હોય. રાગદ્વેષની પરિણતિ જે વિષયોના કારણે ઉત્પન્ન થઈ છે તે વિષયને છોડવા તૈયાર ન હોય તો ચિત્તમાં અવિરતિ આવે.

જેનું સંપૂર્ણ જીવન પાપથી નિવૃત્ત થઈ આરાધનામાં બદ્ધ લક્ષણું છે તે એક જ પ્રકાર સર્વ વિરતિનો છે.

કંડરીકને રસની ગૃહ્ણિ વધી તેથી ભાવથી અવિરતિ આવી અને તે દ્રવ્યઅવિરતિને ખેંચી લાવી. શારીરિકસ્થિતિઓમાં અપવાદિકસ્થિતિઓમાં ચિત્ત ગણિયું બને તો ધીમે ધીમે વિષયોની રુચિવાળું બની અવિરતિને ખેંચી લાવે. દીક્ષાપરિણતિ એટલે વિવેકપૂર્વક શરીરની સાથે યુદ્ધ કરવાની તૈયારી-વિષયજય અને કષાયજય કરવા માટે શરીરની સાથે યુદ્ધ કરવું જ પડે. દેશ વિરતિના કરોડો ભાંગા છે. સર્વ વિરતિનો એક જ પ્રકાર છે શરીરની અનુકૂળતા, માનપાનની અનુકૂળતા વગેરેમાંથી ચિત્તને પાછું ફેરવવું એ જ વિરતિને પાળવાનો ઉપાય છે ૧) અવિરત સમ્યગ્દ્રષ્ટિ ૨) દેશવિરતિમાં અને ૩) સર્વ વિરતિમાં શું ફરક?

૧) જિન વચનનો રાગ, દેવ-ગુરુનો રાગ, ભક્તિ અવિહત છે, છતાં પ્રવૃત્તિ ક્યારેક હોય, ક્યાંક ન પણ હોય.

આપણી વસ્તુ બીજાના ઉપયોગમાં ન આવે એવા વિચારથી બીજાના માંગવા છતાં ન આપે તો લાભાંતરાય કર્મ બંધાય એમાં જેટલું પાત્ર ઉત્તમ હોય અને એ વસ્તુમાં આપણી જેટલો પરભાવ-રાગ વધારે તેટલો લાભાંતરાય વધારો ગાઢ.

- ૨) દેશ વિરતિને આચરણમાં જેટલું નિયમન કર્યું છે તેટલી ધ્રુવ પ્રવૃત્તિ, બાકી અધ્રુવ પ્રવૃત્તિ એટલે દયા સવાવશો કહી.
- ૩) સર્વ વિરતિમાં એક જ વિકલ્પ.

ઈષ્ટ વસ્તુ ખાવાની ઈચ્છા થાય અને તેમાં પ્રવૃત્તિ થાય તે વિરતિ કે અવિરતિ? ઈચ્છા ઉભી થયા પછી વિરતિ શું કરે? નિરર્થક પ્રવૃત્તિમાંથી અટકાવે અને સાર્થક પ્રવૃત્તિમાંથી રાગદ્વેષને દૂર કરાવે. ઉપયોગ આવ્યા પછી પણ રસ વધતો રહે, એની પ્રશંસા વધતી રહે અને એમાંથી પાછા ફરવાનું કોઈ કહે તો પણ ના ફરે તો ભાવથી વિરતિ ન રહે. વ્યવહારથી અવિરતિ બાહ્ય મર્યાદાનો ભંગ થાય ત્યારે આવે પણ ચિત્તની અવિરતિ તો તે વસ્તુનો ખ્યાલ આવ્યા પછી રાગદ્વેષની પરિણતિને રોકવા માટે તૈયાર ન હોય, તેના માટે વસ્તુનો ત્યાગ કરવા પણ તૈયાર ન હોય ત્યારે આવે. કુરગુણને ઘડો ભરીને પર્વતિથિએ કુર ખાવા છતાં અવિરતિ ન હતી પણ સર્વવિરતિનો પરિણામ હતો કારણ શારીરિક નબળાઈ હતી. છુટવાની તીવ્ર ઈચ્છા હતી પણ શારીરિક સામર્થ્ય ન હતું. ખાવા છતાં ગૃહિ ન હતી.

સર્વવિરતિનો એક જ પ્રકાર છે. કોઈને નવકારશી, પોરસી, આયંબલિ, ભક્તિ, વૈયાવચ્ચ વગેરે ભિન્ન ભિન્ન પ્રવૃત્તિ હોય તો પણ વિરતિમાં ફરક નથી કેમકે બધાનું લક્ષ્ય પાપથી નિવૃત્ત થઈ આરાધનામાં જ બદ્ધલક્ષવાળું છે. બધા માર્ગો નિર્જરાના છે. ગુરુના આદેશથી તે તે માર્ગોમાં જીવો વીર્ય ફોરવે છે. પોતે જે યોગ નથી સાધતો તે યોગોમાં પણ બીજાની ઉપબૃહણા કરે છે પણ પરસ્પર ટીકા ટીપ્પણ કરતા નથી, માટે સમાન છે. પરસ્પરની ટીકા ટીપ્પણ કરે તો વિરતિ ન રહે.

પરમાત્માનું નામસ્મરણ જેમ સદ્બુદ્ધિ આપે છે, તેમ સન્માર્ગ પણ આપે છે. તેમના અચિંત્ય પ્રભાવથી તાત્કાલિક સાનુકૂળતા થાય તેવા પુણ્ય કર્મનો ઉદય છે. હૃદયમાં ઉત્પન્ન થતી પાપ લાગણીઓને તીવ્ર ન બનવા દેનાર પરમાત્માનું નામસ્મરણ જ છે.

આ રીતે શક્યતાપૂર્વક આચારમાં પ્રવર્તતો, શક્ય આચારોની ઈચ્છા કરતો, બીજાની આરાધનામાં સહાય કરતો અને આરાધકોની પ્રશંસા તથા ઉપબૃહણા કરતો ગુરુ આજ્ઞામાં રહીને અતિચારોને ટાળતો જીવ નિર્મળ-નિર્મળતરસંયમસ્થાન પામે છે.

આ રીતે સમ્યક્ત્વપૂર્વક ગુર્વાજ્ઞા અને આચાર શુદ્ધિના બળથી જીવ વિરતિમાં આગળ વધતો મોક્ષ સુધી પહોંચે છે. સમ્યક્ત્વ વગર જીવો અજ્ઞાન કે મોહના કારણે આગળ વધી શકતો નથી.

ગુર્વાજ્ઞા વગર જીવો અજ્ઞાન-કષાય પરવશ આ અવળા માર્ગે ચડે છે. આચારની શુદ્ધિ વગર જીવ પ્રમાદ પરવશ મોહના કારણે વિશુદ્ધિ અને નિર્મળ સંયમ પામી શકતા નથી.

તેથી સમ્યક્ત્વપૂર્વક ગુર્વાજ્ઞા અને આચારશુદ્ધિ એ આત્માને મોક્ષે જવાનો ઉપાય છે, તેથી તે માર્ગે પ્રયત્ન કરવો.

હીરાજડિત સોનાની વીંટી તૂટી જાય તેમાં વધારે નુકસાન નથી, પરંતુ તેમાંથી હીરો પડી જાય તો વધારે નુકસાન કારણ કે વીંટી તો સાંઘતા ફરી આપી બને, પરંતુ હીરો જાય તો હજારોનું નુસાન. તેમ સંસારની બધી પ્રવૃત્તિઓ સોના જેવી છે જ્યારે ભગવાન એ હીરા જેવા છે. દુનિયાની વસ્તુ ઓછી-વત્તી મળી તેમાં દુઃખ શું કરવાનું, જો ભગવાન આપણી પાસે હોય તો.

■ માર્ગાનુસારીપણું તે સકલ સમીહિત સિદ્ધિનું અવંધ્ય બીજ છે. કારણ કે તેને જ તત્વનો અભિનિવેશ હોય છે. તેથી તેની બધી જ ક્રિયાઓ શુભ જ હોય છે અને અશુભ ક્રિયા કરવી પડે તો પણ તે અનુબંધ વિનાની હોય છે.

યતના-કાળજી વગરનો અપવાદ એ અપવાદરૂપ ન રહેતાં અનાચાર થાય.

ચાર પ્રકારના ભાવપ્રાકાર-કિલ્લા

જેમ કિલ્લો નગરનું રક્ષણ કરે છે, માટે તે દ્રવ્યપ્રાકાર કહેવાય છે, તેમ ચાર વસ્તુઓ રાજ વગેરેનું રક્ષણ કરે છે તે ભાવરૂપ વસ્તુઓ હોવાથી તેને ભાવપ્રાકાર કહેવાય છે.

માણસનું રક્ષણ ચાર રીતે થાય છે

(૧) ધૈર્યથી (૨) વસ્તુઓથી (૩) બુદ્ધિથી અને (૪) સત્વથી

ધૈર્યના કારણે માણસ સ્વસ્થ રહે છે, ઉચિત રીતે વર્તી લે છે તેથી ભયના કારણે વધારે નુકશાનીમાં ઉતરવું પડતું નથી. શ્રેણીકને છોડાવવા કોણિક આવે છે ત્યારે શ્રેણિક રાજાએ ભયના કારણે જેર ખાધું-ત્યાં ધૈર્યનો અભાવ છે. સાસુ પ્રેમથી માફી માંગવા દોડતી આવતી હતી છતાં અંબાદેવીએ ભયના કારણે કુવામાં પડતું મુક્યું. માટે ધૈર્ય એ પ્રથમ નંબરે ભાવરક્ષક છે.

બીજા નંબરે બલ-લશ્કર વગેરે રક્ષક છે. એની હયાતિથી જ બીજા ડરતા રહે છે, ઉપદ્રવ કરી શકતા નથી, થોડા પરચાથી કે સાધન જોવાથી એ ઉપદ્રવ કરવાથી નિવૃત્ત થાય છે. માટે સાધન સામગ્રીના ઉપયોગથી તો ઉપદ્રવો ટળે છે પણ હયાતિ માત્રથી અનેક જીવો ઉપદ્રવ કરતા અટકે છે.

ત્રીજું રક્ષણ બુદ્ધિ-બુદ્ધિશાળી માણસથી બધા ગભરાતા હોય છે. જેમ બુદ્ધિ અનેકની રક્ષક બને છે, તેમ વિપરિત ચાલનારનો તેના દ્વારા નાશ પણ થાય છે. સદ્બુદ્ધિ સર્જક છે અસદ્બુદ્ધિ વિનાશક છે. મૂર્ખને છેતરી શકાય છે. બુદ્ધિશાળી ક્યાંય ફસાતો નથી. માટે બુદ્ધિશાળીપણું એ રક્ષક છે.

જંગલમાં રહેતા ભીલની જેમ નાગરિક ન વર્તી શકે, તેમ મોહાધીન આત્માઓ સંસારમાં જે રીતે વર્તે તે રીતે વિવેકી આત્માઓ રહી ન શકે.

સત્વ-હિમ્મત-શરીર બળ અને હિમ્મત બન્નેનો યોગ થાય તે સાત્વિકપણું. તેવો સાત્વિક બીજાથી ઉઘાય નહિ-ગભરાય નહિ-બીકણ ન હોય-ભયની કલ્પનાઓમાં રમે નહિ. હિમ્મતથી કાર્ય કરવા પ્રયત્ન કરનારના મોટા ભાગના વિઘ્નો તો અલોપ થઈ જાય છે. બાકી રહેલામાંથી ઘણા ખરાને હિમ્મત-સત્વથી દૂર ખસેડાય છે. જે થોડા રહે તે કદાચ સહન કરવા પડે તો પણ સાત્વિક માણસ સ્વ-પરનું રક્ષણ કરનાર બને છે.

તેથી ચાર પ્રકારે ભાવપ્રકાર-કિલ્લો-રક્ષકપણું શ્રી બૃહત્કલ્પમાં બતાવ્યું છે.

❊ જ્યાં વચનથી પણ મીઠો-સારો-પ્રદાંત-માયાળુ-વિવેકભર્યો વ્યવહાર નથી ત્યાં કાયાથી સહાય-ધનની આશા વગેરે તો હોય જ ક્યંથી? આમ કહેવાથી સ્વાર્થી જીવો જ્યાં સ્વાર્થ ન હોય ત્યાં વચનથી પણ મીઠું બોલતા નથી કેમકે ભોગ આપવો પડે. ધર્મી આત્માઓ બીજાને પાપથી બચાવવા-ધર્મમાં પ્રવર્તાવવા મધુર વચનવાળા હોય છે. માનવન ધર્મી પાસે વાસ્તવિક મળે.

❊ “વિદ્યા ગુરુણાં ગુરુ” વિદ્યા ગુરુઓની પણ ગુરુ છે. ગુરુમાં ગુરુતા વિદ્યાથી આવે છે. ગુરુ જ્ઞાન આપવા દ્વારા આશ્રિતોનું રક્ષણ કરે છે. બીજાથી બાહ્ય દેખરેખથી થતું રક્ષણ કાયમી નથી સંપૂર્ણ નથી. માનસીક રક્ષણ નથી. દુર્ગતિ-પાપપરિણામથી રક્ષણ નથી. જ્યારે વિદ્યા મેળવીને પ્રાપ્ત થયેલ જ્ઞાનથી જાતે રક્ષણ કરવા સમર્થ બને છે. બીજાનું પણ રક્ષણ કરી શકે છે. તેના દ્વારા કાયમી સ્વપરનું રક્ષણ થાય છે. સર્વાંશે સર્વ કાર્યો કરવાથી સંપૂર્ણ રક્ષક છે. માનસિક રક્ષા પણ તે કરે છે. દુર્ગતિ-પાપથી પણ તે જ રક્ષા કરે છે, કેમ કે વિદ્યાથી ઉત્પન્ન થયેલ પ્રકાશ અને વિવેક એ સદા રક્ષક છે. માટે વિદ્યા સર્વોત્તમ ગુરુ છે.

જઘન્ય કોટીની મર્યાદાઓને જે વળગી રહે છે, તે વિરાધનાથી બચે છે, માર્ગ પર આદરવાળો બને છે. ઉત્કૃષ્ટ ધર્મને યોગ્ય પણ બને છે.

ચિત્ત પ્રસન્નતાનાં ઉપાયો

ચિત્તની પ્રસન્નતાનાં ઉપાયો આપણે જીવનમાં આચરવાં જ પડે અને એનાંથી સ્વપરને સમાધિ મળે

બીજાથી ચિત્તની સમાધિ પ્રાપ્ત કરવાનાં ઉપાયો

- ૧) આપણે કામક્રોધાદિ અનેક દોષોથી ભરેલાં છીએ તેમ બીજા જીવો પણ આપણા જેવાં ભાવવાળા હોય તેમાં નવાઈ નથી માટે બીજાનાં દોષો જાહેરમાં કે ખાનગીમાં ત્રીજી વ્યક્તિને નિંદારૂપે ન કહેવા.
- ૨) એ દોષોનાં કારણે આપણો તેનાં પ્રત્યેનો વ્યવહાર મૂઠું ઔચિત્યવાળો અને વાત્સલ્ય પ્રેમ પૂર્વકનો રાખવો.
- ૩) બીજાની આપણા પ્રત્યે તોછડાઈ-તિરસ્કાર કે આપણી નિંદાનાં કારણે (તેવી શંકાના કારણે) આપણે ગંભીર, ઉદાર બની ઉશ્કેરાવું નહી, એનો તિરસ્કારાદિ ન કરતાં મૂઠુંતા વાત્સલ્યતાવાળોજ વ્યવહાર રાખવો.
- ૪) આપણી ગેરસમજ કે સાચા કારણે, ઉશ્કેરાટમાં કે સ્વાર્થનાં કારણે બીજા જોડે અનુચિત-કર્કશ-કઠોર-અસભ્ય વ્યવહાર કે વચનપ્રયોગ ન કરવા.
- ૫) બીજાને ગુરૂવર્યો કે બીજા તરફથી મળતા આદરમાન સત્કાર વગેરેમાં ગુરૂ વગેરે પ્રત્યે કે જેને માન મળે છે તેની પ્રત્યે ઈર્ષ્યા-અરૂચિ કે સ્વાર્થાન્ધતા ન રાખવા, એમની પ્રત્યે અયોગ્ય ન વિચારવું પણ પ્રસન્ન સહાયક વાત્સલ્ય વાળું ચિત્ત બનાવી તેવો વ્યવહાર કરવો.

વ્યક્તિના કોઈ ગુણને આગળ કરીને પ્રશંસા કરવી તે ઉપબંધણા છે, અને કોઈપણ નિમિત્ત વિના તેના આરાધક ભાવને યાદ રાખી, તેની સાથે પ્રેમ-મીઠાશથી વર્તીએ તે વાત્સલ્ય છે.

- ૬) બીજને ન ગમે તેવું કાર્ય (વિશેષ નુકશાન વગર) ન કરવું. આપણું પણ કાર્ય બીજને ન ગમે કે પ્રતિકૂળ પડે તેવું (વિશેષ નુકશાન ન હોય તો) જતુ કરીને સામાનાં ચિત્તને અનુકૂળ વર્તવું.
- ૭) આપણા ઉપયોગી દ્રવ્યો-વસ્તુઓ જ્ઞાનાભ્યાસાદિ યોગો બીજનાં યોગોને વ્યાધાત ન પહોંચાડે એમને અપ્રસન્ન ન કરે એ રીતે લક્ષ રાખીને કરવા.
- ૮) બીજને ઉતમ વસ્તુઓ આપવી. એમનાં ગુણોની અનુમોદના પ્રશંસા કરવી. એમને દરેક-સ્થાનોમાં (નાનાનોપણ) માનથી વ્યવહાર કરવો. થોડા આગળ પણ કરવા.
- ૯) એમનાં આરાધનાનાં દરેક યોગોમાં આપણી સદ્ભાવના અને સહાયક થવાની સાચી ભાવનાથી શક્ય પ્રવૃત્તિ કરતાં રહેવું.
- ૧૦) કામ માટે બીજનાવલણો-વૃત્તિઓ-રસને ઓળખવા. તેમનાં હૃદયને રૂચે એ રીતે અને અંતરમાં ઉતરે તે રીતે આરાધનાની વાતો અવસરે કરવી. બીજઓનાં ગુણાનુવાદ ગુરૂવડીલોની પ્રશંસા કરવી એથી સામી વ્યક્તિ તે તે યોગોમાં વિશેષ રૂચી ધારણ કરે આપણા ઉપર પણ આદર વાળી થાય.
- ૧૧) સાચી વાત (વિશિષ્ટ સ્થાન કે પૂજ્યસિવાય) સ્પષ્ટ નગ્ન સત્ય-કઠોરતા ઉદ્ભવે તે રીતે ન કહેવી. કારણકે સોનાની લગડી તપાવેલી હાથમાં ન અપાય-ન લેવાય.
- ૧૨) ખોટી વાતોમાં પણ (વિશેષ નુકશાનકારક ન હોય) તેમાં વિવાદ-વિતંડા-બીજને ખોટા સિદ્ધ કરવા વગેરે તુચ્છ વ્યવહારમાં ન પડતાં ઉદાસીનતા અને ઉપેક્ષા (એટલા પુરતી) કેળવવી અને એ રીતે એમની સાથે વર્તવું.

ગુણના પ્રજિઘાનમાં જેનું પ્રજિઘાન કરીએ તે ગુણનો ક્ષયોપશમ થાય છે, જ્યારે વિવેકના પ્રજિઘાનમાં સર્વ ગુણોનો ક્ષયોપશમ થાય છે, કારણ કે ઉપયોગ અને વિવેકપૂર્વક વર્તવું એ આગળ વધવાનો માર્ગ છે.

ગંભીરતાં ગુણોની પ્રાપ્તિ કરવા માટે આપણાં ચિત્તને બે રીતે તૈયાર કરવું પડે

૧) પોતાનાં નાનામોટા દોષોને આત્મસાક્ષીએ જોવા એમાંથી છોડી શકાય એવા અને ન છોડી શકાય તેવા બે વિભાગ પાડવા. એમાં જે દોષો છોડી શકાય તેવા છે તેને છોડવા માટે તમન્ના અને પ્રયત્નશીલતા રાખવી અને જે દોષો છોડી શકાય એવા નથી તેવા દોષો પણ અનુપયોગથી- આવેશથી, રાભસવૃત્તિ (ઉતાવળ)થી ન થાય તેની કાળજી રાખીને જ્યારે જે દોષ આચરાય તેમાં આત્માની સાવધગિરિથી આત્મા વિશિષ્ટ રસ વગરનો કંઈક પશ્ચાતાપ વાળો રહે અને આવા દોષોની આલોચના દ્વારા શુદ્ધિ કરે તો ચિત્ત દોષોનાં પક્ષપાતવાળું ન થતા વિવેક બુદ્ધિવાળુ બને અને તેથી ચિત્તમાં ગુણોની ઉત્પત્તિની યોગ્યતા આવે છે.

૨) આપણી સાથે રહેતા આપણી સાથે સંબંધ ધરાવનારા અને ન ધરાવનારા કોઈ પણ વ્યક્તિનાં નાના મોટા દોષો જોઈને-જાણીને આપણાં આત્મામાં એનાં પ્રત્યે તિરસ્કાર ન આવતા સ્વાર્થ વગર, દયાની લાગણી ઉછાળે અને એથી આપણે જાણીએ છીએ એવું પણ એમને ખ્યાલ ન આવે એવો વ્યવહાર રાખી સામાનાં ઉપર વાત્સલ્યથી કે ભક્તિથી એનાં આત્મામાં ગુણની વૃદ્ધિ થાય. દોષોનો ઘટાડો થાય એ માટે એનાં આત્મામાં-જ્ઞાન અને સત્ત્વ પ્રગટે એવાં પ્રયત્ન કરવા.

એક યોગની સાધના કરવા છતાં જો બીજા યોગો પ્રત્યે (પ્રેક્ષા-અરુચિ હોય- તેના કહેનાર ગુર્વાદિ પર દ્વેષ હોય તો ભવાંતરમાં કદાચ જિનેશ્વર દેવ મળે તો પણ તેમની ઉપર બહુમાન ન થવા દે.

દુનિયામાં માયાવી માણસ પોતાનાં દોષોને છુપાવે છે. લોકમાં છાતી કાઢીને તે ફરે છે. પોતાનાં સ્વાર્થનાં કારણે પોતાનાં આશ્રિતો વગેરેનાં સ્નેહ રાગાદિનાં કારણે એનાં અનેક ભયંકર દોષોને પણ એ ગળી જાય છે. ઢાંકી દે છે. એની મહત્તા ન આપતાં દેખીતી રીતે ગંભીરતાને ગ્રહણ કરે. પરંતુ જ્યાં સ્વાર્થ કે સ્નેહ નથી ત્યાં એ ઉદારતા કે ગંભીરતાથી સહન કરતો નથી. પચાવી શકતો નથી. પરંતુ એ દોષવાળા ઉપર તિરસ્કાર અને એને બહાર જાહેર કરવાનાં કાર્યમાં પડે છે. એટલે પોતાનાં દોષોને છુપાવવા એ માયાનું કાર્ય કરે છે. સ્વાર્થ અને મોહથી બીજાનાં દોષોને છુપાવવા એ પણ માયાનું કાર્ય છે.

ગંભીરતાથી પોતાનાં દોષોને અટકાવવા ને ઓળખવા સતત પ્રયત્ન કરે છે. યોગ્ય વ્યક્તિ ન મળે ત્યાં સુધી પણ એનું હૃદય છુપાવવાના પક્ષપાતવાળું નથી અવસર અને સંયોગની રાહ જોતો હોય છે.

કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં પૌદ્ગલિક કે વ્યકિગત અનુકૂળતા કે પ્રતિકૂળતામાં આત્મા આનંદથી કે દીનતાથી લેવાઈ જાય એ ગંભીરતાની અને સહીષ્ણુતાની ખામી છે.

માટે ગંભીરતા કેળવનારા ભૌતિક અનુકૂળતા કે પ્રતિકૂળતામાં ક્યાંય પણ ચિત્તનો ઝુકાવ વધે નહીં એ રીતે પ્રયત્નશીલ બનવું ચિત્તને આ રીતે કેળવવાથી આત્મિક પ્રસન્નતા, બીજા જીવો ઉપર કરુણા, કર્મની વિચિત્રતા-ભયાનકતા-એનાથી છુટવાના વિવિધ ઉપાયો આ બધું ચિત્તની અંદર સાહજક રીતીએ વિચારણા રૂપે-ગવેષણા રૂપે આત્મા પ્રયત્ન કરે છે. અને એથી એનાં અનેક ગુણો વિકસતા જાય છે.

સર્વવિરતિવાળાની પ્રવૃત્તિ ભિન્ન ભિન્ન હોવા છતાં વિરતિમાં ફરક નથી, કેમ કે બધાનું લક્ષ્ય પાપથી નિવૃત્તિ અને આરાધનામાં પ્રવૃત્તિ હોય છે.

સામાની ઈચ્છાને અનુસરવું અને નિર્ભયતાથી સત્ય વાતને જણાવવી. આ બે વાતથી જીવ માયાથી અટકે છે. અર્થાત જીવ જે માયા કરે છે તેમાં બે કારણ હોય છે.

- ૧) કયાંક સામાની ઈચ્છા કરતાં પોતાની વૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ ભિન્ન થવાથી એ સામાથી છુપાવે છે. અથવા પોતે સાચી અને સારો માર્ગ પકડવા છતાં સાચી રીતે ભયનાં કારણે કહી શકતો નથી. આ બે કારણ માયા રૂપ છે. બે કારણ ન અપનાવે તે આત્મામાયાથી બચે છે.
- ૨) ખોટા કાર્ય માટે નિર્ભયતા કે સ્પષ્ટવક્તાપણુ એ માયા રૂપ ન હોવાં છતાં કાર્ય ખોટું હોવાથી એ સ્પષ્ટ વક્તાપણું અને નિરભિકપણુ એ ગુણ રૂપ નથી પણ દોષ રૂપ છે.

❁ જ્ઞાન કારણ છે, તેનાથી મોક્ષના કારણીમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે. રાગ-દ્વેષ-અજ્ઞાન-વિષય કષાય-નોકષાય-અસદ્ભિનિવેશરૂપી આંતરિક દોષોથી નિવૃત્તિ થાય, તો મોક્ષ મળે, જ્ઞાનદ્વારા તેનાથી નિવૃત્તિ થાય છે. જ્ઞાન આવ્યા પછી આ દોષોનું પોષણ ન થાય, તે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું.

* વિદ્યાધનં સર્વ ધનપ્રધાનમ્ । વિદ્યારૂપી ધન બધા ધનમાં શ્રેષ્ઠ ધન છે. વિદ્યા દ્વારા બાહ્ય અભ્યંતર આપત્તિઓનો નાશ કરીને બાહ્ય આંતરિક સર્વ સંપત્તિઓ મેળવાય છે, તેમ બીજી કોઈ પણ શક્તિ કે ધનથી (વિદ્યા વગર) આપત્તિઓનું નિવારણ કે સમ્પત્તિઓની પ્રાપ્તિ-રક્ષણ થઈ શકતું નથી. બીજું ધન લૂંટી શકાય છે, નાશ પામે છે, જતું રહે છે. વિદ્યા ધનને બીજા લૂંટી શકતા નથી. તે ચોરોથી ચોરાતી નથી. વિદ્યા સર્વ શક્તિ-ધનનું કારણ છે.

ગુરુ કહે તે જ કરવું, અન્યથા નહિ, આવું નહિ વિચારવું. દરેક વખતે ગુરુનું સાનિધ્ય હોતું નથી, માટે તે કહે તે તો કરવું જ, પરંતુ પોતે પણ માર્ગના જણતા થવું પ્રયત્ન કરવો.

પોતાની મનોવૃત્તિને ઘડવાથી

થતી ચિત્ત સમાધિ

- ૧) સ્વાધ્યાયમાં (જાતે ભણવામાં પાઠ કરવામાં ચિત્તમાં તત્ત્વમાં રમણતા રાખવી
- ૨) આપણને હુંફ-પ્રેમ-વાત્સલ્ય-ભાવનાઓ તત્ત્વરમણતા જરૂર આવશે. બીજાની હુંફ પરાધીન અને ક્ષણમાં નાશ પામનાર છે.
- ૩) વાતોમાં ફૂલપણું, બહારની વાતો. ચોપાનીયા-છાપા-મેગેઝીન-માસિકો-પત્રિકાઓ આ બધાથી દૂર રહેવું.
- ૪) સારી ચીજનો અને બીનજરૂરી (તકલાદિ) વસ્તુઓને રાખવી-વાપરવી નહીં.
- ૫) જીવન સહનશીલ-ઉપશાંત-પ્રશાંત-ત્યાગસંપન્ન દરેક રીતે બનાવવા સતત પ્રયત્ન કરવો.
- ૬) જીનાજ્ઞા અને ગુરુઓની ઈચ્છા સાથે જીવનની વિચારણા અને પ્રવૃત્તિઓનો મેળ ભળે તે માટે કોશીષ કરવી. અશક્યમાં ધ્યેય યાદ રાખવું શક્યમાં પ્રમાદ-બેદરકારી ટાળવી.
- ૭) સમાધિ સ્વસ્થતા આત્મ પુરુષાર્થ સત્પ્રવૃત્તિ સદ્ભાવનાને આધિન છે. માટે પ્રતિકૂળ ઉપાધિ-વ્યાધિમાં આધિને ન આવવા દેવી સંકલ્પોરૂપી આધિને ભાવનાથી દૂર કરવા અને ન આવે તે માટે જીવનનાં પ્રત્યેક વ્યવહારો ઉપર

જ્યારે સર્વવિરત્તિનો અતિતીવ્ર ક્ષયોપશમ થાય ત્યારે અનાભોગજન્ય=ગાફેલપણાથી થતી પ્રવૃત્તિ હોતી નથી અને વિષયોની ઈચ્છાઓ પણ હોતી નથી.

સાવધાની ને અંકુશ રાખવો.

- ૮) અનુકૂળ સંયોગોમાં ત્યાગ-તપ વગેરે વધારી વૈરાગ્ય ને જ્વલંત બનાવવો.
- ૯) પ્રતિકૂળતામાં સમતા-ભાવના-સહનશીલતા-ઘૈર્ય કેળવવા પૂર્વે (પ્રતિકૂળતા આવ્યા પહેલાં) વારંવાર ઉચ્ચ આલંબનોથી અને સહન કરવાની વૃત્તિથી ભાવીત બનવું.
- ૧૦) કોઈની પણ પાસેથી આપણે અધિકારની રૂએ કે બદલાની રૂએ આશ્રીતોમાં પણ સહાયની ઈચ્છા ન રાખવી અને બીજાની ફરજ ન ગણવી.
- ૧૧) મહાપુરુષોનાં ચરિત્રો-આશ્રવ-સંવરનાં દ્રવ્ય-ભાવનાં ભેદો યાદ કરી વારંવાર વિચારી તદનુસાર જીવનને ઘડવું, મનને ઘડવું.
- ૧૨) બીજાને આપણા પ્રત્યે અનુકૂળતા કે પ્રતિકૂળ વલણ આપણા પુન્યને આધિન છે. માટે પુન્ય પાપને સમભાવથી જોતા રહેવું અને ભોગવવા. આ બધી વાતો બીજાનાં જીવનમાં જે જે દેખાય તેથી તેઓ કેટલાં સુખી સમતાવાળા અને મસ્ત છે તે આપણે જોવું જેથી આપણને તે દૃઢ વિશ્વાસ રૂપ બને અને આપણાં જીવનમાં એ આવે.

* * *

શાસનની પ્રભાવના આત્મામાં ધર્મને સાનુબંધ બનાવે છે, ભવાંતરમાં ધર્મ મેળવવા માટે આપણે વિશેષ પુરુષાર્થ કરવો ન પડે તેવી સ્થિતિ સર્જાય છે, ધર્મને પામવા માટેના સંયોગો સ્વભાવિક રીતે સામેથી જ ઉભા થાય છે.

*P*REETAM
GREETINGS